

บทที่ 4

ความตกต่ำของพรรคพลังธรรม

หลังการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2535 ซึ่งเป็นช่วงของการเกิดเหตุการณ์ที่เรียกว่า “พฤษภาทมิฬ” เป็นการต่อสู้กันระหว่างกลุ่มผู้ยึดอำนาจการปกครองขณะนั้น คือ คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ หรือ ร.ส.ช. กับกลุ่มเรียกร้องประชาธิปไตยซึ่งส่วนใหญ่เป็นชนชั้นกลาง ในเหตุการณ์ครั้งนั้นพรรคพลังธรรมโดย พลตรี จำลอง ศรีเมือง เป็นผู้นำขบวนการเรียกร้องด้วยการอดอาหารประท้วง การเดินขบวน จนนำไปสู่เหตุการณ์นองเลือดในที่สุด ทำให้เสียชีวิตประชาชนผู้ร่วมการประท้วงจำนวนมาก ในครั้งนั้น พลตรี จำลอง ศรีเมือง ถูกกล่าวหาว่ามีส่วนในการทำให้ประชาชนผู้ร่วมประท้วงต้องเสียชีวิต ประกอบกับความนิยมในตัวของพล.ต.จำลอง ศรีเมือง เริ่มลดลงด้วยเหตุที่พรรคพลังธรรม เริ่มมีความแตกแยกขึ้นภายในพรรคเองจากกรณีการเรียกร้องให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ก็ตัดสินใจลาออกจากตำแหน่งหัวหน้าพรรคพลังธรรม และมอบตำแหน่งดังกล่าวให้แก่ นายบุญชู โรจนเสถียร สมาชิกใหม่ของพรรคพลังธรรม โดยตนเองดำรงตำแหน่งที่เรียกว่า “ผู้นำพิเศษพรรคพลังธรรม” ภายหลังจากเลือกตั้ง 22 มีนาคม 2535 ได้ไม่นาน

นายบุญชู โรจนเสถียร แม้ว่าจะเป็นสมาชิกใหม่ในความเห็นของผู้ร่วมพรรคพลังธรรม แต่ในเวทีการเมืองระดับชาติและเวทีธุรกิจธนาคารต่างรู้จักนายบุญชู โรจนเสถียร ดีว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถในทางการบริหารอย่างมาก การบริหารพรรคพลังธรรมของนายบุญชู ในระยะแรกสามารถดำเนินไปได้ด้วยดี แต่ยังแฝงไว้ด้วยความขัดแย้งกันระหว่างสมาชิกพรรคที่เป็นสมาชิกเก่ามีความนิยมและศรัทธาในแนวทางปฏิบัติของสันติอโศก ที่เรียกว่า “สายวัด” กับสมาชิกใหม่ที่พรรคเปิดกว้างรับเข้ามาเพื่อหวังผลในการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 13 กันยายน 2535 ภายหลังจากเลือกตั้งดังกล่าวพรรคพลังธรรมได้รับเลือกตั้งทั้งหมด 47 คน แยกออกได้เป็น

กรุงเทพมหานคร 23 คน ลดลงจากการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2535 จำนวน 9 คน (เดิมได้รับเลือก 32 คน) และในเขตต่างจังหวัดได้รับเลือกจำนวน 24 คน

เป็นที่น่าสังเกตว่าคะแนนเสียงที่พรรคพลังธรรมได้รับในเขตกรุงเทพมหานคร กลับมีจำนวนลดลงถึง 9 ที่นั่ง ภายในระยะเวลาไม่ถึง 6 เดือน โดยเฉพาะในเขตเลือกตั้งที่ 4, ที่ 6, และที่ 8 ที่พรรคพลังธรรมเคยได้รับเลือกเมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2535 การเลือกตั้งเมื่อวันที่ 13 กันยายน ปีเดียวกันกลับไม่ได้รับเลือกเลยแม้แต่คนเดียว (ดูตารางที่ 4.1 แสดงรายชื่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรคพลังธรรมที่ได้รับเลือกตั้ง เมื่อวันที่ 13 กันยายน 2535)

ตารางที่ 4.1 แสดงรายชื่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรคพลังธรรมที่ได้รับเลือกตั้งเมื่อวันที่ 13 กันยายน 2535

เขตที่	จังหวัด	รายชื่อผู้ได้รับเลือกตั้ง	คะแนนรวม
1	กรุงเทพมหานคร	พันเอกวินัย สมพงษ์ #	51,410
1	กรุงเทพมหานคร	นายอากร อุนตระกูล	49,463
2	กรุงเทพมหานคร	พล.ต.จำลอง ศรีเมือง #	54,270
2	กรุงเทพมหานคร	นายสุเทพ อัตรากาทร #	50,873
3	กรุงเทพมหานคร	นายทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์ *#	49,212
3	กรุงเทพมหานคร	นางเครือวัลย์ สมณะ #	47,977
3	กรุงเทพมหานคร	นายสุนทร มงคลกิติ *#	47,240
5	กรุงเทพมหานคร	นายอุดมศิลป์ ศรีแสงนาม *#	60,574
5	กรุงเทพมหานคร	นายสุทิน นพเกตุ	59,561
5	กรุงเทพมหานคร	นายอาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา	59,393
7	กรุงเทพมหานคร	นายธีรรงค์ แสงสุริยจันทร์	83,380
7	กรุงเทพมหานคร	นางสุดารัตน์ เกยุราพันธุ์	84,371
7	กรุงเทพมหานคร	พันเอกชินวุธ สุนทรสิมะ	84,062

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

เขตที่	จังหวัด	รายชื่อผู้ได้รับเลือกตั้ง	คะแนนรวม
9	กรุงเทพมหานคร	นายถวิล ไพรสนธ์	53,313
9	กรุงเทพมหานคร	นายเอียร มโนหรรทัด	53,302
9	กรุงเทพมหานคร	นายสมพัฒน์ กัลยาวิწყย	51,381
10	กรุงเทพมหานคร	พลเรือโทโรช วิกตภูมิประเทศ	52,154
10	กรุงเทพมหานคร	นาวาอากาศตรีประสงค์ สุนศิริ	52,749
10	กรุงเทพมหานคร	นายธเนศร์ พรพิพัฒน์พงศ์#	50,893
11	กรุงเทพมหานคร	นายวิลาศ จันทรพิทักษ์*#	50,418
11	กรุงเทพมหานคร	นายแสวง ฤกษ์จรล#	50,109
12	กรุงเทพมหานคร	นายกระแส ชนะวงค์#	58,549
12	กรุงเทพมหานคร	พลตรีสมบัติ รอดโพธิ์ทอง#	55,036
1	กาญจนบุรี	นายพินิจ จันทรสมบุญณ์*#	48,748
1	ขอนแก่น	นายอดิศร เพียงเกษ*	55,258
1	ขอนแก่น	นายภูมิ สาระผล	42,819
1	ขอนแก่น	นายพงษ์ศักดิ์ อินทรพานิชย์	37,232
2	ขอนแก่น	นายอำนาจ ชนะวงค์	65,602
4	ขอนแก่น	นายสฤต สันติเมทนีดล	65,602
1	เชียงใหม่	นายวิชัย วงศ์ไชย	52,885
2	เชียงใหม่	นายมอนอินทร์ รินคำ	70,801
1	ตาก	นายอุดร ตันติสุนทร*	59,748
3	นครศรีธรรมราช	นายธานี ศักดิ์เศรษฐ์*#	70,089
3	นครศรีธรรมราช	นายวิทยา แก้วภราดัย*	64,706
3	นครศรีธรรมราช	นายสุธรรม แสงประทุม*	63,052

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

เขตที่	จังหวัด	รายชื่อผู้ได้รับเลือกตั้ง	คะแนนรวม
2	นครสวรรค์	นายบุญชู โรจนเสถียร *#	45,843
1	นนทบุรี	นางพิมพ์า จันทร์ประสงค์ #	39,407
2	นนทบุรี	นายถวิล จันทร์ประสงค์ *#	40,981
2	นนทบุรี	นายอุดมเดช รัตนเสถียร#	38,668
1	น่าน	นางพรพัฒน์ ธีรประเทืองกุล	69,620
1	เพชรบูรณ์	นายจรัส พิวช่วย*#	77,739
1	ยโสธร	นายสมบูรณ์ ทองบุราณ	66,466
1	ศรีสะเกษ	นายมานะ มหาสุวีระชัย	73,304
1	ศรีสะเกษ	ร้อยโทภูเทพ ไสกระจำง	67,447
1	สมุทรปราการ	นายวัลลภ ยิ่งตรง	45,859
2.	สมุทรปราการ	นายประเสริฐ สุขวัฒน์*	45,015
1	อุบลราชธานี	นายพูลสวัสดิ์ โหตระไวศยะ	64,922

* สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ได้รับการเลือกตั้ง เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม 2531

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ได้รับการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2535

ที่มา : กองการเลือกตั้ง กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย

ปัจจัยที่เข้ามามีส่วนสำคัญอย่างมาก ก็คือ เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ที่ทำให้จำนวนที่นั่งที่พรรคพลังธรรมได้รับมีจำนวนลดลง ในขณะที่ต่างจังหวัดพรรคพลังธรรมได้รับเลือกตั้งถึง 24 คน (จากเดิมที่ได้รับเลือกในเขตต่างจังหวัด 9 คน เมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2535 แยกได้เป็นภาคกลาง 6 คน ภาคใต้ 1 คน และภาคเหนือ 2 คน) ขณะที่การเลือกตั้งเมื่อวันที่ 13 กันยายน 2535 ระบุว่าในเขตต่างจังหวัดพรรคพลังธรรมได้รับเลือก 24 คน แยกได้เป็น

1. ภาคกลาง 6 คน
2. ภาคใต้ 3 คน (เพิ่มขึ้น 2 คน ในเขต 3 จังหวัดนครศรีธรรมราช)
3. ภาคเหนือ 6 คน (เพิ่มขึ้น 4 คน ในเขต 1 และ 2 จังหวัดเชียงใหม่, เขต 1 จังหวัดตาก, เขต 2 จังหวัดนครสวรรค์ และ เขต 1 จังหวัดน่าน)
4. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 9 คน (เพิ่มขึ้นจากเดิม 9 คน ในเขต 1, 2 และ 4 จังหวัดขอนแก่น, เขต 1 จังหวัดยโสธร, เขต 1 จังหวัดศรีสะเกษ และ เขต 1 จังหวัดอุบลราชธานี)

หมายเหตุ ในเขต 2 จังหวัดเพชรบูรณ์ นายเกษม บุตรขุนทอง ไม่ได้รับเลือกตั้ง

จำนวนที่นั่งที่เพิ่มขึ้นมานี้ หากพิจารณาประกอบกับการรับสมัครใหม่ของพรรคพลังธรรม ที่เป็นตัวเก็งในแต่ละจังหวัด อาทิเช่น นายอดิศร เพียงเกษ นายอำนาจ ชนะวงศ์ นายสฤต สันติเมทนีดล แห่งจังหวัดขอนแก่น, นายสมบุญ ท่องบุราณ จังหวัดยโสธร, นายมานะ มหาสุวีระชัย และ ร.ท.กฤเทพ ไสกระจำง จังหวัดศรีสะเกษ เป็นต้น จะพบว่าผู้ที่ได้รับเลือกในต่างจังหวัดนั้น ล้วนเป็นนักการเมืองที่มีชื่อเสียงดีอยู่แล้ว และมักจะได้รับเลือกในทุกครั้งที่มีการเลือกตั้ง จึงไม่อาจพิจารณาได้ว่า ได้รับเลือกเพราะอุดมการณ์ของพรรคพลังธรรม เป็นประการสำคัญ

ภายหลังการเลือกตั้ง เมื่อวันที่ 13 กันยายน 2535 สิ้นสุดลง พรรคพลังธรรมภายใต้การนำของนายบุญชู โรจนเสถียร ได้เข้าร่วมรัฐบาลของนายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรีจากพรรคประชาธิปัตย์ โดยมีพรรคร่วมรัฐบาลอีก 3 พรรค คือ พรรคกิจสังคม พรรคความหวังใหม่ และพรรคเอกภาพ พรรคพลังธรรมเข้าร่วมรัฐบาลโดย พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ไม่ขอรับตำแหน่งรัฐมนตรีเนื่องจากได้ประกาศไว้ก่อนหน้านี้อแล้ว ทั้งนี้มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรคได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี ดังนี้

1. นายบุญชู โรจนเสถียร รองนายกรัฐมนตรี
2. พันเอกชินวุธ สุนทรสิมะ รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี
3. พลตรีสมบัติ รอดโพธิ์ทอง รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม
4. นาวาอากาศตรีประสงค์ สุ่นศิริ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ
5. นายถวิล จันทรประสงค์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์
6. พันเอกวินัย สมพงษ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม
7. นายธานี ศักดิ์เศรษฐ์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย
8. นายจรัส พัวช่วย รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงคมนาคม
9. นายแพทย์อุดมศิลป์ ศรีแสงนาม รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงสาธารณสุข
10. นายสุเทพ อัดถากร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาวิทยาลัย
11. นายอดิศร เพียงเกษ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

การเข้าร่วมรัฐบาลของพรรคพลังธรรมครั้งนี้ เป็นครั้งแรกของพรรคนับแต่ได้มีการก่อตั้งพรรคพลังธรรมขึ้นมา โดยการบริหารพรรคของนายบุญชู โรจนเสถียร และภายใต้การควบคุมดูแลอย่างเข้มงวดจากผู้นำพิเศษของพรรคคือ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง

การบริหารงานของนายบุญชู โรจนเสถียร ในระยะแรกต้องประสบปัญหา เพราะที่ไม่มีอำนาจในการตัดสินใจแก้ไขปัญหาของพรรค เนื่องจากพล.ต.จำลอง ศรีเมือง ยังคงมีบทบาทสำคัญต่อพรรคอยู่ และสมาชิกพรรคส่วนหนึ่งเป็นสมาชิกสายปฏิบัติธรรมหรือสายวัดที่ยังคงศรัทธาและเชื่อฟังพล.ต.จำลอง ศรีเมือง อย่างมาก การบริหารงานจึงคงเป็นเช่นนี้เรื่อยไป จนกระทั่งปรากฏความขัดแย้งเมื่อ นายอากร ฮุนตระกูล ได้ลาออกจากการเป็น ส.ส. เนื่องจากมีข่าวว่าพัวพันกับคดีปิ่นหุ่น พรรคพลังธรรมจึงทำการคัดเลือกผู้ที่เหมาะสมลงสมัครรับเลือกตั้งซ่อม ความขัดแย้งเริ่มต้นด้วยการที่ พ.อ.วินัย สมพงษ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมและ

สมาชิกพรรคสายรัฐมนตรีต้องการให้ส่งนายประสาร มฤคพิทักษ์ ในขณะที่กลุ่มสายวัดโดย นายไชยวัฒน์ สินสุวงศ์ ต้องการให้ส่งนายพีระพงศ์ ถนอมพงษ์พันธ์ เนื่องจากเห็นว่ามีความเหมาะสมมากกว่า แต่ก็แพ้มติพรรค จนในที่สุดผลการเลือกตั้งซ่อม ปรากฏว่า นางลลิตา ฤกษ์สำราญ แห่งพรรคประชากรไทยได้รับเลือกตั้ง ความผิดพลาดทั้งหมดจึงตกอยู่ที่ พ.อ.วินัย และพรรคพวกสายรัฐมนตรี

นับแต่เหตุการณ์ครั้งนั้นมา ความขัดแย้งระหว่างสายวัดกับสายรัฐมนตรีก็มี ปรากฏให้เห็นเรื่อย ๆ จนในที่สุดเมื่อ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง เริ่มเห็นว่าพรรคพลังธรรมมีความแตกแยกกันมากและมีการละทิ้งอุดมการณ์ของพรรคเพื่อเข้าร่วมกับทางรัฐบาล จึงทำการเลือกคณะกรรมการบริหารพรรคและคัดเลือกหัวหน้าพรรคใหม่ ซึ่งในที่สุดแล้ว พล.ต.จำลอง ก็สามารถกลับมาเป็นหัวหน้าพรรคพลังธรรมอีกครั้งหนึ่ง

ในการร่วมรัฐบาลนายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรี พรรคพลังธรรมในฐานะ พรรคร่วมรัฐบาลก็ต้องประสบปัญหาไม่น้อย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องภายในของพรรคเองที่สมาชิกมีการแบ่งแยกออกเป็น "กลุ่ม 23" หรือความขัดแย้งกับพรรคร่วมรัฐบาลด้วยตนเอง จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์ที่รัฐมนตรีบางคนของพรรคประชาธิปไตย ซึ่งเป็นแกนนำในการจัดตั้งรัฐบาลมีส่วนเกี่ยวข้องกับกรณีการแจกเอกสารสิทธิ สปก. 4-01 และในที่สุดพรรคพลังธรรมได้ถอนตัวจากการเป็นพรรคร่วมรัฐบาลภายหลังการงดออกเสียงลงมติไว้วางใจ นายสุเทพ เทือกสุบรรณ รัฐมนตรีคนดังกล่าว เป็นผลให้นายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรีต้องประกาศยุบสภา และกำหนดให้มีการเลือกตั้งใหม่ เมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม 2538 โดยในครั้งนี พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ได้ขอลาออกจากตำแหน่งหัวหน้าพรรคพลังธรรม และให้ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคพลังธรรมแทน ซึ่งผลการเลือกตั้งปรากฏว่า พรรคพลังธรรมได้รับเลือกตั้งทั้งหมด 23 คน แบ่งเป็นกรุงเทพมหานคร 16 คน ภาคกลาง 4 คน ภาคเหนือ 3 คน (รายละเอียดตามตารางที่ 4.2 แสดงรายชื่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรคพลังธรรมที่ได้รับการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 2

กรกฎาคม 2538) โดยสมาชิกที่เป็นสายรัฐมนตรีเดิมลาออกไปอยู่กับพรรคการเมืองอื่นเป็นส่วนใหญ่

ตารางที่ 4.2 แสดงรายชื่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรคพลังธรรมที่ได้รับการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม 2538

เขตที่	จังหวัด	รายชื่อผู้ได้รับเลือกตั้ง	คะแนน
2	กรุงเทพมหานคร	พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร	66,831
2	กรุงเทพมหานคร	น.ส.อรทัย กาญจนชูศักดิ์	45,542
3	กรุงเทพมหานคร	นายทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์	50,881
3	กรุงเทพมหานคร	นายพีระพงษ์ สาคริก	48,688
3	กรุงเทพมหานคร	นายสมุท มงคลกิตติ	46,789
4	กรุงเทพมหานคร	น.ส.ศันสนีย์ นาคพงศ์	53,945
5	กรุงเทพมหานคร	นายสุทิน นพเกตุ	38,820
5	กรุงเทพมหานคร	นายสุธรรม แสงประทุม	37,334
6	กรุงเทพมหานคร	นายกันตธีร์ ศุภมงคล	45,700
7	กรุงเทพมหานคร	นางสุดารัตน์ เกยุราพันธ์	73,538
7	กรุงเทพมหานคร	นายประชา คุณะเกษม	62,783
7	กรุงเทพมหานคร	นายไชยวัฒน์ สินสุวงศ์	61,649
8	กรุงเทพมหานคร	นายพีระพงษ์ ถนอมพงศ์พันธ์	37,253
9	กรุงเทพมหานคร	นายถวิล ไพรสณฑ์	60,923
10	กรุงเทพมหานคร	นายอริสมันต์ พงศ์เรืองรอง	53,279
13	กรุงเทพมหานคร	นายเสรี พัฒนพันธ์ชัย	37,802
1	นนทบุรี	นางพิมพ์า จันทรประสงค์	67,088
2	นนทบุรี	นายถวิล จันทรประสงค์	44,818

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

เขตที่	จังหวัด	รายชื่อผู้ได้รับเลือกตั้ง	คะแนน
2	นนทบุรี	นายอุดมเดช รัตนเสถียร	39,270
1	สมุทรปราการ	นายวัลลพ ยังตรง	75,150
1	เพชรบูรณ์	นายจรัส พัวช่วย	105,071
1	เชียงใหม่	นายวิชัย วงศ์ไชย	78,197
1	แม่ฮ่องสอน	นายบุญเลิศ สว่างกุล	30,592

ที่มา : หนังสือพิมพ์เนชั่นสุดสัปดาห์ ปีที่ 3 (6) ฉบับที่ 161 (182) , 7-13 กรกฎาคม 2538 :หน้า 16-20.

หากพิจารณาถึงผลการเลือกตั้งครั้งนี้กับเมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2535 แล้วพบว่า ในเขตต่างจังหวัด (นอกเขตกรุงเทพมหานคร) จำนวนผู้ที่ได้รับการเลือกตั้งในแต่ละภาคมีจำนวนใกล้เคียงกันมากกับผลการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2535 ทั้งนี้เพราะไม่มีสมาชิกสายรัฐมนตรืเข้ามาเป็นตัวแปรทางด้านคะแนนเสียงเลือกตั้ง เช่น นายบุญชู โรจนเสถียร, น.ต. ประสงค์ สุ่นศิริ, พ.อ.วินัย สมพงษ์, นายธานี ศักดิ์เศรษฐ์, นายอดิศร เพียงเกษ, นายจรัส พัวช่วย, นายสุธรรม แสงประทุม, นายวิทยา แก้วภราดัย เป็นต้น

พรรคพลังธรรมภายใต้การนำของ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร หัวหน้าพรรคสามารถเข้าร่วมรัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี จากพรรคชาติไทย โดยมีพรรคร่วมรัฐบาลอีก 5 พรรค คือ พรรคความหวังใหม่ พรรคกิจสังคม พรรคประชากรไทย พรรคนำไทย และพรรคมวลชน สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรคที่ได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี ตามประกาศแต่งตั้งคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม 2540 ในสยามจดหมายเหตุ ปีที่ 20 ฉบับที่ 31 วันที่ 28 กรกฎาคม - 3 สิงหาคม 2538 หน้าที่ 841 - 843 มีดังนี้

1. พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร รองนายกรัฐมนตรี
2. นายจรัส พัวช่วย รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี
3. นายไชยวัฒน์ สินสุวงศ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม
4. นางสุดารัตน์ เกยุราพันธุ์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย
5. นายพีระพงษ์ ถนอมพงษ์พันธ์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงคมนาคม

พรรคพลังธรรมเริ่มต้นการบริหารงานในฐานะพรรคร่วมรัฐบาล ด้วยการประกาศว่าจะแก้ปัญหาจราจรของกรุงเทพมหานครให้ได้ภายใน 6 เดือน ภายหลังจากการต่อสู้แย่งชิงโครงการดังกล่าวกับพรรคประชากรไทย แต่เมื่อครบกำหนดตามระยะเวลาที่ได้ประกาศไว้ พรรคพลังธรรมกลับไม่สามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ ส่งผลให้ความน่าเชื่อถือของพรรคพลังธรรมลดลง ประกอบกับวิกฤตศรัทธาต่าง ๆ ในการร่วมรัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชา อาทิ เช่น ปัญหากลุ่มรัฐมนตรีที่เรียกกันว่า "กลุ่ม 16" ล้วนเป็นรัฐมนตรีที่ประชาชนไม่ให้ความไว้วางใจ แต่พรรคพลังธรรมกลับไม่สามารถแสดงจุดยืนที่ชัดเจนต่อเรื่องนี้ได้ หรือการประมูลโครงการต่าง ๆ ของรัฐบาลที่มีข้อสงสัยว่าจะเกี่ยวข้องกับกลุ่มบริษัทชินวัตร ของ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร ทำให้บทบาททางการเมืองของพรรคพลังธรรมดูจะมัวหมองลงไม่เหมือนที่ผ่านมา และที่สำคัญคือ ในยุคของ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร หัวหน้าพรรคพลังธรรม พรรคพลังธรรมไม่มีการกล่าวถึงสัญญาประชาคมหรืออุดมการณ์อื่นๆ ของการก่อตั้งพรรคเลย ตรงกันข้ามการดำเนินการและบทบาทของพรรคที่เคยกล่าวว่ามีแตกต่างจากพรรคการเมืองอื่น ๆ ในปัจจุบันไม่มีจุดเด่นประการใดที่สามารถแยกพรรคพลังธรรม ออกจากพรรคการเมืองอื่นได้ แต่หากจะพิจารณาว่าพรรคพลังธรรมดำเนินบทบาทของตนตามกระแสความต้องการของประชาชนก็มีอาจกล่าวได้อย่างชัดเจน เพราะกระแสความต้องการของประชาชนนั้นไม่ได้มีเพียงสิ่งเดียว ในความเป็นจริงมีหลายกระแสผสมผสานกันไป การประกาศว่าดำเนินตามความต้องการของประชาชนจึงไม่ใช่อุดมการณ์ที่ชัดเจนพอจะกล่าวอ้างเป็นจุดเด่นของบทบาทตนได้ ความไม่ชัดเจนในจุดยืนและบทบาทของพรรคพลังธรรม จึงส่งผลต่อความนิยมของประชาชนเป็นอย่างมาก

โดยเฉพาะฐานคะแนนเสียงที่สำคัญของพรรคพลังธรรมคือ กรุงเทพมหานคร เริ่มหมดความศรัทธาต่อพรรคพลังธรรมมากขึ้นเรื่อย ๆ

ในที่สุดเมื่อนายบรรหาร ศิลปอาชา ประกาศยุบสภา และให้มีการเลือกตั้งทั่วไปขึ้นเมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2539 ที่ผ่านมานั้น ผลปรากฏว่า พรรคพลังธรรมได้รับความไว้วางใจจากประชาชนทั่วประเทศเพียง 1 คน คือ นางสุदारตน์ เกยุราพันธุ์ ซึ่งเป็นข้อพิสูจน์ได้ดีว่าปัจจุบันพรรคพลังธรรมได้ตกต่ำลงเป็นอย่างมาก

ความตกต่ำของพรรคพลังธรรมเมื่อครั้งการเลือกตั้งทั่วไป วันที่ 17 พฤศจิกายน 2539 ที่ผ่านมาแสดงให้เห็นถึงการเสื่อมความนิยมของประชาชนที่มีต่อพรรคพลังธรรมได้อย่างชัดเจนที่สุด การเปลี่ยนแปลงจากความเจริญรุ่งเรืองอย่างมากขนาดที่พรรคพลังธรรมสามารถยึดครองจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในเขตกรุงเทพมหานคร ไว้ได้ถึง 32 ที่นั่ง (ผลการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2535) จนเหลือเพียง 1 ที่นั่ง (ผลการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2539) คือ นางสุदारตน์ เกยุราพันธุ์ เลขานุการของพรรคพลังธรรมและลงสมัครรับเลือกตั้งในเขตเลือกตั้งที่ 7 กรุงเทพมหานคร

เมื่อพิจารณาถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อความตกต่ำดังกล่าว โดยการมองถึงบริบททางประวัติศาสตร์แล้ว จะพบว่ามีความเปลี่ยนแปลงของพรรคพลังธรรม ที่กระทบต่ออุดมการณ์ของพรรค คือ

1. ข้อกล่าวหาอันเกี่ยวเนื่องกับ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง
2. ความเปลี่ยนแปลงภายในพรรคพลังธรรม
3. ความขัดแย้งกับพรรคร่วมรัฐบาล
4. การสำรวจความนิยมของประชาชนที่มีต่อพรรคพลังธรรม

1. ข้อกล่าวหาอันเกี่ยวเนื่องกับ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง

ชัยชนะของพล.ต.จำลอง ศรีเมือง ในการเลือกตั้งทั้งในระดับท้องถิ่น คือ ตำแหน่งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน 2528 และวันที่ 7 มกราคม 2533 รวมทั้งชัยชนะในการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม 2531, 22 มี.ค. 2535 และ วันที่ 13 กันยายน 2535 ส่วนหนึ่งเป็นผลที่ได้รับความสนับสนุนจากสมาชิกของกลุ่มพลังที่อยู่ในฐานะ “ญาติธรรมชาวอโศก” ที่ได้ปฏิบัติธรรมร่วมกับพล.ต.จำลอง ศรีเมือง มาตั้งแต่ก่อน ลงเล่นการเมือง กลุ่มญาติธรรมชาวอโศกจึงมีความสนิทสนมคุ้นเคยกับพล.ต.จำลองเป็นอย่างดี ในฐานะที่พล.ต.จำลอง ศรีเมือง เอง ก็เป็นลูกศิษย์ของพระโพธิธรรมาจารย์ จากความสัมพันธ์ดังกล่าว ทำให้ศาสนิกชนผู้ที่ยึดมั่นในพุทธศาสนาเริ่มมองว่า พล.ต.จำลอง ศรีเมือง เป็นหนึ่งในญาติธรรมชาวอโศกที่พยายามแบ่งแยกตนเองออกจากบวรพุทธศาสนา โดยไม่เคารพและไม่ขึ้นกับ มหาเถรสมาคมอันเป็นองค์การทางสงฆ์ที่คอยดูแลสอดส่องความประพฤติของพระสงฆ์ทั่วประเทศ ขณะที่พล.ต.จำลอง ศรีเมือง เองก็ไม่สามารถปฏิเสธถึงความสัมพันธ์ระหว่างตนกับ สันติอโศกที่มีมาตั้งแต่ต้นและชาวสันติอโศกเองก็ทราบดีว่า ความสัมพันธ์ระหว่างญาติธรรมกับพล.ต.จำลองเป็นเหตุให้มีการโจมตีตัวพล.ต.จำลอง ศรีเมือง และการโจมตีพล.ต.จำลอง ศรีเมือง ก็ย่อมหมายความว่า มีผลกระทบต่อพรรคพลังธรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เช่นกัน

ในขณะที่การโจมตีพรรคพลังธรรมในเรื่องสันติอโศกยังไม่บรรเทาลง พรรคพลังธรรมก็ต้องประสบกับปัญหากรณีเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 โดยการที่สมาชิกพรรคพลังธรรม นางจงดล ศรีกาญจนา ผู้สมัครรับเลือกตั้งคนหนึ่งของพรรคพลังธรรมซึ่งถูกมองว่า “ขวาจัด” ขึ้น ปราศรัยหาเสียงและกล่าวขยอภยบถบาทของ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง สมัยเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ทำให้พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ต้องออกมาอธิบายตนเองกับข้อกล่าวหาว่าตนมีส่วนในเหตุการณ์เพียงไร พล.ต.จำลอง ศรีเมือง และพรรคพลังธรรมต้องกลายเป็นฝ่ายตั้งรับอยู่ตลอดเวลาของการหาเสียงในครั้งนั้น

ทั้งกรณีสันตติโคศและเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 นั้น แม้ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง จะกล่าวแก้ต่อกรณีดังกล่าวว่า ไม่ได้ยึดติดกับสันตติโคศ แต่การจะปฏิเสธว่าไม่เกี่ยวข้องหรือไม่เคยไปมาหาสู่เลยนั้นก็มิอาจกระทำได้อย่างเด็ดขาด ดังที่ปรากฏบทสัมภาษณ์ในงานวิจัยของ ชัยวัฒน์ ชื่นโกสุม (2536: 99) ก็เป็นไปในเชิงแบ่งรับแบ่งสู้ถึงความสัมพันธ์ดังกล่าวข้างต้น ความว่า

“สำหรับสันตติโคศนั้นใคร ๆ พยายามถามแล้ว พยายามจะให้ผมบอกว่าผมไม่เกี่ยวข้อง ผมบอกว่าผมเกี่ยวข้อง ผมเกี่ยวข้องจริง ๆ เกี่ยวข้องมาตั้งแต่ต้น ผมโกหกไม่ได้หรือต่อให้เสียคะแนนเสียงแค่ไหนผมก็ยอมไม่ได้ ว่าผมเกี่ยวข้องและเกี่ยวข้องในลักษณะไหน เกี่ยวข้องในลักษณะผู้ปฏิบัติธรรม แต่ไม่ได้เกี่ยวข้องในลักษณะที่เขาให้ร้ายป้ายสี คือเขาหาว่าผมใช้บารมีทางการเมืองไปปกป้องสันตติโคศ ผมก็ชี้ให้ฟังทำไมไม่ชัด ผมชี้ให้ฟังว่าผมปฏิบัติธรรมมาตั้งแต่ตอนเป็นเลขาธิการ (เลขาธิการนายกรัฐมนตรี พลเอกเปรม ติณสูลานนท์) ตอนเป็นเลขาธิการทำงานอยู่ ผมก็กินมือเดียว และถือศีล 8 แล้ว แล้วผมก็ประกาศไปตั้งแต่ตอนนั้นแล้วนะครับ หลังจากที่ผมลาออกเมื่อปี 2524 ซึ่งหาว่าผมใช้บารมีปกป้องทางการเมือง อันนี้ผมพูดในหลายที่ในการปราศรัยบอก ว่า ก็หลังจาก 2524 มาจนกระทั่ง พฤศจิกายน 2528 ผมไม่ได้มีอำนาจอะไรทางการเมือง ก็เป็นทหารติดต่อกับคนหนึ่ง ก็ถ้าผมใช้บารมีทางการเมืองจริงละก็ตอนนั้นก็จัดการสันตติโคศแล้วซิ ทำไมไม่จัดการ นี่เขาก็บอกว่าไม่ชัดอีก แล้วทำอย่างไรมันถึงจะชัด ผมอยากทราบว่าทำอย่างไรมันถึงจะชัด ผมก็บอกสันตติโคศผมไป ผมปฏิบัติธรรมแล้ว ผมก็ปฏิบัติที่อื่นด้วย ผมยกตัวอย่างว่าอย่างวัดท่านอาจารย์พุทธทาสผมก็ไปก่อนสันตติโคศด้วยซ้ำ แล้วกินเจผมปฏิบัติที่วัดท่านอาจารย์พุทธทาสโดยที่ท่านไม่ได้ชวนแต่ว่าพระลูกศิษย์ท่านองค์หนึ่ง ท่านฉันเจแล้วผมคิดจะกินเจมานานแล้วแต่ไม่รู้วิธีผมก็ไปตามท่าน”

สำหรับเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ซึ่งเป็นเหตุการณ์นองเลือดและมีการฆ่านักศึกษาเป็นจำนวนมาก มีหลายคนตั้งข้อสงสัยว่า พล.ต.จำลอง ศรีเมือง มีส่วนเกี่ยวข้องด้วย เพราะมีคนพบเห็น พล.ต.จำลอง ศรีเมือง แถวบริเวณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก่อนเกิดเหตุการณ์สังหารหมู่นักศึกษา ในเรื่องนี้ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ได้ให้สัมภาษณ์กับหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่ง (มติชน, 16 กรกฎาคม 2531: 3) เพื่อตอบโต้กระแสการโจมตีดังกล่าว ความว่า

"ถ้าผมไปป่วนเป็ยนแถวนั้น ยังไงๆ ก็จำหน้าผมได้ ผมก็โชคดีเหลือเกินไม่ได้แวะเข้าไปแม้แต่หนึ่งครั้ง ถ้าแวะเข้าไปแม้แต่หนึ่งครั้ง ผมก็พูดคำนี้ไม่ได้ ผมไม่ได้เกี่ยวกับการทำร้ายนักศึกษา ก่อนนั้นเป็นเดือน ๆ หลังจาก 6 ตุลาคม เป็นเดือน ๆ ไม่ได้โผล่เข้าไป ไม่ได้เจียดเข้าไป กระทั่งทำพระจันทร์หรือสนามหลวงซึ่งใกล้ ๆ เลย ถ้าผมเข้าไปพูดคำนี้ไม่ได้เด็ดขาด ความจริงเป็นแบบนี้ ถ้าใครเห็นผมที่นั่นก็มาชี้ตัวได้เลยถ้าใครโกหกก็ชี้ผมได้เลย แต่คุณจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ดูว่าผมเป็นคนโกหกหรือเปล่า ถ้าผมเข้าไปในทำพระจันทร์ผมจะบอกคุณเข้าไปเป็นหมื่นก็จับออกมาหมดสิ แต่ตอนนั้นถือศีลเคร่งแล้วยุ่งก็ไม่ตบมดก็ไม่ฆ่า จะอะไรกันนักหนา ก็พยายามเขียนอยู่ได้ว่าผมนี้ไซ้ ไซ้ผม แปลกว่าสังคมนั้นทำไมกลับตาลปัตรกัน อย่างนี้ คนดี ๆ ไม่เอาไว้ ผมไม่ได้ทำทนาย พยายามให้มันแตกดับไป ไม่มีปัญหาหรอกตัวผม ผมไม่มีอนาคต แต่สงสัยว่าทำไมสังคมนั้นเล่นกันอย่างนี้"

หากเปรียบเทียบทั้งสองเหตุการณ์แล้ว กรณีสันติอโศกน่าจะส่งผลต่อความนิยมพรรคพลังธรรมมากกว่ากรณีเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 เพราะกรณีเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 แม้จะมีการกล่าวกันว่า มีคนพบเห็นพลตรี จำลอง ศรีเมือง ที่ทำพระจันทร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่ก็ไม่มีหลักฐานยืนยันแน่ชัดว่าเป็นเช่นนั้นจริง และไม่มีพยานหลักฐานยืนยัน ว่ามีส่วนในการสังหารนักศึกษา ตรงกันข้ามกรณีสันติอโศกจะมีน้ำหนักมากกว่า เพราะประชาชนทั่วไปนั้นรู้ดีว่าพล.ต.จำลอง ศรีเมือง เป็นลูกศิษย์ของพระโพธิ์รักษ์เจ้าสำนักสันติอโศก แม้แต่ตัวของพล.ต.จำลอง ศรีเมือง (สัมภาษณ์พล.ต.จำลอง ศรีเมือง อ้างถึงในชัย

วัฒน์ ชื่นโกสุม, 2536: 100) ก็ได้ยอมรับถึงผลกระทบของกรณีสันตือโคกว่า มีมากกว่ากรณี เหตุการณ์เดือนตุลาคม ดังนี้

" สันตือโคกจะถ่วงมากกว่า ถ่วงมากกว่า 6 ตุลา 6 ตุลา คุณจงกลเองไปหาเสียงก็แทบจะไม่ถามถึงเลย เมื่อมีเรื่องราวขึ้นมาแล้วก็เดินหาเสียงไป เขาก็คุยกันเรื่องอื่นประชาชนที่ไปหาเสียงนี่ก็คือสิ่งที่เราได้ เพราะฉะนั้นสันตือโคกจะมีผลมากกว่า"

ภายหลังจากที่มีกระแสการโจมตีพรรคพลังธรรมในเรื่องสันตือโคก พล.ต.จำลอง ศรีเมือง และพรรคพลังธรรมได้พยายามลบภาพของสันตือโคก เพื่อขยายโอกาสทางการเมืองของพรรคให้มากขึ้นโดยการที่ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง หันไปเข้าหาท่านพุทธทาส ท่านปัญญา (ปัญญา นันทภิกขุ) แทน ซึ่งแม้แต่ญาติธรรมก็เริ่มรู้สึกตัวว่า พล.ต.จำลอง ศรีเมืองพยายามจะลบภาพสันตือโคกออก ประกอบกับการเข้ามาบีบบาทของนักวิชาการ นักธุรกิจ และนักการเมืองอาชีพ ทำให้ภาพจน์ของกลุ่มผู้ปฏิบัติธรรม หรือ "สายวัด" ลดบทบาทในพรรคพลังธรรมลงไปมาก จนกระทั่งการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ 13 กันยายน 2535 แทบจะไม่มีพรรคการเมืองใดโจมตีพรรคพลังธรรม ในประเด็นเกี่ยวกับสันตือโคกอีกเลย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพรรคพลังธรรมจะปราศจากสถานการณ์แทรกซ้อนนับแต่การถูกโจมตีเรื่องสันตือโคก และเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 คลี่คลายลงไป แต่ต่อมากการถูกโจมตี เรื่องการพาดคนไปตายของพล.ต.จำลอง ศรีเมือง ในเหตุการณ์ "พฤษภาทมิฬ" ก็มีขึ้นซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง เป็นผู้นำการประท้วง พลเอกสุจินดา คราประยูร เพื่อให้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี จนเกิดเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ อันเป็นเหตุให้มีการเสียชีวิตของผู้ไปร่วมชุมนุมประท้วงเป็นจำนวนไม่น้อย ภายหลังจากที่พลเอกสุจินดา คราประยูร ได้ลาออกแล้ว นายอานันท์ ปันยารชุน ก็ได้เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และในเวลาต่อมาก็มีการยุบสภาผู้แทนราษฎร พร้อมทั้งได้กำหนดให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นการทั่ว

ไปเมื่อวันที่ 13 กันยายน 2535 ในการเลือกตั้งครั้งนี้พรรคการเมืองคู่แข่งพรรคพลังธรรมได้หยิบยกประเด็นเหตุการณ์พฤษภาทมิฬมาหาเสียงโดยโจมตี พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ว่าเป็นผู้พาคนไปตาย ซึ่งก็หมายถึงการโจมตีพรรคพลังธรรมด้วย แม้ว่าช่วงเวลาดังกล่าว พล.ต.จำลอง ศรีเมืองจะไม่อยู่ในตำแหน่งหัวหน้าพรรคพลังธรรมก็ตาม โดยเฉพาะพรรคประชากรไทยคู่แข่งสำคัญของพรรคพลังธรรมได้โจมตีพรรคพลังธรรมในเรื่องของเหตุการณ์พฤษภาทมิฬเป็นประเด็นหลักในการหาเสียง ทั้งนี้จะสังเกตได้จากแผ่นป้ายหาเสียงของพรรคประชากรไทย ส่วนใหญ่ จะปรากฏข้อความที่เป็นกลอนแต่งโดย นายสมัคร สุนทรเวช หัวหน้าพรรคประชากรไทย ซึ่งกล่าวถึง พล.ต.จำลอง ศรีเมือง และพรรคพลังธรรมว่า

“ถ้าการเมืองบ้านเราจะเข้ายุค
ที่คนปลุกมือบพาไปอาสัญ
เป็นหัวหน้าจลาจลคนสำคัญ
เขายกกันว่าประเสริฐเลิศกว่าใคร”

พรรคพลังธรรมเองก็ตระหนักในข้อโจมตีนี้เหมือนกัน จะเห็นได้จากเอกสาร “10 คำถามเกี่ยวกับ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง และเหตุการณ์พฤษภาวิปโยค” คำถามที่ 8 ข้อ จ. ของหน้า 15 (ชัยวัฒน์ ชื่นโกสุม, 2536: 103) ได้อธิบายแตกต่างในประเด็นนี้ไว้ด้วยดังนี้

“การที่นักการเมืองบางคนจากพรรคการเมืองบางพรรค ฉกฉวยโอกาสหาเสียงด้วยการกล่าวหา พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ว่าเป็นตัวการที่พาประชาชนไปตายจึงเป็นข้อกล่าวหาที่ไม่เป็นธรรม หากนักการเมืองผู้นั้นอยู่ในพรรคร่วมรัฐบาลก็ควรจะถูกตำหนียิ่งกว่า เพราะการกลับคำพูดของ 5 พรรคร่วมรัฐบาล หรือที่สื่อมวลชนตั้งฉายาว่า “5 พรรคมาร” โดยเตะถ่วงไม่ยอมเร่งแก้ไขรัฐธรรมนูญ ดังที่ประกาศในตอนแรก คือ สาเหตุสำคัญที่นำไปสู่การชุมนุมของประชาชนอย่างเนืองแน่นในคืนวันที่ 17 พฤษภาคม หรือหากนักการเมืองผู้นั้นอยู่ในพรรค

ฝ่ายค้าน ก็ยังไม่สมควรจะแสดงความไร้จริยธรรมทางการเมือง ด้วยการฉวยโอกาสหาเสียงโดยการกล่าวหาบุคคลที่เสียงเอาชีวิตของตัวเองเป็นเดิมพันเพื่อโค่นล้มเผด็จการรุ่นสุดท้ายจนประสบผลสำเร็จ ทำให้พรรคการเมืองฝ่ายค้านของตนมีโอกาสเชิดหน้าชูตาขึ้น ทั้งที่ไม่ได้เสียงหรือออกแรงในการต่อสู้แต่อย่างใดทำไมในนาปีที่ประชาชนเสียงชีวิตเข้าต่อสู้เพื่อขับไล่เผด็จการตนจึงหลบลี้หนีหน้าเอาตัวรอดไปอยู่เคียงข้างประชาชน แต่เมื่อต่อสู้จนประสบผลสำเร็จก็ออกมาเสนอหน้าทวงบุญคุณและเอาความดีความชอบจากประชาชน พฤติกรรมของนักการเมืองที่คอยแต่ฉกฉวยโอกาสแทงคนอื่นข้างหลัง และต่อสู้อย่างฉาบฉวยเพียงด้วยเล่ห์เหลี่ยมคารมเพื่อหาเสียงให้กับตนเองเช่นนี้ เป็นการกระทำที่น่าละอายและน่าตำหนิ"

การเข้าร่วมประท้วงเพื่อขับไล่ พลเอกสุจินดา คราประยูร ของ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง แม้จะกล่าวอ้างว่าเป็นการกระทำโดย พล.ต.จำลอง เป็นการส่วนตัว แต่คงปฏิเสธไม่ได้ว่า พรรคพลังธรรมและสมาชิกพรรคส่วนใหญ่ให้การสนับสนุนและเห็นชอบด้วยกับการกระทำดังกล่าวตลอดเวลา เห็นได้จากการกล่าวสนับสนุนบทบาทดังกล่าวโดย นายไชยวัฒน์ สินสุวงศ์ (สัมภาษณ์ ไชยวัฒน์ สินสุวงศ์ อ้างถึงใน ชัยวัฒน์ ชื่นโกสุม, 2536: 102) สมาชิกพรรคพลังธรรมและผู้ร่วมก่อตั้งพรรค ความว่า

"ในเหตุการณ์พฤษภาทมิฬต้องถือว่าผมร่วมด้วยกันมา ผมก็ถือว่าพล.ต.จำลองไม่ได้ทำเพื่อความโกรธแค้นแต่เป็นการทำเพื่อให้เกิดสันติสุขขึ้นในสังคม เพราะว่าในเวลานั้นสังคมเริ่มสับสน และเป็นเรื่องที่ว่าทำผิดครรถองที่ถูกต้องและก็เป็นบรรทัดฐานที่ไม่ดีงามในลักษณะที่ว่าไม่รักษาคำพูด ก็เป็นตัวอย่างไม่ดีในอนาคต ฉะนั้นในการต่อสู้เพื่อให้เกิดสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นมาเพื่อต่อสู้ แต่ไม่ใช่เกิดขึ้นมาเพื่อแก้แค้นใคร ไม่ได้ต่อสู้เพราะเห็นใครเป็นศัตรู แต่ต่อสู้เพื่อให้เกิดสิ่งดี"

งามในบ้านเราและถูกแปลความว่าต้องการให้เกิดความรุนแรง ก็แสดงว่าต้องการ
 วัตถุประสงค์ของผู้ที่พูดเรื่องนี้ว่ามองออกอย่างไร มองต้นหรือมองลึกลงอย่างไร"

การโจมตีพรรคพลังธรรมและพล.ต.จำลอง ศรีเมือง นั้นแม้ว่าจะไม่ได้ทำให้
 ภาวะผู้นำทางการเมืองของพรรคพลังธรรมลดลงมากนัก แต่ก็กล่าวได้ว่ามีผลกระทบต่อพรรค
 พลังธรรมพอสมควร ทั้งนี้เพราะผลการเลือกตั้งที่พรรคพลังธรรมได้รับนั้นอยู่ในระดับที่พรรคพลัง
 ธรรมยอมรับได้ (47 คนทั่วประเทศ) แต่เมื่อพิจารณาเฉพาะในกรุงเทพมหานคร จำนวนที่นั่งที่
 ได้รับกลับมีจำนวนลดลงถึง 9 ที่นั่ง ดังนั้น พรรคพลังธรรมจึงปฏิเสธไม่ได้ว่ามีผลต่อภาพพจน์
 ของพรรคพลังธรรมอยู่พอสมควร เพราะแทนที่จะได้ใช้เวลาส่วนใหญ่ไปในการรณรงค์หาเสียง
 เลือกตั้งในเชิงรุก กลับต้องมาตั้งรับคอยแก้ข้อกล่าวหาของนักการเมืองและพรรคการเมืองฝ่าย
 ตรงข้ามอยู่ตลอดเวลา ประกอบกับการประกาศอุดมการณ์ของพรรคที่เป็นการทวนกระแส
 พรรคการเมืองอื่น ๆ จึงตกเป็นเป้าการโจมตีจากฝ่ายตรงข้ามได้ง่ายกว่าปกติ และแม้ว่าจะไม่
 ปรากฏพยานหลักฐานเพื่อพิสูจน์ในเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้จริง พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ก็ตกอยู่
 ท่ามกลางความคลุมเครือของประชาชนจำนวนไม่น้อยทีเดียว

จากข้อกล่าวหาทั้งสามประการ ประกอบไปด้วย การมีส่วนเกี่ยวข้องกับสำนัก
 สันติอโศกที่ประกาศแยกตนออกจากพุทธศาสนา อันขัดกับความรู้สึกของพุทธศาสนิกชนทั่วไป
 การมีส่วนร่วมในเหตุการณ์สังหารหมู่นักศึกษาเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2519 และการเป็นต้นเหตุ
 ให้พี่น้องประชาชนผู้ร่วมประท้วงขับไล่ พล.อ.สุจินดา คราประยูร ต้องเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก
 ทำให้ประชาชนเริ่มมีความเคลือบแคลงต่อพรรคพลังธรรมและ พล.ต.จำลอง ศรีเมืองอย่างน้อย
 สามประการด้วยกัน

1. กรณีการมีส่วนเกี่ยวข้องกับสำนักสันติอโศกนั้น ทำให้มีการมองว่า อุดม
 การณ์ของพรรคพลังธรรม หรือการยึดถือบวรพุทธศาสนาของ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง นั้น เป็น
 ความสัจย์จริงแค่ไหน การประกาศตนว่าเป็นพุทธศาสนิกชน เช่นเดียวกับประชาชนทั่วไป โดย

ที่ยังมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับพระโพธิรักษ์ จึงเป็นการขัดกับความรู้สึกของประชาชนทั่วไปอย่างมาก

2. กรณีเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 แม้จะไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่า พล.ต.จำลอง ศรีเมือง มีส่วนเกี่ยวข้องหรือไม่ แต่ในเบื้องต้น การที่หนังสือพิมพ์หรือสื่อมวลชนต่างๆ เสนอข่าวไปในทำนองเดียวกันว่า พล.ต.จำลอง ศรีเมือง มีส่วนเกี่ยวข้อง และ พล.ต.จำลองเอง ก็ไม่สามารถชี้แจงถึงที่มาที่ไปของข่าวดังกล่าวได้อย่างสมเหตุสมผล ย่อมนำมาซึ่งความเสียหายและเป็นการทำลายภาพพจน์ของ พล.ต.จำลอง ไม่น้อยทีเดียว

3. กรณีเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ที่ พล.ต.จำลอง นำพาผู้เข้าร่วมประท้วงไปเสียชีวิต เป็นกรณีที่ไม่อาจปฏิเสธได้อย่างสิ้นเชิง เพราะเหตุการณ์ดังกล่าวมีการเสนอข่าวโดยละเอียดตลอดเวลาของการเกิดเหตุ ทำให้ความน่าเชื่อถือในเรื่องภาวะผู้นำของ พล.ต.จำลอง ถูกกระทบกระเทือนอย่างหนัก และพาดพิงไปถึงการตัดสินใจของ พล.ต.จำลอง ที่ขาดการไตร่ตรองด้วยความรอบคอบจนเป็นเหตุให้มีผู้เสียชีวิตจำนวนมาก

กล่าวได้ว่า จากข้อกล่าวหาดังกล่าวทั้งหมด แม้จะไม่ส่งผลต่อ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง และพรรคพลังธรรมในทันทีทันใด แต่สามารถลดระดับความน่าเชื่อถือที่ประชาชนมีต่อ พล.ต.จำลอง และพรรคพลังธรรมได้มากทีเดียว และอย่างที่เป็นที่ทราบดีว่า ความสำเร็จของพรรคพลังธรรมในช่วงที่ผ่านมา เกิดจากความศรัทธา ความเชื่อถือ ที่ประชาชนมีต่อทั้ง พล.ต.จำลอง และอุดมการณ์ของพรรคพลังธรรม เป็นสำคัญ การลดลงของความเชื่อถือและการสงสัยในควมมีอุดมการณ์ของพรรคพลังธรรมดังกล่าว จึงเป็นต้นเหตุให้ฐานะพรรคพลังธรรมที่เป็นพรรคการเมืองสะอาดและบริสุทธิ์เริ่มได้รับการกระทบกระเทือนอย่างมาก และแม้จะไม่สามารถพิสูจน์ในเบื้องต้นได้ว่า พรรคพลังธรรมเริ่มมีการตกต่ำลงเพราะเหตุนี้ แต่กระนั้น ก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าพรรคพลังธรรมเริ่มจะดูไม่ขาวบริสุทธิ์เหมือนดังคำกล่าวอ้างในอดีต

2. ความเปลี่ยนแปลงภายในพรรคพลังธรรม

ตลอดระยะเวลากว่า 9 ปีที่ผ่านมา นับแต่ได้มีการก่อตั้งพรรคพลังธรรมเมื่อวันที่ 9 มิถุนายน 2531 พรรคพลังธรรมได้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่ความขัดแย้งหลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งภายในพรรคเองหรือความขัดแย้งกับภายนอกคือ พรรคการเมืองทั้งที่ทำหน้าที่ในฐานะฝ่ายค้านหรือฝ่ายรัฐบาล แม้กระทั่งขัดแย้งกับความรู้สึกของประชาชนที่มีต่อภาพลักษณ์เดิมของพรรคพลังธรรมก็ตาม สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่มีผลโดยตรงต่อความนิยมของประชาชนทั้งสิ้น และหากประชาชนทั่วไปไม่ให้การยอมรับพรรคการเมืองใดก็ตาม พรรคการเมืองนั้นก็มีความโน้มเอียงที่จะต้องสลายตัวไปในที่สุด กรณีของ พรรคพลังธรรมแม้ว่าจะไม่ถึงกับสิ้นสุดลง แต่หากเทียบกับความเจริญรุ่งเรืองที่พรรคเคยเป็นมา ย่อมกล่าวได้ว่า พรรคพลังธรรมตกต่ำอย่างมาก ทั้งนี้เมื่อพิจารณาจากภายในพรรคพลังธรรมเป็นหลัก สามารถเห็นความเปลี่ยนแปลงก่อนหน้าที่พรรคจะตกต่ำลงดังนี้

2.1 การเปลี่ยนแปลงหัวหน้าพรรคพลังธรรม

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า พรรคการเมืองของไทยส่วนมากยังคงให้ความสำคัญกับผู้นำพรรค ในฐานะที่เป็นทั้งเอกลักษณ์และจุดขายของพรรคต่อประชาชน ผลการศึกษาวิจัยในช่วงระยะเวลาที่มีการเลือกตั้ง หลายครั้งได้สนับสนุนถ้อยคำดังกล่าว เช่น การวิจัยของกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย เมื่อคราวที่มีการเลือกตั้งวันที่ 22 มีนาคม 2535 ได้ข้อสรุปว่า เหตุผลที่ค้ำประกันถึงพรรคการเมืองที่สำคัญคือ ความนิยมในหัวหน้าพรรค คิดเป็นร้อยละ 31.2 รองลงมาให้คำตอบว่า พอใจในนโยบายของพรรค ร้อยละ 28.6 ถัดมาให้คำตอบว่า เชื่อว่าพรรคสามารถแก้ไขปัญหาสำคัญของประเทศได้ร้อยละ 13.0 เป็นต้น นั้นหมายความว่า การที่ประชาชนจะตัดสินใจเลือกพรรคการเมืองใดพรรคการเมืองหนึ่ง สิ่งที่มีอิทธิพลอย่างมากก็คือ ภาพลักษณ์ของหัวหน้าพรรคการเมืองนั้น ในส่วนของพรรคพลังธรรม ได้มีการผลัดเปลี่ยนหัวหน้าพรรคนับแต่ก่อตั้งมา 3 คนด้วยกันคือ

1. พล.ต.จำลอง ศรีเมือง
2. นายบุญชู โรจนเสถียร
3. พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร

1) พล.ต.จำลอง ศรีเมือง (พ.ศ. 2531-2535)

พล.ต.จำลอง ศรีเมือง นับว่าเป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อพรรคพลังธรรมมากที่สุดคนหนึ่ง โดยเป็นทั้งผู้ร่วมก่อตั้งพรรคพลังธรรมและเป็นหัวหน้าพรรคที่อยู่ในตำแหน่งนานที่สุด อันที่จริงแล้วการที่พรรคพลังธรรมประสบความสำเร็จอย่างมากในช่วงแรกเริ่มต่อตั้งพรรค ก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลโดยตรง จากบุคลิกภาพของพล.ต.จำลอง ศรีเมือง นั่นเอง

พล.ต.จำลอง ศรีเมือง เริ่มเข้ามามีบทบาทในทางการเมืองครั้งแรกในการเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร เดิมทีในบรรดาผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครระดับแนวหน้า ที่สื่อมวลชนในระยะแยกเห็นว่ามีโอกาสน้อยที่สุดคือ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ซึ่งคนทั่วไปรู้จักกันดีในนามของ "มหาจำลอง" เหตุผลสำคัญก็คงเนื่องมาจากการหาเสียงเลือกตั้งของพรรคการเมืองและกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งเริ่มมีมาตั้งแต่ก่อนการเปิดรับสมัครอย่างเป็นทางการนั้น ส่อให้เห็นว่าการเลือกตั้งครั้งนี้ ซึ่งเป็นการเลือกตั้งทั้ง 24 เขตของกรุงเทพมหานคร คงจะต้องมีการใช้ทุนรอนอย่างมหาศาลแน่นอน และคงต้องการระบบการจัดตั้งที่ดีเยี่ยมจึงจะเอาชนะคู่แข่งคนอื่นได้ จริงอยู่ในแง่ของความประพฤติส่วนตัวแล้ว แทบทุกฝ่ายแม้แต่พรรคการเมืองและกลุ่มการเมืองเอง ก็ยอมรับในความเป็นคนดีมีศีลธรรมของพล.ต.จำลอง ศรีเมือง แต่กระนั้นก็ดี ผู้ที่มีแนวโน้มที่จะสนับสนุนพล.ต.จำลอง ศรีเมืองเอง ก็ยังมีความสงสัยและข้องใจว่า คนดี ๆ อย่างพล.ต.จำลอง ศรีเมือง ซึ่ง "เข้าวัด" ไปแล้ว ทำไมจะยังออกมาเล่นการเมืองซึ่งเป็นเรื่อง "สกปรก"

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาเหตุผลที่ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ตัดสินใจลงสมัครรับเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครในครั้งนั้นแล้วจะพบว่า ในแง่ของความนิยมตัวบุคคล

แล้ว พล.ต.จำลอง ศรีเมือง มีโอกาสเทียบเท่าหรือดีกว่าผู้สมัครคนอื่น ๆ เสียอีก ทั้งนี้ก็เพราะเมื่อประมาณต้นเดือนกรกฎาคม 2528 ดร.เกษม ศิริสัมพันธ์ รองผู้หัวหน้าพรรคกิจสังคมได้มา ทาบทามพล.ต.จำลอง ศรีเมืองให้ลงสมัครเป็นผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร ในนามพรรค เนื่องจากพรรคกิจสังคมได้ทำการสูมตัวอย่างความนิยมของประชาชนทั้งทางฝั่งกรุงเทพมหานครและฝั่งธนบุรี ปรากฏว่า พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ได้รับความนิยมสูงสุด แต่ด้วยเหตุล่าช้าภายในพรรคกิจสังคมเอง ทำให้พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ตัดสินใจประกาศลงสมัครรับเลือกตั้งอิสระโดยไม่สังกัดพรรคการเมืองใด (มติชนสุดสัปดาห์, 29 กันยายน 2528: 3) เพราะฉะนั้นการตัดสินใจลงสมัครของ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง จึงเป็นการกระทำด้วยความรู้ว่าตนมีคะแนนนิยมจากประชาชนเป็นทุนเดิมในระดับที่สูงอยู่แล้ว

คะแนนนิยมที่ประชาชนมีต่อ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ส่งผลต่อพรรคพลังธรรม โดยตรง ในการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อวันที่ 24 มกราคม 2531 พรรคพลังธรรมได้รับเลือกตั้งทั้งหมด 14 คน เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากกรุงเทพมหานคร 10 คน และต่างจังหวัด 4 คน และการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2535 ถือว่าพรรคพลังธรรมเข้าสู่ยุคที่รุ่งโรจน์ที่สุด เนื่องจากได้รับเลือกตั้งทั้งหมด 41 คน โดยเป็น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในกรุงเทพมหานครถึง 32 คน (จากจำนวน ส.ส. ทั้งหมด 35 คน) และที่สำคัญคือ เป็นครั้งแรกที่พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ลงสมัครรับเลือกตั้งด้วยตนเอง ต่อมาในการเลือกตั้งทั่วไป เมื่อวันที่ 13 กันยายน 2535 พรรคพลังธรรมได้รับเลือกตั้งทั้งหมด 47 คน แม้ว่าจำนวน ส.ส. ในเขตกรุงเทพมหานคร จะได้รับการเลือกตั้งเพียง 23 คน (จากเดิม 32 คน) แต่ทว่ามีจุดเด่นตรงที่ ส.ส.พรรคพลังธรรมได้รับเลือกเข้ามาในลักษณะทั่วประเทศ แยกออกเป็นกรุงเทพมหานคร 23 คน ภาคกลาง 6 คน ภาคใต้ 3 คน ภาคเหนือ 6 คน และภาคอีสาน 9 คน

ความสำเร็จนี้ถือว่าเป็นความเจริญรุ่งเรืองของพรรคพลังธรรม นับแต่ก่อตั้งพรรคมา นับว่าพล.ต.จำลอง ศรีเมือง มีบทบาทและมีส่วนสำคัญมากที่สุดคนหนึ่ง หรือกล่าวได้ว่า เหตุที่ประชาชนเลือกพรรคพลังธรรมก็เพราะว่ามีพล.ต.จำลอง ศรีเมือง ดำรงตำแหน่งหัว

หน้าพรคนั่นเอง ในประเด็นนี้ นายแพทย์กระแส ชนะวงส์ นายแพทย์รางวัลแมกไซไซ และสมาชิกพรรคพลังธรรมได้กล่าวถึง พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ไว้ว่า

“ความซื่อสัตย์ใคร ๆ ก็พูดได้ แต่การประพฤติปฏิบัติที่พิสูจน์ได้ด้วยกาลเวลา คุณจำลอง (พล.ต.จำลอง ศรีเมือง) สามารถทำให้คนพิสูจน์ได้ว่าไม่คดโกง ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เพราะฉะนั้นก็เชื่อว่า เมื่อมาเป็นพรรค ซึ่งนำโดยคุณจำลอง ศรีเมือง ก็ทำให้คนเชื่อว่า พรรคนี้จะซื่อสัตย์สุจริต หรืออย่างน้อยที่สุด ก็เชื่อว่า คุณจำลองต้องสามารถควบคุมเรื่องความซื่อสัตย์สุจริต นอกจากนั้นความขยันที่ไปถึงประชาชน คนยากจน คุณจำลองก็ทุ่มเทให้ ลักษณะอย่างนั้นจึงเกิดความศรัทธาชื่นชม นอกจากนั้นในเรื่องศีลธรรม ความสมณะ มักน้อย ก็ทำให้เพิ่มความเชื่อถือมากขึ้น เป็นที่น่าเชื่อถือได้ ท่านไม่มีลูก และมีภรรยาที่มีศีลธรรมที่มีการประพฤติปฏิบัติมีคุณธรรมทางศาสนาก็ยิ่งเพิ่มค่าเพิ่มความหมาย ที่ท่าน (พล.ต.จำลอง ศรีเมือง) พูดมากขึ้น ที่ผ่านมาก็บอกว่าพรรคพลังธรรมดี เป็นภาพของคุณจำลองค่อนข้างมาก แม้ว่าพวกเขาจะมีคนดี ๆ อยู่จำนวนมากพอสมควรในพรรคพลังธรรม แต่คนเหล่านี้ยังไม่ได้แสดงศักยภาพเท่าที่ควร และคนอื่นก็ยังไม่ค่อยได้เห็นเพราะคุณจำลองได้ทำมาจนคนเห็นแต่คุณจำลองต้องยอมรับว่าพรรค (พรรคพลังธรรม) เจริญเติบโตก้าวหน้ามาจนทุกวันนี้และประสบความสำเร็จที่ผ่านมามีต้องให้เครดิตแก่คุณจำลอง” (สัมภาษณ์ นพ.กระแส ชนะวงส์ อ้างถึงใน ชัยวัฒน์ ชื่นโกสุม, 2536:)

จากคำกล่าวข้างต้นจะเห็นว่าบุคลิกภาพของ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง มีผลกระทบต่อการดำเนินงานทางการเมืองของพรรคพลังธรรมมาก คุณลักษณะทางการเมืองของ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง กลายมาเป็นคุณลักษณะของพรรคพลังธรรมทำให้พรรคพลังธรรมมีภาพลักษณ์ของพรรคการเมืองที่มีคุณธรรม ซื่อสัตย์และเสียสละ

2) นายบุญชู โรจนเสถียร (พ.ศ. 2535 - 2537)

ภายหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ พ.ต.จำลอง ศรีเมือง ถูกโจมตีอย่างมาก กรณีนำพาประชาชนที่ร่วมกันประท้วงขับไล่ พลเอกสุจินดา คราประยูร ไปตาย เรื่องนี้ส่งผลกระทบต่อพรรคพลังธรรมไม่น้อย เนื่องจากภาพลักษณ์ที่คนทั่วไปมองกันว่า "พ.ต.จำลอง คือพรรคพลังธรรม และพรรคพลังธรรมคือพ.ต.จำลอง" ดังนั้นจึงไม่อาจกล่าวได้อย่างเด็ดขาดว่า พรรคพลังธรรมไม่เกี่ยวข้องในเหตุการณ์ครั้งนั้นด้วย พ.ต.จำลอง ศรีเมือง ได้ประกาศวางมือจากตำแหน่งหัวหน้าพรรคเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว และดำเนินการทางการเมืองด้วยตนเอง แต่ถึงกระนั้น ความสัมพันธ์ที่พ.ต.จำลอง ศรีเมือง มีต่อพรรคพลังธรรม ยังคงมีอยู่ในรูปแบบของ "ผู้นำพิเศษพรรคพลังธรรม" ที่คอยควบคุมและดูแลพรรคพลังธรรมอยู่เบื้องหลัง

ก่อนการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 14 กันยายน 2535 มีนักการเมืองจำนวนมากเข้าร่วมกับพรรคพลังธรรม และหนึ่งในจำนวนนั้นก็คือ นายบุญชู โรจนเสถียร นักการเมืองรุ่นอาวุโส และนายธนาคารเก่าผู้ที่มีประสบการณ์ในทางการเมืองมากพอสมควร ภายหลังจากที่พ.ต.จำลอง ศรีเมือง ประกาศวางมือจากตำแหน่งหัวหน้าพรรคพลังธรรม นายบุญชู โรจนเสถียร ก็ได้รับการสนับสนุนจากสมาชิกพรรคและพ.ต.จำลอง ศรีเมือง ให้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคพลังธรรมแทน เดิมทีนายบุญชู โรจนเสถียร เคยเป็นนายธนาคารที่มีชื่อเสียงและประสบความสำเร็จทางธุรกิจอย่างสูงมากแล้ว ถึงขนาดที่ นายชิน โสภณพานิช นายธนาคารและผู้ก่อตั้งธนาคารกรุงเทพ จำกัด กล่าวชมต่อที่ประชุมคณะกรรมการธนาคาร เมื่อวันที่ 13 มีนาคม 2523 ความว่า

"ผมร่วมงานกับคุณบุญชูตลอดเวลาประมาณ 27 ปี ผมไว้ใจทุกอย่าง และคุณบุญชู ได้ช่วยเหลือผมมากเหลือเกิน แม้ในช่วงที่ผมไม่อยู่ในเมืองไทยเป็นเวลา 4-5 ปี คุณบุญชู ก็ได้บริหารธนาคารในนามของผมทุกประการ และประสบความสำเร็จดียิ่ง ยิ่งไปกว่านั้น ทุกวันนี้ธนาคารเรามีชื่อเสียงขจรขยายไปทั่วโลกทั้ง

ในยุโรปและเอเชีย เป็นที่ไว้วางใจของวงการธุรกิจทั่วไป ทั้งนี้ก็ด้วยความสามารถ
ของคุณบุญชู" (รุ่งโรจน์ ศรีสุบรรณ , 2525: 1)

ดังนั้น ภาพพจน์ของนายบุญชู โรจนเสถียร หัวหน้าพรรคพลังธรรมในยุคต่อ
จาก พล.ต.จำลอง ศรีเมือง จึงเป็นภาพพจน์ของนักธุรกิจผู้มากด้วยประสบการณ์และมีความ
เชี่ยวชาญในการบริหารองค์กรธุรกิจเป็นอย่างมาก เกี่ยวกับประวัติการณ์ทางการเมือง นายบุญ
ชู โรจนเสถียร หลังจากที่ได้อำนาจทางด้านธุรกิจแล้ว ได้ร่วมมือกับ พล.ต.ม.ร.ว.คึกฤทธิ์
ปราโมช ก่อตั้งพรรคกิจสังคมขึ้นในปี 2517 โดย พล.ต.ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ดำรงตำแหน่งหัวหน้า
พรรค ส่วนนายบุญชู โรจนเสถียร ได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังซึ่งถือว่าเขา
มีความเชี่ยวชาญและมีความเหมาะสมเป็นอย่างดี กล่าวได้ว่า นายบุญชู โรจนเสถียร เป็น
นักการเมืองตามวิถีทางระบอบประชาธิปไตยคนหนึ่ง ในปี 2523 สมัยรัฐบาล พล.อ.เปรม ติณสูล
านนท์ นายบุญชู โรจนเสถียรในฐานะรองหัวหน้าพรรคกิจสังคม ก็ได้ดำรงตำแหน่งรองนายก
รัฐมนตรี และหลังจากนั้นก็ได้ออกไปตั้งพรรคกิจประชาคม และพรรคอื่น จนครั้งล่าสุดก่อนเข้าสู่
พรรคพลังธรรม นายบุญชู โรจนเสถียร เป็นนักการเมืองสังกัดพรรคประชาธิปัตย์

การทำงานของนายบุญชู โรจนเสถียร ในฐานะหัวหน้าพรรคพลังธรรมกว่า 2 ปี
ต้องประสบปัญหาต่าง ๆ มากมายสืบเนื่องมาจากสถานะผู้นำพิเศษของพล.ต.จำลอง ศรีเมือง
ทำให้นายบุญชู ไม่มีอำนาจในการตัดสินใจแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ภายในพรรค และต้องรายงานให้
พล.ต.จำลอง ศรีเมือง รับทราบเป็นระยะ ๆ เช่นเดียวกับ กรรมการบริหารพรรคพลังธรรมทุกคน
(สยามโพสต์, 19 กันยายน 2537: 3-4) ในระยะแรกของการทำงานในฐานะพรรคร่วมรัฐบาล
พรรคพลังธรรมต้องประสบปัญหาอยู่บ้าง เนื่องจากยังใหม่ต่อการทำงานดังกล่าวอยู่ด้วยเหตุผล
ที่ว่า เป็นครั้งแรกที่เข้าร่วมรัฐบาลนับแต่ก่อตั้งพรรคมา จึงเกิดการกระทบกระทั่งกันในระหว่าง
พรรคร่วมรัฐบาลอยู่บ่อย ๆ ด้วยสารพันปัญหา เช่น การประกาศแจ้งทรัพย์สินต่อสาธารณชน
คดีปิ่นหัน ฯลฯ และเมื่อนายอากร ฮุนตระกูล ส.ส.พรรคพลังธรรม เขต 2 กรุงเทพมหานคร
ประกาศลาออก เพราะมีข้อพิพาทกับการปิ่นหันอย่างไม่มีใครคาดคิด การคัดเลือกผู้สมัครลง

แทนนายอากร ได้กลายเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยกกันระหว่างสมาชิกที่ยึดแนวทางสันติโลก ซึ่งเป็นสมาชิกพรรคดั้งเดิม ที่เรียกว่า "สายวัด" กับสมาชิกที่เข้าร่วมกับพรรคในภายหลังซึ่งส่วนใหญ่แกนนำของกลุ่มนี้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง ที่เรียกว่า "สายรัฐมนตรี" ความแตกแยกดังกล่าวได้นำปัญหามาสู่พรรคพลังธรรมอย่างมาก ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

ในครั้งนั้น พ.อ.วินัย สมพงษ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมและเลขาธิการพรรคพลังธรรม สนับสนุนนายประสาร มฤคพิทักษ์ ด้วยความเห็นชอบของบรรดา รัฐมนตรีและ ส.ส.หลายคน ขณะที่กลุ่มของนายไชยวัฒน์ สินสุวงศ์ ต้องการให้ส่ง นายพีระพงศ์ ถนอมพงษ์พันธ์ ลงสมัครแต่ก็ต้องเป็นฝ่ายแพ้ตราบ้าง ต่อเมื่อนางลลิตา ฤกษ์สำราญ แห่งพรรคประชากรไทยเป็นฝ่ายชนะในการเลือกตั้งซ่อม ทำให้ พ.อ.วินัยและพรรคพวกกลายเป็นเครื่องหมายของความผิดพลาด

ในเดือนมีนาคม 2537 พรรคพลังธรรมสูญเสียที่นั่งในสภากรุงเทพมหานครให้กับพรรคประชากรไทยและพรรคกิจสังคม สร้างความกดดันให้กับนายบุญชู โรจนเสถียร พ.อ.วินัย สมพงษ์ และกรรมการบริหารพรรคหลาย ๆ คน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นรัฐมนตรี ประกอบกับกลุ่มพลังต่าง ๆ ในสังคมเริ่มกดดันให้พรรคปฏิบัติตามนโยบายและคำมั่นสัญญาของพรรคอย่างเช่นเรื่องกระจายอำนาจ ขณะที่รัฐมนตรีของพรรคต้องรับหน้าที่ในการประสานกับพรรคร่วมรัฐบาล สมาชิกพรรคก็ตั้งคำถาม เช่นเดียวกันนั้นกับฝ่ายบริหารของพรรคด้วย ความไม่พอใจจากเหตุทั้งหมดได้สะสมเรื่อยมาจนในที่สุด นายไชยวัฒน์ สินสุวงศ์ ขอลาออกจากตำแหน่งรองผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร นายเรืองวิทย์ ดุษฎีวราพงษ์ ลาออกจากการเป็นรองเลขาธิการนายกรัฐมนตรี นางสุดารัตน์ เกยุราพันธ์ ลาออกจากรองโฆษกประจำสำนักนายกรัฐมนตรี ฯลฯ ซึ่งทั้งหมดเป็นปฏิกิริยาความไม่พอใจของสมาชิกสายวัดพร้อมกับเรียกร้องให้ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง กลับมาเป็นหัวหน้าพรรคเช่นเดิม เช่นเดียวกับพรรคร่วมรัฐบาลเพราะต้องการหัวหน้าพรรคที่มีอำนาจในการกำกับดูแลพรรคอย่างแท้จริงในฐานะศูนย์อำนาจพรรค

พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ตัดสินใจเข้าร่วมรัฐบาล โดยการยื่นเงื่อนไข 4 ข้อถึง พรรคร่วมรัฐบาล นายชวน หลีกภัย ในฐานะนายกรัฐมนตรีและผู้นำฝ่ายรัฐบาลไม่อาจรับเงื่อนไขดังกล่าวได้ เป็นผลให้พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ไม่อาจเข้าร่วมรัฐบาลได้ แม้กลุ่มสมาชิกสายวัด จะใช้ความพยายามอย่างมากก็ตาม การประชุมใหญ่สามัญของพรรค กรรมการพรรคสายวัด 13 คน ได้ยื่นใบลาออกเพื่อกดดันให้มีการเลือกกรรมการบริหารพรรคใหม่ มีคนเสนอชื่อพล.ต.จำลอง ศรีเมือง แต่เจ้าตัวถอนชื่อออกทำให้ไม่สามารถตกลงกันได้ ไม่นานนักบรรดากรรมการบริหารพรรคส่วนใหญ่ก็ยื่นใบลาออกอีกครั้ง เป็นผลให้นายบุญชู โรจนเสถียร ต้องพ้นจากตำแหน่งหัวหน้าพรรค นำไปสู่การประชุมใหญ่วิสามัญ เมื่อวันที่ 17 กันยายน 2537 ผลปรากฏว่า พล.ต.จำลอง ศรีเมือง มีคะแนนนำได้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรค พร้อมกับกรรมการบริหารพรรคสายวัดคนอื่น

นับตั้งแต่ดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคพลังธรรม ตลอดเวลากว่า 2 ปี (พ.ศ. 2535-2537) นายบุญชู โรจนเสถียร แม้จะดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรค แต่ทว่าไม่มีโอกาสได้ใช้สิทธิข้างต้นเลยแม้แต่ครั้งเดียว ทั้งนี้เพราะพล.ต.จำลอง ศรีเมือง ไม่ได้ตัดขาดจากพรรคพลังธรรมอย่างแท้จริง ประกอบกับสมาชิกพรรคส่วนหนึ่ง ยังคงให้การสนับสนุนพล.ต.จำลอง ศรีเมืองอยู่ โดยถือว่าเป็นผู้นำพรรคที่ยังคงบทบาทสำคัญในพรรค ดังนั้น การที่ไม่มีอำนาจในการบริหารและจัดการพรรคของนายบุญชู โรจนเสถียร ได้นำไปสู่ความขัดแย้งภายในพรรค และการไม่ยอมรับจากสมาชิกพรรคจำนวนมาก ซึ่งในช่วงนี้แม้ว่านายบุญชู โรจนเสถียร จะดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคพลังธรรม แต่ผู้นำพรรคที่แท้จริงกลับเป็นพล.ต.จำลอง ศรีเมือง เช่นเดิม

3) พล.ต.จำลอง ศรีเมือง (ยุคที่ 2) (พ.ศ. 2537 - 2538)

การกลับมาดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคพลังธรรมอีกครั้งของ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ได้สร้างความหนักใจให้แก่พรรคร่วมรัฐบาลเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะพล.ต.จำลอง ศรีเมืองมีความต้องการที่จะจัดการกับปัญหาภายในพรรคด้วยการปรับเปลี่ยนรัฐมนตรีในสังกัดของพรรคพลังธรรมทั้งหมด โดยการถอดถอนรัฐมนตรีที่สังกัดสายรัฐมนตรีออกทั้งหมด และแต่ง

ตั้งสมาชิกสายวัดเข้าดำรงตำแหน่งแทน เพื่อเป็นการยึดอำนาจในทางการบริหารภายในพรรค กลับคืนมาทั้งหมด สิ่งเหล่านี้เองที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรง ระหว่างกลุ่มของ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง กับ กลุ่มที่เรียกตนเองว่า "กลุ่ม 23" นำโดย น.ต.ประสงค์ สุนศิริ นายบุญชู โรจนเสถียร และ พ.อ.วินัย สมพงษ์ ซึ่งประเด็นของการขัดแย้งที่สำคัญที่สุดที่ถูกนำมาอ้างโดย กลุ่ม 23 ก็คือ คัดค้านการเอา "คนนอก" ที่มีชื่อ ส.ส.มาเป็นรัฐมนตรีของพรรคซึ่ง พล.ต.จำลอง ศรีเมือง เองต้องการให้ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร ประธานกรรมการและผู้ถือหุ้นใหญ่ของกลุ่ม บริษัทในเครือชินวัตรฯ มาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ และใช้นาย วิชิต สุรพงษ์ชัย ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม แทน น.ต.ประสงค์ สุนศิริ และ พ.อ.วินัย สมพงษ์ ตามลำดับ

ปัญหาประการต่อมา เป็นปัญหาที่พรรคพลังธรรมก่อให้เกิดผลถึงขั้นที่รัฐบาล นายชวน หลีกภัย ต้องตัดสินใจยุบสภา เมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม 2538 คือการไม่ยกมือ สนับสนุนให้กับพรรคประชาธิปไตยกรณีนโยบาย ส.ป.ก. 4-01 ซึ่งจุดนี้ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง กล่าวอ้างว่า รัฐบาลของนายชวน หลีกภัย หมดความชอบธรรมในการบริหารประเทศ และเพื่อ เป็นการสนองตอบต่อกระแสเรียกร้องจากประชาชน การยุบสภาในครั้งนั้นส่งผลให้มีการจัดการ เลือกตั้งทั่วไปขึ้น ในวันที่ 2 กรกฎาคม 2538

หลังการยุบสภาเมื่อเดือนพฤษภาคม 2538 อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในสังกัดพรรคพลังธรรม ได้ถอนตัวจากพรรคพลังธรรมจำนวนมาก พร้อม ๆ กับการก้าวลงมาจาก ตำแหน่งหัวหน้าพรรคพลังธรรมของ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง อีกวาระหนึ่ง ในฐานะผู้นำตามที่ สังคิต พิริยะรังสรรค์ เรียกว่า "สิ้นบุญ" (สังคิต พิริยะรังสรรค์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2539 : 134) เนื่องมาจากการหมดบารมีนับแต่ เหตุการณ์เดือนพฤษภาคม, การก่อกวนรัฐบาล นายชวน หลีก ภัย, การถูกนายชวนปฏิเสธที่จะให้เข้าไปแก้ไขปัญหาราจร, การถูกกลุ่มรัฐมนตรีและ ส.ส กลุ่ม 23 ปฏิเสธบทบาทในฐานะผู้นำพรรค ฯลฯ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง จึงหาทางสืบทอดตำแหน่งด้วยการคัดเลือกให้ พ.ต.ท. ดร.ทักษิณ ชินวัตร สมาชิกใหม่ของพรรคพลังธรรมและเป็นผู้เลื่อมใสพล

ศรีจำลอง ศรีเมือง ขึ้นเป็นหัวหน้าพรรคคนใหม่แทน โดยที่พล.ต.จำลอง ศรีเมือง เปลี่ยนทิศทางลงเล่นการเมืองในระดับท้องถิ่น คือ การลงสมัครรับเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครแทน แต่ก็ต้องผิดหวังเมื่อพ่ายแพ้นายพิจิตต์ รัตตกุล ในที่สุด

4) พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร (พ.ศ 2538 - 2539)

พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร เติบโตมาจากครอบครัวนักธุรกิจฐานะดี บิดาเป็นนักธุรกิจที่มีชื่อเสียงของจังหวัดเชียงใหม่ มีธุรกิจอันหลากหลายตั้งแต่ผ้าไหม โรงภาพยนตร์ รถประจำทาง และกิจการโรงเรียน เมื่อจบชั้นมัธยมศึกษาจึงเรียนต่อในโรงเรียนนายร้อยตำรวจสามพราน ด้วยการเป็นนักเรียนที่มีผลการเรียนดีเด่น ทำให้สามารถจบการศึกษาเป็นที่หนึ่งของรุ่น และสามารถสอบชิงทุนรัฐบาลไปเรียนต่อปริญญาโทในสหรัฐอเมริกาโดยตัดสินใจศึกษาต่อทางด้าน Criminal Justice และจบปริญญาเอกในด้านนี้เช่นกัน แต่สิ่งที่น่าประหลาดใจก็คือเมื่อกลับเข้ารับราชการที่กรมตำรวจกลับถูกมอบหมายงานให้รับผิดชอบด้านคอมพิวเตอร์ที่ศูนย์ประมวลข่าวสารกรมตำรวจ ซึ่งถือว่าไม่ตรงกับวิชาความรู้ที่ได้ศึกษามา

การรับราชการอยู่ที่ศูนย์ประมวลข่าวสารทำให้ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ค้นพบว่าคอมพิวเตอร์เป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งขึ้นทุกขณะ และกิจการธุรกิจด้านคอมพิวเตอร์ในขณะนั้นไม่สามารถสนองตอบความต้องการของหน่วยราชการได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งของกรมตำรวจ เขาจึงได้ตัดสินใจลาออกจากราชการ เพื่อตั้งบริษัทดำเนินธุรกิจด้านคอมพิวเตอร์เทคโนโลยี และมุ่งเน้นตลาดราชการเป็นสำคัญ นั่นคือจุดเริ่มต้นที่สำคัญอันนำไปสู่ความสำเร็จในการสร้างอาณาจักรของกลุ่มชินวัตร (สรกมล อดุลยานนท์, 2537: 12-20)

การเข้ามาดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคพลังธรรมของ พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร ทำให้ฐานะการเงินของพรรคเปลี่ยนไปอย่างมาก แต่เดิมบุคคลที่เป็นนักธุรกิจ ใหญ่ และประกาศให้การสนับสนุนพรรคพลังธรรมอย่างชัดเจนก็คือ นายบุญยง ว่องวานิช เจ้าของผลิตภัณฑ์แบ่งตราซึ่งได้ชื่อว่าเป็นบุคคลที่เคร่งศาสนาผู้หนึ่ง นอกจากนั้นพลังสำคัญที่ให้การ

สนับสนุนพรรคพลังธรรมอย่างเปิดเผยก็คือ กลุ่มสันติอโศก สมาชิกที่เป็นนักธุรกิจใหญ่ เช่น นาง จงกล ศรีกาญจนา ภรรยาของนายพันธ์ ศรีกาญจนา เจ้าของบริษัทออคเนย์ประกันภัย นาย สมุทร มงคลกิตติ สามีของนางสุจิตรา จิราธิวัฒน์ แห่งเครือเซ็นทรัล นาย วิชาส จันทรพิทักษ์ เจ้าของผลิตภัณฑ์น้ำมันพืชของรุ่น และบริษัทท่อน้ำไทย นายมนูญ พุฒทอง เจ้าของร้านอาหาร ยกยอ นายพีระพงศ์ ถนอมพงษ์พันธ์ และนายไพบูลย์ ฝั่งทองหล่อ

เมื่อ พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร เข้ามาเป็นคู่แข่งของพรรค พร้อม ๆ กับการ นำนักธุรกิจขนาดใหญ่อีกจำนวนหนึ่งเข้าให้การสนับสนุนพรรคพลังธรรมในสภาพที่กำลังตกต่ำ พรรคพลังธรรมได้ใช้พลังเทคโนโลยีสมัยใหม่บวกกับภาพพจน์ของพรรคที่ซื่อสัตย์และสะอาด กว่าพรรคอื่นสร้างข้อได้เปรียบในการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม 2538 เป็นผลให้ ส.ส ของพรรคพลังธรรมได้รับการเลือกตั้งเข้ามาจำนวน 23 คน พร้อมกับการเข้าร่วมรัฐบาลที่นำโดย พรรคชาติไทย ของนายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี โดยที่ พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร ดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี

การบริหารพรรคพลังธรรมของ พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร ระยะแรกมีความขัดแย้งกับพรรคประชากรไทย ที่มีนายสมักร สุนทรเวช เป็นหัวหน้าพรรค ในเรื่องแย่งชิงการเป็นผู้ควบคุมการแก้ไขปัญหาราจรภายในกรุงเทพมหานคร นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี จึงหาทางออกด้วยการจัดสรรการแก้ไขปัญหาราจรออกเป็น 2 ส่วน คือ ภายในกรุงเทพมหานคร และรอบนอก โดยพรรคพลังธรรมได้ดูแลในส่วนภายในกรุงเทพมหานคร พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร ได้ประกาศว่าจะแก้ไขปัญหาราจรให้ได้ภายในกำหนดเวลา 6 เดือน แต่แล้วก็ไม่สามารถทำได้สำเร็จ จุดแตกหักต่อมาสืบเนื่องจากพรรคพลังธรรมได้ดำเนินการนำป้ายรณรงค์การจราจรไปติดไว้ตามถนนต่าง ๆ ในขณะที่ นายสมักร สุนทรเวช ออกมาคัดค้านอย่างเต็มที่ ความขัดแย้งระหว่างสองพรรคการเมืองดังกล่าว มักปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ ซึ่งพรรคพลังธรรม มักจะถูกมองว่าเป็น "ตัวปัญหา" ในการร่วมรัฐบาล จนในที่สุดส่งผลให้รัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชาไม่มีเสถียรภาพมากขึ้นโดยความไม่พอใจต่อพฤติกรรมของ "กลุ่ม 16" นำโดยนายสุ

ชาติ ต้นเจริญ ที่มีปัญหาคดีข้อโกงที่ดินจังหวัดหนองคายและมีส่วนพัวพันคดีธนาคารกรุงเทพ พาณิชยการ จำกัด ล้มละลาย รัฐมนตรีในสังกัดพรรคพลังธรรมโดยการนำของ พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร ประกาศลาออกจากตำแหน่งที่ดำรงอยู่ทั้งหมด แต่ยังคงความเป็นพรรคร่วมรัฐบาลอยู่เหมือนเดิม โดยอ้างว่าต้องการให้นายกรัฐมนตรีปรับคณะรัฐมนตรี ทางด้านพรรค ประชากรไทยโดยนายสมักร สุนทรเวช ได้ออกมาประนามการกระทำของพรรคพลังธรรม ในเรื่องมารยาททางการเมืองและมารยาททางสังคม ซึ่งพรรคพลังธรรมไม่อาจโต้แย้งได้เลยก็ว่าได้

วิกฤตศรัทธาพรรคพลังธรรมภายในการนำของ พ.ต.ท.ดร. ทักษิณ ชินวัตร เริ่มปรากฏให้เห็นมากขึ้น ในการเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ต้องพ่ายแพ้ นาย พิชิตต รัตตกุล ผู้สมัครอิสระ นอกจากนั้นแล้วโครงการใหญ่ ๆ ที่เสนอโดยพรรคพลังธรรมก็ถูกตีกลับให้พัฒนาใหม่ จนทำให้ พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร รู้สึกอึดอัดใจในการร่วมรัฐบาลต่อไป กระทั่งเกิดคดีการไม่ชอบมาพากลในการอนุญาตตั้งธนาคารพาณิชย์ 3 แห่ง และข้อครหากรณี พรรคชาติไทยรับเงินจากนายราเชน สักเสนา ผู้ต้องหาคดีภัยออกทรัพย์ธนาคารกรุงเทพ พาณิชยการ จำกัด ทำให้พรรคพลังธรรมใช้โอกาสนี้เป็นข้ออ้างในเรื่องการไร้ความชอบธรรมลาออกจากการร่วมรัฐบาลเมื่อเดือนสิงหาคม 2539 และดำเนินการทางการเมืองในฐานะฝ่ายค้าน จนกระทั่งนายบรรหาร ศิลปอาชา ประกาศยุบสภาผู้แทนราษฎร ในเดือน กันยายน 2539 และให้มีการเลือกตั้งทั่วไปขึ้นใหม่ในวันที่ 17 พฤศจิกายน 2539 ในการเลือกตั้ง ครั้งนี้ พ.ต.ท. ดร.ทักษิณ ชินวัตร ประกาศไม่ลงสมัครรับเลือกตั้งและลาออกจากตำแหน่งหัวหน้าพรรคพลังธรรม โดยกรรมการบริหารพรรคครั้งนั้นมีมติให้ นายไชยวัฒน์ สินสุวงศ์ รักษาการในตำแหน่งหัวหน้าพรรคแทน ผลจากการเลือกตั้งในเดือนพฤศจิกายน 2539 ปรากฏว่าพรรคพลังธรรมได้รับเลือกเพียง 1 คนเท่านั้น คือ นางสุดารัตน์ เกยุราพันธุ์ ซึ่งผลการเลือกตั้งดังกล่าวถือว่าพรรคพลังธรรมได้ตกต่ำถึงที่สุดเท่าที่เคยเป็นมา

การเปลี่ยนแปลงตัวผู้นำพรรคพลังธรรมเท่าที่เป็นมาทั้ง 3 คน ล้วนแล้วแต่บ่งบอกถึงความพยายามในการเปลี่ยนแปลง ภาพลักษณ์ของพรรคพลังธรรมในสังคมยุคใหม่ได้อย่างชัดเจน เริ่มตั้งแต่การลาออกจากตำแหน่งหัวหน้าพรรค ของพล.ต.จำลอง ศรีเมือง และให้

นายบุญชู โรจนเสถียรดำรงตำแหน่งแทน เป็นความพยายามของพล.ต.จำลอง ศรีเมือง ที่จะลบภาพของการครอบงำพรรคพลังธรรมออก โดยไม่ต้องการให้มีคำว่า "พลังธรรมคือจำลอง และจำลองคือพลังธรรม" ประกอบกับความผิดพลาดในการเป็นต้นเหตุให้ประชาชนที่ประท้วงขับไล่ พลเอกสุจินดา คราประยูร ต้องเสียชีวิตจำนวนมากส่งผลให้เกิดความไม่มั่นใจในความเป็นคนมีศีลธรรม พล.ต.จำลอง ศรีเมือง จึงได้ลาออกจากพรรคแต่ยังคงตำแหน่ง "ผู้นำพิเศษ" อยู่ในขณะนั้น การบริหารงานของนายบุญชู โรจนเสถียร แตกต่างจากสมัยพล.ต.จำลอง ศรีเมือง อยู่พอสมควรอาจเป็นเพราะการเพิ่มขึ้นของสมาชิกพรรคที่เป็นนักบริหารและนักธุรกิจ พรรคพลังธรรมในขณะนั้นจึงมิใช่พรรคของสมาชิกสายวัดเพียงอย่างเดียว ความแตกต่างด้วยที่มาและความยึดมั่นในอุดมการณ์ของพรรคจึงเป็นเหตุให้เกิดการทะเลาะกันนำไปสู่ความแตกแยกในที่สุด จนยากที่นายบุญชูจะควบคุมได้ อีกทั้งไม่มีอำนาจสิทธิขาดในพรรคตามแบบอย่างหัวหน้าพรรคทั่ว ๆ ไป เพราะแม้พรรคพลังธรรมจะไม่มีพล.ต.จำลองดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคอย่างเป็นทางการ แต่ในฐานะผู้นำพิเศษพรรคพลังธรรม พล.ต.จำลอง ศรีเมือง จึงยังมีบทบาทสำคัญในพรรคอยู่โดยการสนับสนุนของสมาชิกสายวัดส่วนใหญ่

หลังจากนายบุญชู โรจนเสถียร บริหารพรรคอยู่ไม่นานพล.ต.จำลอง ศรีเมือง ก็กลับเข้าทวงตำแหน่งหัวหน้าพรรคคืน พร้อม ๆ กับการผลักดันสมาชิกสายรัฐมนตรีออกจากตำแหน่งกรรมการบริหารพรรค ด้วยการกล่าวอ้างว่าอุดมการณ์ของพรรคกำลังถูกทำลาย แต่ไม่นานพล.ต.จำลอง ศรีเมือง ก็ต้องลาออกจากตำแหน่งหัวหน้าพรรคอีกครั้ง และมอบพรรคให้อยู่ในความดูแลของ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ได้ก่อให้เกิดคำถามต่อภาพลักษณ์ของพรรคพลังธรรมว่า จะยังคงเป็นพรรคที่ยึดธรรมะเป็นหลัก หรือได้กลายเป็นพรรคการเมืองที่ให้ความสำคัญกับ "ทุนนิยม" เช่น พรรคการเมืองอื่น ๆ แล้ว

ความเคลือบแคลงในภาพลักษณ์ของพรรคพลังธรรมปรากฏขึ้นเพราะ พ.ต.ท.ดร. ทักษิณ ชินวัตร เริ่มเข้าเล่นการเมืองอย่างเต็มตัว แม้จะเคยเป็นรัฐมนตรีในสังกัดพรรคพลังธรรมมาแล้วก่อนหน้านี้ แต่ด้วยคุณสมบัติที่เป็นเจ้าของกลุ่มชินวัตรซึ่งขัดกับหลักกฎหมาย

รัฐธรรมนูญว่าด้วยเรื่องคุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นรัฐมนตรี ทำให้หมดโอกาสแสดงบทบาททางการเมืองไป ความเคลือบแคลงดังกล่าวเป็นเพราะ พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร นั้นเป็นนักธุรกิจเต็มตัว ประสบความสำเร็จในธุรกิจสื่อสารโทรคมนาคม ในช่วงระยะเวลาแค่เพียง 4 ปี พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ มีทรัพย์สินรวมแล้วมูลค่ากว่า 60,000 ล้านบาท เป็นมหาเศรษฐีอันดับ 13 ในทำเนียบมหาเศรษฐีเอเชีย (อาทิตยส์ปาดาทวีจารณ์, 3-9 พฤศจิกายน 2539: 12) ด้วยความร่ำรวยดังกล่าวนี้เองทำให้ประชาชนทั่วไปเคลือบแคลงว่า พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ เข้ามาเล่นการเมืองด้วยเหตุผลใด ซึ่งหากมองถึงความเป็นนักธุรกิจแล้ว คงไม่อาจหลีกเลี่ยงในเรื่องของ “ผลประโยชน์” ได้ โดยเฉพาะสัมปทานต่าง ๆ ที่กลุ่มชินวัตร มีกับรัฐบาลในขณะนั้น อีกประการหนึ่ง การเข้ามาของ พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ เท่ากับเป็นการสนับสนุนคำกล่าวที่ว่า พรรคพลังธรรมกำลังเปลี่ยนแปลงให้เป็นพรรคของนายทุนเช่นพรรคการเมืองอื่น ๆ เป็นอยู่ เป็นพรรคที่มีลักษณะของ “ทุนนิยม” ปะปนอยู่ด้วย แม้จะไม่ทั้งหมดก็ตามที่ ประกอบกับการบริหารพรรคตามแบบอย่างองค์กรธุรกิจที่กล้าได้ แต่ไม่กล้าเสีย โดยในทุก ๆ การตัดสินใจแก้ไขปัญหาดังต่าง ๆ จะยังคงผลประโยชน์หรือทางเลือกไว้เสมอ เป็นส่วนผลักดันให้พรรคพลังธรรมไม่มีความชัดเจนในจุดยืนเหมือนเมื่อครั้งก่อตั้งพรรค สิ่งเหล่านี้เองที่เป็นส่วนประกอบสำคัญที่ทำให้พรรคพลังธรรมไม่ได้รับความนิยมจากประชาชนในการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2539 ที่ผ่านมา

ผลของการเปลี่ยนแปลงหัวหน้าพรรคพลังธรรมนอกจากจะทำให้ภาพลักษณ์ของพรรคไม่ชัดเจนแล้ว ยังส่งผลกระทบต่อแนวทางในการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองหรืออุดมการณ์ของพรรคเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอีกด้วย ดังจะได้กล่าวต่อไป

2.2 การเปลี่ยนแปลงในอุดมการณ์ของพรรค

เป็นที่ทราบกันดีว่าการมีจุดยืนในทางการเมืองหรือแม้แต่ในทางสังคมนั้น ถือได้ว่าเป็นการมี “อุดมการณ์” อย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นประชาธิปไตยหรือคอมมิวนิสต์ การยึดมั่นในพุทธศาสนาหรือศาสนาอื่น ๆ โดยเคร่งครัด การชอบในสิ่งใดเป็นพิเศษ ก็เรียกได้ว่ามีอุดมการณ์เช่นกัน นอกจากนี้สิ่งที่เราควรพิจารณาออกเหนือไปจากความยึดมั่นหรือศรัทธาในสิ่งใดแล้วก็คือ

คือในเรื่องทาง "ระยะเวลา" เพราะหากไม่คำนึงถึงเรื่องของเวลา ก็อาจเป็นเพียงความชอบหรือความนิยมเพียงชั่วคราวก็เป็นได้ การพิจารณาถึงอุดมการณ์ของพรรคการเมืองก็เช่นกันจึงต้องศึกษาควบคู่ไปกับตัวแปรของระยะเวลาด้วย

พรรคพลังธรรมเมื่อพิจารณาถึงอุดมการณ์แล้ว จะเห็นความแตกต่างกันไปตามแต่ว่าบุคคลใดจะมาเป็นหัวหน้าพรรค ซึ่งแม้จะมีการกล่าวอ้างว่ายังคงรักษาความเป็นเอกลักษณ์ไว้ได้เช่นเดิม แต่การปฏิบัติกลับสวนทางกันก็มิอาจเรียกว่ายังคงไว้ซึ่งอุดมการณ์เดิมได้ ในการศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์พรรคพลังธรรมนี้จะได้ทำการศึกษาไปตามแต่ละช่วงของการเปลี่ยนแปลง โดยแบ่งเป็น 3 ยุค คือ

1. ยุคอุดมการณ์แบบดั้งเดิม (พ.ศ. 2531 - 2535)
2. ยุคการผสมผสาน (พ.ศ. 2535 - 2537)
3. ยุคอุดมการณ์ใหม่ (พ.ศ. 2538 เป็นต้นมา)

1) ยุคอุดมการณ์แบบดั้งเดิม (พ.ศ. 2531 - 2535)

พรรคพลังธรรมนั้นเริ่มก่อตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2531 ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าการเจริญเติบโตของพรรค มิได้เกิดจากชื่อเสียงของพรรคหรือนโยบายของพรรคเป็นการพิเศษ หากแต่ขึ้นอยู่กับลักษณะความเป็นผู้นำ (Leaderships) ของผู้นำพรรค คือ พล.ต.จำลอง ศรีเมืองแต่เพียงผู้เดียว ในการเชื่อมโยงอุดมการณ์ทางศาสนาเข้ามาไว้ในระบบการเมือง เพราะในขณะนั้นคนกรุงเทพมหานครกำลังต้องการพึ่งศาสนา ต้องการคนดีมีศีลธรรมมาปกครองบ้านปกครองเมือง พล.ต.จำลอง ศรีเมืองและพวก (ผู้ปฏิบัติธรรมสำนักสันตติโคก) จึงได้เขียนประกาศตั้งพรรคการเมืองโดยเปลี่ยนสภาพกลุ่มรวมพลังมาเป็นพรรคพลังธรรมทันที โดยที่ยุคแรก ๆ ของพรรคพลังธรรม หากใครที่ต้องการใส่เสื้อนอกบอกว่ามีความรู้ทางการเมืองเข้าพรรคจะอยู่ร่วมกันไม่ได้ เพราะกลุ่มคนพลังธรรมคือ "เสื้อม่อฮ่อมรองเท้าแตะผมเกรียน" (สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ ปีที่ 43 ฉบับที่ 14, หน้า 17) ลักษณะเช่นนี้เป็นการวาดภาพของพรรคพลัง

ธรรมให้แปลกไปจากพรรคการเมืองอื่น ๆ ที่เป็นอยู่ โดยพล.ต.จำลอง ศรีเมือง กล่าวเนื่องในโอกาสครบรอบ 5 ปี ของพรรคพลังธรรมไว้ว่า

“การประพฤติปฏิบัติของนักการเมือง และพรรคการเมืองเป็นสาเหตุใหญ่ที่ทำให้มีการยุบสภาผู้แทนราษฎรในปี 2531 ประชาชนเบื่อหน่ายการเมืองที่ผิดพลาดซ้ำแล้วซ้ำเล่า พวกเราหลายคนเห็นพ้องต้องกันว่าถึงเวลาแล้วที่จะต้องช่วยกันตั้งพรรคใหม่ขึ้นมา ที่ยึดมั่นคุณธรรม ไม่โกง ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ไม่แย่งกันเป็นใหญ่และไม่ไปปดมดเท็จ ใสร้ายป้ายสี.....” (พรรคพลังธรรม, 2536: 3)

จากอุดมการณ์ข้างต้นในการก่อตั้งพรรคพลังธรรม จึงเป็นที่มาของการประกาศคำสัญญาต่อประชาชนถึงแนวทางการดำเนินการและประพฤติปฏิบัติตนของสมาชิกพรรคพลังธรรม ที่รู้จักกันในนามของ “สัญญาประชาคม 4 ข้อ” ที่ประกอบไปด้วย

1. ต้องหวังและรับในสิ่งที่ได้มาโดยชอบธรรมเท่านั้น
2. จะไม่มีการซื้อเสียงโดยเด็ดขาด
3. ไม่หวังไม่แย่งแข่งกันเป็นรัฐมนตรี
4. ไม่จ้วงจาบหยาบซ้ำ โกงมดเท็จ ใสร้ายป้ายสี

อย่างไรก็ตาม สัญญาประชาคม ทั้ง 4 ข้อนี้ เมื่อวิเคราะห์ให้ดีจะพบจุดอ่อนที่น่าสนใจ เพราะเป็นลักษณะอุดมการณ์เฉพาะกิจ ตามกระแสและคืบแคบติดกับจริยธรรมทางการเมืองเป็นสำคัญ ในระดับกว้างทางรัฐการปกครองนโยบายระบบการเมือง ความเป็นสากลทางด้านรัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ วัฒนธรรม กล่าวได้ว่า อุดมการณ์ด้านนี้ของพรรคพลังธรรมแทบจะไม่ปรากฏให้เห็นมากนัก การเติบโตใหญ่ของพรรคพลังธรรมจึงมีข้อจำกัดในแง่นโยบายและอุดมการณ์ของพรรคเป็นอย่างยิ่ง

นอกจากคำประกาศถึงสัญญาประชาคมแล้ว บุคลิกภาพของผู้นำพรรคคือพล.ต.จำลอง ศรีเมือง ก็มีความสำคัญต่ออุดมการณ์ของพรรคพลังธรรมเช่นกัน ซึ่งโดยปกติแล้วประชาชนส่วนใหญ่จะรู้จักพล.ต.จำลอง ศรีเมือง ในฐานะนักปฏิบัติธรรมผู้เคร่งครัด ใจซื่อมือสะอาด ถือศีลกินเจ เป็นคนสมถะและยึดถือคุณธรรมเป็นสำคัญ จึงเกิดสมญานามที่เรียกขานโดยทั่วไปว่า “มหาจำลอง” “มหาห้าขัน” หรือแม้แต่ “กระบี่มือเดียว” อันเป็นการสะท้อนถึงบุคลิกภาพและวัตรปฏิบัติของพล.ต.จำลอง ศรีเมืองได้อย่างชัดเจนทีเดียว ลักษณะดังกล่าวนี้ได้ส่งผลโดยตรงต่อความนิยมที่ประชาชนมีต่อพรรคพลังธรรม ควบคู่ไปกับหลักการหรืออุดมการณ์ของพรรคดังที่นายแพทย์อุดมศิลป์ ศรีแสงนาม ได้กล่าวไว้ว่า

“ผมคิดว่าสิ่งที่เด่นชัดกว่าพรรคการเมืองอื่นก็คือการประกาศด้านคุณธรรม ชูความดี ชูคุณธรรม เพราะว่าอันนี้คงจะเป็นความรู้สึก อย่างน้อยผมคนหนึ่งละ ผมไม่คิดว่าประชาชนคนอื่นเขาคงจะไม่ต่างจากผมเท่าไร คือการเมืองบ้านเราหรือพรรคการเมืองส่วนใหญ่เน้นให้ความสำคัญด้านคุณธรรมน้อยมาก และข้อ 2 ก็คือเรื่องบทบาทซึ่งสืบทอดมาจากภาพพจน์ทางคุณจำลองเอง หรือกลุ่มรวมพลังเองตรงที่ว่า เป็นคนใจซื่อ มือสะอาด มีความจริงใจจริงจัง อันนี้จะ เป็นจุดที่ทำให้พรรคมีความรู้สึกที่ต่างจากพรรคอื่น” (สัมภาษณ์นายอุดมศิลป์ ศรีแสงนาม อ้างถึงใน ชัยวัฒน์ ชื่นโกสุม, 2536: 109)

จากคุณสมบัติที่เป็นจุดเด่นของพล.ต.จำลอง ศรีเมือง ในฐานะผู้นำพรรคพลังธรรมนี้เอง ที่ทำให้เกิดการมองพรรคพลังธรรมว่าเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงออกโดยพล.ต.จำลอง ศรีเมือง เป็นผู้ดูแลและควบคุมให้เป็นไปตามอุดมการณ์ที่ได้วางไว้อย่างเคร่งครัด จนบางครั้งขาดการประนีประนอมและมีลักษณะแข็งกร้าวจนเกินไป ทำให้ในที่สุดมีการวิพากษ์วิจารณ์ว่า พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ครอบงำพรรคพลังธรรมและพรรคพลังธรรมคือพล.ต.จำลอง ทั้งสองสิ่งนี้ไม่สามารถแยกจากกันได้

ความเป็นจริงที่ปรากฏขึ้นตามอุดมการณ์ของพล.ต.จำลอง ศรีเมืองก็คือ พรรคพลังธรรมเป็นพรรคการเมืองที่สมาชิกส่วนใหญ่เป็นนักปฏิบัติธรรมหรืออย่างน้อยที่สุดต้องมีคุณสมบัติตามที่พล.ต.จำลอง เห็นสมควร กล่าวคือ นอกจากมีความรู้ ความสามารถเป็นตัวแปรสำคัญแล้ว การไม่มีประวัติต่างปร้อยและควรมีบรรทัดฐานแห่งจริยธรรม และจรรยาบรรณ ในอาชีพ นักการเมืองที่ไม่ต่ำกว่ามาตรฐานขั้นต่ำอันสังคมจักพึงยอมรับได้ (สยามโพสต์, 4 มีนาคม 2537: 2) นั้น เป็นสิ่งที่ไม่อาจใช้ตัวชี้วัดใดในการตัดสินว่า บุคคลมีความเหมาะสมตามหลักการข้างต้นได้ เว้นแต่การใช้วิจารณ์ญาณหรือคำตัดสินจากผู้นำเท่านั้น โดยปกติมักจะเป็นบุคคลที่พล.ต.จำลอง ศรีเมืองมีความคุ้นเคยดีหรือพอจะทราบดีถึงประวัติส่วนตัวพอสมควร การเข้าสู่พรรคพลังธรรมของสมาชิกพรรคในระยะแรกนั้น จึงเป็นการเข้าสู่พรรคโดยการชักจูงของพล.ต.จำลอง ศรีเมืองเป็นส่วนใหญ่ และกล่าวได้ว่าสมาชิกพรรคพลังธรรมส่วนใหญ่จะเป็นบรรดาญาติธรรมสันติอโศก

ในการเลือกตั้งปี 2531 นั้นพบว่า ในจำนวนผู้สมัครรับเลือกตั้ง ส.ส. ทั้งหมด 319 คน เป็นผู้สมัครที่เป็นญาติธรรมชาวอโศกจำนวน 164 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 51.41 ของผู้สมัครรับเลือกตั้งทั้งหมดของพรรค (สังคีต พิริยะรังสรรค์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร บรรณาธิการ, 2539: 132) ดังนั้น ภาพพจน์โดยรวมของพรรคจึงเป็นภาพของคนที่เคร่งครัดในศีลธรรมและคุณธรรมเป็นอย่างยิ่ง และสมาชิกของพรรคพลังธรรมถูกยึดโยงเข้าไว้ด้วยหลักการดังกล่าวอย่างเหนียวแน่น

การใช้อุดมการณ์ทางศาสนาในทางระดมความสนับสนุนทางการเมืองของพรรคพลังธรรม ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน ด้วยการประกาศคำขวัญที่ใช้ในการหาเสียงเลือกตั้งว่า “คุณธรรมนำการเมือง” เป็นการชี้ให้ประชาชนทั่วไปเห็นถึงความสำคัญของการเมืองที่มีการนำเอาคุณธรรมมาซึ่งนำว่าจะเป็นการเมืองที่ชาวสะอาด โปร่งใส และปราศจากการคอร์ปชั่น ซึ่งจะสามารถยกระดับการเมืองการปกครองที่เป็นอยู่ได้ ซึ่งลักษณะดังกล่าวมักถูกนำมากล่าวอ้างในการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองอยู่เสมอ

อย่างไรก็ตาม แม้การใช้อุดมการณ์ทางศาสนาจะส่งผลดีอย่างมากในการระดมความสนับสนุนจากประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุดมการณ์ตามแบบศาสนาที่ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศให้การนับถือ แต่อุดมการณ์ดังกล่าวก็มีข้อจำกัดตรงที่ว่า สามารถเปรียบเทียบับแนวทางการปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดของพระสงฆ์ได้ และแนวทางปฏิบัติตนของพระสงฆ์ในพุทธศาสนานี้เองที่จะเป็นกรอบในการตัดสินใจว่าสิ่งใดคือศีลธรรม สิ่งใดคือคุณธรรม ที่พรรคพลังธรรมต้องปฏิบัติตาม ดังนั้น หากมีการละเมิดในกรอบดังกล่าว ก็เท่ากับเป็นการไม่ยึดถืออุดมการณ์ทางศาสนาที่พรรคกล่าวอ้างและเป็นการไม่ยึดถือพุทธศาสนาอีกด้วยซึ่งอาจส่งผลให้ประชาชนหมดศรัทธาต่อทั้งผู้นำและการดำเนินการของพรรค

2) ยุคอุดมการณ์แบบผสมผสาน (พ.ศ. 2535 - 2537)

ในช่วงปลายรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ได้ประสบกับปัญหาการคอร์รัปชันของนักการเมืองเป็นอันมาก จนเป็นเหตุให้คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (ร.ส.ช.) ถือเอาเป็นข้ออ้างในการยึดอำนาจการปกครองล้มล้างรัฐบาล ในช่วงนั้นเองพล.ต.จำลอง ศรีเมือง เข้ามาที่บทบาทในการเรียกร้องให้พลเอกสุจินดา คราประยูร ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ด้วยวิธีการอดอาหารประท้วงและได้นำไปสู่การเดินขบวนเพื่อต่อต้าน ร.ส.ช. ในที่สุดผลจากการปะทะกันของฝ่ายพล.ต.จำลอง ศรีเมือง กับฝ่ายทหาร ทำให้ประชาชนเสียชีวิตจำนวนมาก ซึ่งประเด็นนี้เองที่ทำให้พรรคการเมืองฝ่ายตรงข้ามหยิบยกขึ้นมาโจมตีพล.ต.จำลอง ศรีเมืองว่า “พาคคนไปตาย” ประกอบกับความไม่แน่นอนอนในการตัดสินใจในฐานะผู้นำพรรคหลายประการทำให้พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ถูกโจมตีเรื่องจุดยืน ในที่สุดได้ลาออกจากตำแหน่งหัวหน้าพรรคและให้นายบุญชู โรจนเสถียร ดำรงตำแหน่งแทน

พรรคพลังธรรมในช่วงนี้ มีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ที่สำคัญคือการเปิดกว้างเพื่อรับสมัครสมาชิกที่เป็นนักธุรกิจเข้ามาในพรรคมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเลือกตั้งในปี 2535 หลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ มีนักการเมืองจำนวนมากมาเข้าร่วมกับพรรคพลังธรรม นายบุญชู โรจนเสถียร ก้าวขึ้นมาเป็นหัวหน้าพรรคแทน และนำพรรคพลังธรรมเข้าร่วมกับรัฐ

บาลที่มี ชวน หลีกภัย จากพรรคประชาธิปัตย์ เป็นนายกรัฐมนตรี มีข้อน่าสังเกตว่ารัฐมนตรีของพรรคพลังธรรมส่วนใหญ่ จะเป็นสมาชิกใหม่ของพรรคที่มีได้สังกัด สายวัด นักการเมืองกลุ่มนี้มีประสบการณ์ทางการเมืองค่อนข้างมาก เมื่อเปรียบเทียบกับสมาชิกพรรคพลังธรรมกลุ่มดั้งเดิม

ความขัดแย้งระหว่าง "กลุ่มเลือดเก่า" กับ "กลุ่มเลือดใหม่" เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ในประเด็นแรกคือการคัดเลือกตัวผู้สมัคร ส.ส. เพื่อเลือกตั้งซ่อม ส.ส. เขต 1 กรุงเทพมหานคร แทน นายอากร ฮุนตระกูล ที่ลาออก ประเด็นที่สอง การคัดเลือกตัวบุคคลที่จะเข้าดำรงตำแหน่งทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งตำแหน่งรัฐมนตรีของพรรค ประเด็นที่สาม การคัดเลือกสมาชิกสภากรุงเทพมหานคร (ส.ก.) และสมาชิกสภาเขต (ส.ข.) และประเด็นสุดท้าย การเรียกร้องให้แก้ไขรัฐธรรมนูญให้เป็นประชาธิปไตย และการเรียกร้องประชาธิปไตยของฉลาด วรฉัตร พร้อม ๆ กับการเรียกร้องของสมาชิกสายวัดที่ต้องการให้พล.ต.จำลองกลับมาเป็นหัวหน้าพรรคอีกครั้งหนึ่ง

พล.ต.จำลอง ศรีเมือง แม้จะไม่ได้อยู่ในตำแหน่งหัวหน้าพรรคอย่างเป็นทางการ แต่ในฐานะ "ผู้นำพิเศษพรรคพลังธรรม" พล.ต.จำลองมีอำนาจในการสั่งการทางการบริหารและการตัดสินใจที่มากกว่านายบุญชู โรจนเสถียร หัวหน้าพรรคอย่างเป็นทางการเสียอีก จึงกล่าวได้ว่า แนวทางในการดำเนินกิจกรรมของพรรคพลังธรรมยังถูกกำหนดโดยพล.ต.จำลอง ศรีเมือง แต่ก็ดูเหมือนว่า ในช่วงนี้พล.ต.จำลอง ศรีเมือง เปิดกว้างรับเอาแนวคิดใหม่ ๆ เข้ามาบ้างอาจเป็นเพราะตระหนักดีว่า ถึงแม้จะมีคุณธรรมแต่ถ้าไม่มีนักการเมืองที่มีคุณภาพเข้ามาอยู่ในพรรคเลยคงเป็นการยากที่จะบริหารงานได้ อีกประการหนึ่ง เป็นไปได้คือการรับเอานักการเมืองที่มีชื่อเสียงและมีบทบาทเพียงพอที่จะได้รับการเลือกตั้ง ก็จะทำให้พรรคพลังธรรมมีโอกาสได้รับจำนวนที่นั่งเพิ่มขึ้นได้

ปัญหาที่เกิดขึ้นหลังการรับเอาสมาชิกใหม่เข้ามาก็คือ ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มสมาชิกเก่ากับสมาชิกใหม่ ซึ่งในที่สุดแล้วความขัดแย้งดังกล่าวก็นำไปสู่ การละเลยสัญญา

ประชาคม อันเป็นเหมือนจุดเด่นของพรรคพลังธรรมลง กฎต่าง ๆ ที่พล.ต.จำลองเคยวางไว้ก็ กลายเป็นความกดดันโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสมาชิกเกาต์ต้องการผลัดเปลี่ยนอำนาจแทนสมาชิก สายใหม่ที่เป็นรัฐมนตรีทั้ง 10 คนของพรรค เป็นการทลายสัญญาประชาคมข้อ 3 (ไม่หวังไม่ แย่งแข่งกันเป็นรัฐมนตรี) หรือแม้แต่การไม่ยอมร่วมรัฐบาลของนายชวน หลีกภัย ก็เป็นการ ทำลายกฎข้อที่ว่า "พรรคพลังธรรมไม่ฝักใฝ่ฝ่ายรัฐบาลหรือฝ่ายค้าน แต่ละอยู่กับประชาชนเท่า นั้น" (สยามโพสต์, 14 กรกฎาคม 2537: 5) ดังนั้นในยุคนี้จึงเป็นช่วงระยะเวลาที่มีการเปลี่ยน ผ่านจากอุดมการณ์แบบเก่าที่ขาดความยืดหยุ่นไปสู่อุดมการณ์แบบใหม่ที่เน้นด้านคุณภาพมากกว่าคุณธรรม หรือกล่าวได้ว่าเป็นช่วงเวลาที่มีความขัดแย้งเด่นชัดมากที่สุด

3) ยุคอุดมการณ์ใหม่ (พ.ศ. 2538 เป็นต้นมา)

ภายหลังการยุบสภาเมื่อเดือนพฤษภาคม 2538 พร้อม ๆ กับการถอนตัวของ อดีต ส.ส. ของพรรคพลังธรรมจำนวนมาก พล.ต.จำลอง ศรีเมืองได้ก้าวลงจากตำแหน่งหัวหน้า พรรคอีกครั้งที่สอง ในฐานะผู้นำที่หมดสิ้นความเลื่อมใสศรัทธา และพรรคพลังธรรมได้เลือก พ.ต.ท. ดร.ทักษิณ ชินวัตร สมาชิกใหม่ของพรรค ขึ้นเป็นหัวหน้าพรรคคนใหม่แทนตามความ ต้องการของหัวหน้าพรรคคนเก่า จึงเกิดคำถามขึ้นมากกว่า พรรคพลังธรรมได้เปลี่ยนจากลักษณะ ที่เรียกว่า "บุญนิยม" ไปเป็น "ทุนผสมบุญนิยม"หรือ"ทุนนิยม" อย่างเต็มตัวแล้วหรือไม่ ซึ่งพล.ต. จำลอง ศรีเมือง (จำลอง ศรีเมือง ในสังคีต พิริยะรังสรรค์และผาสุก พงษ์ไพจิตร บรรณาธิการ, 2539 : 135) ให้ความเห็นว่าการเข้ามาสู่พรรคพลังธรรมของ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ที่ถือว่าเป็นตัว แทนของรูปแบบ "ทุนนิยม" นั้น ไม่ได้เป็นปฏิปักษ์กับระบบ "บุญนิยม" ที่เป็นส่วนประกอบเดิมที่ สำคัญของพรรคพลังธรรมแต่อย่างใด ตรงกันข้ามทั้งสองสิ่งนี้สามารถดำรงอยู่ควบคู่กันได้ โดยให้คำอธิบายว่า

1. ตามหลักทางวิทยาศาสตร์ ผู้รู้ต่างรู้ดีกันว่า หากขึ้นมีแต่ตระกูลเดียวผสมพันธุ กันเอง ไม่ผสมพันธุกับพันธุอื่น ๆ พันธุนั้นก็ต้องมีแต่ความเสื่อม มีแต่ไม่เจริญ

2. ตามหลักทางศิลปศาสตร์ ผู้รู้ต่างรู้ตรงกันว่า สีตรงกันข้ามกันนั้นแหละหากจะทำให้ภาพสวยหรือจะทำให้ขับเด่น จะต้องนำมาใช้ร่วมกันผสมกัน แต่ต้องรู้จักวิธีทำวิธีใช้ หรือต้องผสมส่วนเป็น ด้วยศิลปวิทยาอย่างสามารถ ถ้าไม่มีฝีมือ ไม่มีศิลปวิทยา แน่นอนสีก็จะเนาหรือก็ดกกันไม่กลมกลืน ดังนั้น ผู้สามารถย่อมทำได้ด้วยสามารถ

3. ตามหลักทางสังคมศาสตร์ ผู้รู้ต่างรู้ดีว่า โลกต้องสร้างสัมพันธ์ สังคมใดที่มีความอุดมสมบูรณ์แตกต่างหลากหลาย นานาสารพัด แต่สามัคคีเป็นหนึ่งเดียวกัน สันติสุขอยู่ สังคมนั้นคือสังคมเจริญที่คนในโลกพยายามสร้างสรรค์กันให้ได้

ความหมายของการให้เหตุผลประกอบถึงความจำเป็นที่ต้องมีการผสมกันระหว่างความเป็นบุญนิยมกับทุนนิยมเท่ากับเป็นการยอมรับถึงความเปลี่ยนแปลงที่พรรคพลังธรรมควรจะมีภายหลังจากการใช้อุดมการณ์แบบเดิมหากแนวร่วมให้การสนับสนุน ในยุคที่สามนี้ พรรคพลังธรรมไม่ได้ใช้ "ศีลธรรม" เป็นจุดขายเพียงอย่างเดียว เหมือนกับในยุคที่หนึ่งและสองที่ผ่านมา เพราะคนทั่วไปเริ่มมองว่าสัญญาประชาคม 4 ประการของพรรคนั้น สมาชิกพรรคพลังธรรมไม่สามารถปฏิบัติได้จริง พรรคพลังธรรมได้เปลี่ยนคำขวัญของพรรคใหม่จาก "คุณธรรมนำการเมือง" เป็น "คุณภาพคู่คุณธรรม" แทนซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าพรรคพลังธรรมเองก็ไม่เชื่อแล้วว่า จะหานักการเมืองที่มีคุณธรรมอย่างที่ตัวเองต้องการมาเป็นนักการเมืองที่ดีได้ การหาคนที่ประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน มีความสามารถในการบริหาร การจัดการ และเป็นคนที่ไม่มีความพหุชนเสียในทางสังคมมาเป็นนักการเมือง น่าจะเป็นทางออกที่ดีกว่าของพรรค ดังนั้น นโยบาย และปฏิบัติการของพรรคพลังธรรมจะมีความยืดหยุ่นกว่าในอดีตที่ผ่านมา

แต่ถึงกระนั้น แม้ว่าภาพลักษณ์ของพรรคพลังธรรมจะได้แปรเปลี่ยนไปจากเดิมจนเป็นพรรคของ "คนรุ่นใหม่" และให้ความสำคัญกับภาวะโลกาภิวัตน์ของโลก พรรคพลังธรรมยังประสบกับปัญหาการไร้จุดยืนทางการเมืองอยู่ดี หลายครั้งที่การตัดสินใจใด ๆ ทางการเมืองของพรรคเป็นไปตามกระแสความต้องการของประชาชน โดยไม่คำนึงถึงมารยาททางการเมือง

(สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, ปีที่ 42 ฉบับที่ 51: 11) ทำให้ถูกมองว่าเป็นพรรคที่มีปัญหาในการร่วมรัฐบาลมากที่สุดพรรคหนึ่ง ในขณะที่พรรคพลังธรรมเข้าร่วมรัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชา มีรัฐมนตรีของพรรคชาติไทยหลายคนที่ได้รับความชอบธรรมในการดำรงตำแหน่ง พรรคพลังธรรมก็ยังคงอยู่ร่วมรัฐบาลต่อไป แม้ภายหลังจะยื่นข้อเสนอให้มีการปรับคณะรัฐมนตรี แต่ก็ไม่ได้เป็นไปด้วยความเด็ดขาดเท่าที่ควร ดังที่พรรคกล่าวอ้าง

โดยสรุป การเปลี่ยนแปลงหัวหน้าพรรคพลังธรรมทั้งสามคนได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะบางอย่างที่สะท้อนออกมาในรูปของอุดมการณ์ตามบุคลิกภาพได้ดี คือ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง สะท้อนอุดมการณ์ในลักษณะของการยึดมั่นในคุณธรรมและจริยธรรม นายบุญชู โรจนเสถียร สะท้อนอุดมการณ์ของความสามารถในการบริหารที่มากด้วยประสบการณ์ และ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร สะท้อนถึงความรวดเร็วในการตัดสินใจและความเป็นคนรุ่นใหม่ที่ทันต่อเหตุการณ์ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงหัวหน้าพรรคพลังธรรมนั้น เป็นที่ปรากฏชัดเจนว่า ไม่ว่าจะมีการเปลี่ยนหัวหน้าพรรคเป็นใครก็ตาม บุคคลที่คอยกำกับพรรคพลังธรรมอยู่ตลอดเวลาก็คือ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง หัวหน้าพรรคพลังธรรมคนแรกและเป็นผู้ก่อตั้งพรรคมากับมือ ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงทุกอย่างก็เป็นไปตามความต้องการของ พล.ต.จำลอง ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการยกตำแหน่งหัวหน้าพรรคให้ นายบุญชู หรือ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ก็ตาม รวมถึงความต้องการเปลี่ยนแปลงภาพพจน์ของพรรคพลังธรรมตามการเปลี่ยนแปลงหัวหน้าพรรคด้วย เหตุผลของการเปลี่ยนแปลงก็คือรูปแบบเดิมหรือภาพพจน์เดิมไม่สามารถสนองต่อจำนวนผู้สนับสนุนให้มีจำนวนที่เพิ่มขึ้นได้หรือไม่ก็เกิดวิกฤตศรัทธากับพรรคพลังธรรม เพราะหากรูปแบบเดิมสามารถระดมความสนับสนุนได้ดีอยู่แล้วก็ไม่มี ความจำเป็นต้องปรับเปลี่ยน ประกอบกับกระแสความต้องการของประชาชนที่ว่า พรรคการเมืองที่ดีนั้นควรจะสามารถในการบริหารบ้านเมืองเข้ามาประกอบด้วย พรรคพลังธรรมในรูปแบบเดิมจึงไม่อาจสนองความต้องการของประชาชนได้ทั้งหมดจึงต้องมีการปรับเปลี่ยน กล่าวอีกนัยหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงของพรรคพลังธรรมนั้น เป็นไปตามกระแสนิยมของประชาชน เพื่อต้องการให้มีการสนับสนุนพรรคในจำนวนที่มากขึ้นนั่นเอง

เมื่อพิจารณาอุดมการณ์ก็คือความเชื่อ ตามที่ ชัยอนันต์ สมุทวานิช ได้กล่าวไว้และกำหนดลักษณะของความเชื่อที่เรียกว่าเป็นอุดมการณ์ว่ามีลักษณะคือ ได้รับการยอมรับร่วมกันในกลุ่ม มีความสำคัญต่อกลุ่ม เป็นหลักเกณฑ์ในการประพฤติตน และช่วยยึดเหนี่ยวคนในกลุ่มแล้ว จะพบว่า อุดมการณ์ของพรรคพลังธรรมโดยแท้จริงแล้วมิใช่เชื่อในเรื่องของการมีคุณธรรมหรือศีลธรรมเพียงอย่างเดียว แต่พรรคพลังธรรมยังเชื่อและยึดมั่นในเรื่องของกระแสความต้องการของประชาชนมากกว่า พรรคพลังธรรมพร้อมจะมีการเปลี่ยนแปลงได้ในทุกอย่าง หากสิ่งนั้นเป็นความต้องการของประชาชน กล่าวอีกนัยหนึ่ง พรรคพลังธรรมทำตามความต้องการของประชาชนก็เพราะต้องการให้พรรคของตนได้รับเลือกตั้งเข้าสู่สภาในจำนวนที่มากที่สุดนั่นเอง ดังนั้น แก่นแท้อุดมการณ์ของพรรคพลังธรรมคือการได้รับการเลือกตั้งในจำนวนที่มากที่สุด และเมื่ออุดมการณ์ของพรรคพลังธรรมเป็นเช่นนี้ จึงไม่มีความแตกต่างจากพรรคการเมืองอื่นที่ต้องการให้ผู้สมัครของตนได้รับการเลือกตั้งเช่นกัน จะต่างกันก็ที่วิธีการหรือหนทางที่นำไปสู่อุดมการณ์สูงสุดขององค์กรตน หรือพรรคการเมืองของตนนั่นเอง

3. ความขัดแย้งกับพรรคร่วมรัฐบาล

นับตั้งแต่พรรคพลังธรรมได้ก่อตั้งอย่างเป็นทางการเป็นต้นมา พรรคพลังธรรมมีโอกาสดำเนินการร่วมรัฐบาลในฐานะพรรคร่วมรัฐบาลของรัฐบาลผสม 2 สมัยด้วยกัน คือ สมัยรัฐบาลนายชวน หลีกภัย และสมัยรัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชา ซึ่งทั้งสองสมัยนี้ พรรคพลังธรรมในฐานะพรรคร่วมรัฐบาล มีความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมากมายที่เป็นสาเหตุให้พรรคต้องประสบปัญหาการไร้ความเชื่อถือ และเชื่อมั่นในอุดมการณ์ของพรรค ในการศึกษาจะได้แบ่งการวิเคราะห์ไปตามการร่วมรัฐบาลแต่ละสมัยดังนี้

4.1 ความขัดแย้งในการร่วมรัฐบาลนายชวน หลีกภัย

4.2 ความขัดแย้งในการร่วมรัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชา

4.1 ความขัดแย้งในการร่วมรัฐบาลนายชวน หลีกภัย

ความขัดแย้งในการร่วมรัฐบาลกับนายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรีจากพรรคประชาธิปัตย์นั้น มีอยู่อย่างน้อยใน 2 เรื่องด้วยกันคือ ความขัดแย้งอันเนื่องมาจากโครงการก่อสร้างระบบขนส่งมวลชน และความขัดแย้งจากนโยบายกระจายอำนาจการปกครอง

ความขัดแย้งอันเนื่องมาจากโครงการก่อสร้างระบบขนส่งมวลชน ในโครงการก่อสร้างระบบขนส่งมวลชนดังกล่าว ประกอบไปด้วยโครงการย่อย 2 โครงการคือ โครงการรถไฟฟ้าใต้ดิน และโครงการรถไฟฟ้ากรุงเทพมหานคร (ธนายง)

- โครงการรถไฟฟ้าใต้ดิน เริ่มก่อตัวเป็นความหวังของคนกรุงเทพมหานครเมื่อนายสุรศักดิ์ เทียมประเสริฐ รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรีจากพรรคความหวังใหม่ผู้ดูแลองค์การรถไฟฟ้ามหานคร (รฟม.) หน่วยงานหลักในการจัดวางแผนและดำเนินโครงการระบบขนส่งมวลชนในกรุงเทพฯ ฯ ที่มีการทางพิเศษแห่งประเทศไทย (กทพ.) เป็นหน่วยงานดำเนินการสำคัญ ภายใต้การควบคุมอีกชั้นหนึ่งของ คณะกรรมการกำกับโครงการขนส่งมวลชนมหานคร (กขม.) อันมี นายอำนาจ วีรวรรณ รองนายกรัฐมนตรีจากพรรคความหวังใหม่เป็นประธาน ฯ ได้ประกาศว่า โครงการดังกล่าวอยู่ในความดูแลของ รฟม. แต่ทางด้าน นายบุญชู โรจนเสถียร รองนายกรัฐมนตรีจากพรรคพลังธรรม ในฐานะประธานคณะกรรมการจัดการจราจรทางบก (คจร.) ก็ได้สั่งให้กรุงเทพมหานคร ที่มีผู้ว่าราชการ กฤษฎา อรุณวงษ์ ณ อยุธยา จากพรรคพลังธรรมศึกษาโครงข่ายรถไฟฟ้าใต้ดินในเขตกรุงเทพมหานครอย่างจริงจัง พร้อมทั้งเตรียมการเสนอต่อคณะรัฐมนตรี เพื่ออนุมัติดำเนินการต่อไป

ประเด็นความซ้ำซ้อนดังกล่าวก่อให้เกิดปัญหาระหว่างพรรคพลังธรรมกับพรรคความหวังใหม่ที่ร่วมมือกับพรรคประชาธิปัตย์ในการยับยั้งโครงการของพรรคพลังธรรม ซึ่งความเป็นจริงแล้ว พรรคพลังธรรมเองก็ได้ตระหนักรู้ถึงความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากโครงการนี้ดีว่า ไม่ได้เกิดจากความถูกต้องของหลักวิชาการ หรือความชอบธรรมว่าหน่วยงานไหนควรจะเป็นผู้รับ

ผิดชอบโครงการนี้ แต่ความขัดแย้งได้เกิดจากเหตุผลทางการเมืองในเรื่องผลประโยชน์ด้านฐานคะแนนเสียงที่เกิดขึ้นจากโครงการนี้มากกว่า ซึ่งความขัดแย้งดังกล่าวยังถูกพรรคพลังธรรมนำมาใช้ขู่พรรคร่วมรัฐบาลว่าจะมีการถอนตัวในการร่วมรัฐบาลอีกด้วย แต่ผลที่สุดแล้ว เมื่อโครงการรถไฟฟ้าใต้ดินของพรรคพลังไม่สามารถผ่านความเห็นชอบจากที่ประชุมนอกรอบคณะรัฐมนตรี พรรคพลังธรรมก็ยังมีอาจตัดสินใจถอนตัวออกจากพรรคร่วมรัฐบาลดังที่เคยประกาศไว้ หรือแม้แต่การยื่นเงื่อนไข 3 ข้อ เกี่ยวกับโครงการดังกล่าว ถึงรัฐบาลในการที่ พล.ต.จำลอง ศรีเมืองจะเข้าร่วมรัฐบาลนั้น ในที่สุดแล้วก็ไม่อาจยื่นกรณตามที่ได้ประกาศไว้เช่นกัน

-โครงการรถไฟฟ้ากรุงเทพมหานคร (ธนายง) ที่มีปัญหาคือ ในเรื่องของการหาสถานที่จัดสร้างเป็นอุโมงค์รถไฟฟ้า ซึ่งเดิมที่ ร.อ.กฤษฎา มีความเห็นว่าจะใช้สวนลุมพินี เป็นอุโมงค์ แต่ได้รับการคัดค้านจากประชาชนทั่วไป แม้ พล.ต.จำลอง จะได้มีการแถลงต่อประชาชนว่ามีความจำเป็น แต่ก็ไม่อาจทนต่อกระแสการคัดค้านได้จนเกือบจะเกิดการชุมนุมขึ้นในวันที่ พล.ต.จำลอง ได้แถลงต่อประชาชนที่สวนลุมพินี ในที่สุด พล.ต.จำลอง ได้ประกาศว่าจะมีการชี้แจงทางโทรทัศน์ ช่อง 9 และ 11 แทน ก็ยังได้รับการคัดค้านจากผู้บริหารสถานีโทรทัศน์ทั้งสอง จึงมีการมองกันว่า พรรคประชาธิปัตย์ไม่ต้องการให้พรรคพลังธรรมโดดเด่นจากความสำเร็จของโครงการดังกล่าว แม้แต่ประเด็นที่พรรคพลังธรรมต้องการให้รถไฟฟ้ามุดลงใต้ดินแทนการลอยฟ้า ก็ยังได้รับการคัดค้านจากพรรคร่วมรัฐบาลเพราะเกรงว่า การเปลี่ยนแปลงสัญญาดังกล่าวจะนำมาซึ่งการขาดความเชื่อถือจากนักลงทุนต่างชาติ แท้จริงแล้วเป็นการถ่วงเวลาให้โครงการดังกล่าวล่าช้าออกไป เพื่อหวังผลในการทำลายความนิยมที่ประชาชนโดยเฉพาะในเขตกรุงเทพมหานครมีต่อพรรคพลังธรรมนั่นเอง แต่เมื่อพิจารณาในทางตรงกันข้าม จะเห็นว่าเป็นการแข่งขันกันเพื่อแย่งชิงความได้เปรียบในเรื่องคะแนนนิยมเป็นส่วนใหญ่

ความขัดแย้งอันเนื่องมาจากนโยบายกระจายอำนาจการปกครอง ภายหลังจากเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ได้มีการเรียกร้องให้มีการกระจายอำนาจการปกครองมากขึ้น ซึ่งประเด็นดังกล่าวถูกนักการเมืองหยิบยกขึ้นมาใช้ในการหาเสียงเลือกตั้งเป็นอันมาก แต่เมื่อได้

รับเลือกตั้งแล้ว กลับมองว่า เป็นการลำบากจนแทบจะเรียกว่าเป็นไปไม่ได้เลยด้วยซ้ำในความ เป็นจริง โดยเฉพาะการเลือกตั้งผู้ว่าราชการจังหวัดแทนการแต่งตั้งจากส่วนกลางได้กลายมา เป็นประเด็นขัดแย้งระหว่างพรรคพลังธรรมกับพรรคร่วมรัฐบาลทั้งหลาย จากกรณีที่ นายถวิล ไพรสณฑ์ รองประธานสภาผู้แทนราษฎรพรรคพลังธรรมเป็นผู้เสนอต่อสภาให้มีการทบทวน เรื่องการกระจายอำนาจการปกครองตามที่พรรคร่วมรัฐบาลได้มีการหาเสียงเลือกตั้งไว้ แต่ทาง พรรคร่วมรัฐบาลส่วนใหญ่เห็นว่ายังไม่มีความพร้อมในเรื่องที่จะให้มีการเลือกตั้งผู้ว่าราชการ จังหวัด ควรให้มีการเลือกตั้งนายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดไปก่อน และให้มีการยกฐานะของ สภาตำบลให้เป็นนิติบุคคล และเรียกร้องให้พรรคพลังธรรมทำตามมติของวิปรัฐบาลโดยเคร่งครัด ในฐานะที่เป็นพรรคร่วมรัฐบาล มีการตำหนิพรรคพลังธรรมว่าไม่มีมารยาทในร่วมรัฐบาล (มติชน, 17 พฤศจิกายน 2535: 2) จากนายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรี และมีการกล่าว ตำหนิทำหนองเดียวกันจาก นายบัญญัติ บรรทัดฐาน รองนายกรัฐมนตรี ว่า เมื่อแต่ละพรรคตกลงใจมาร่วมเป็นรัฐบาลผสมแล้ว จำเป็นต้องลดหย่อนผ่อนผันนโยบายของตนเองส่วนหนึ่ง จะ ทำตามนโยบายของแต่ละพรรคไม่ได้ เพราะเป็นรัฐบาลผสม

จากปรากฏการณ์ทางการเมืองที่ผ่านมาเกี่ยวกับภาพความตกต่ำของพรรคพลังธรรม ในฐานะหนึ่งในพรรคร่วมรัฐบาลที่ผลักดันให้เกิดความเคลื่อนไหวเรื่องการเลือกตั้งผู้ว่าราชการ จังหวัดของพรรคพลังธรรมครั้งนี้ ถูกมองว่าเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อจุดมุ่งหมายของความ ต้องการกอบกู้ภาพพจน์ของพรรคให้กลับมาโดดเด่นอีกครั้งหนึ่ง นโยบายเลือกตั้งผู้ว่าฯ ได้ถูก นำมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการปฏิบัติการคราวนี้ ที่สามารถแสดงถึงจุดเด่นของพรรคพลัง ธรรม ที่ยืนอยู่เคียงข้างประชาชนภายใต้สถานการณ์ที่กระแสประชาธิปไตยกำลังได้รับความนิยม ในขณะนั้น และสถานการณ์เฉพาะหน้าที่จะมีการเลือกตั้งในระดับท้องถิ่นที่มีความหมาย สำคัญมากกับพรรคพลังธรรมที่เติบโตมาจากพื้นที่กรุงเทพมหานครที่ตำแหน่งสมาชิกสภา กรุงเทพมหานคร ๙ (สก.) และสมาชิกสภาเขต (สข.) คือฐานคะแนนเสียงที่แข็งแกร่งของพรรคในการ เลือกตั้งระดับประเทศ

4.2 ความขัดแย้งในการร่วมรัฐบาลนายบริหาร ศิลปอาชา

ในการร่วมรัฐบาลเป็นครั้งสองนับแต่ได้มีการก่อตั้งพรรคพลังธรรมเป็นต้นมา พรรคพลังธรรมภายใต้การนำของ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร ได้เข้าร่วมกับรัฐบาลนายบริหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรีจากพรรคชาติไทย ในฐานะพรรคร่วมรัฐบาลพรรคหนึ่ง พรรคพลังธรรมมีความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับพรรคร่วมรัฐบาลด้วยตนเอง โดยสรุปดังนี้

1. ความขัดแย้งเรื่องการเสนอโครงการของพรรคพลังธรรม
2. ความขัดแย้งในการกดดันให้มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาล

ความขัดแย้งเรื่องการเสนอโครงการของพรรคพลังธรรม เพื่อที่จะให้ได้มาซึ่งคะแนนนิยมจากประชาชนและส่งผลต่อการเลือกตั้งในครั้งหน้าที่จะมาถึง พรรคการเมืองมีความจำเป็นต้องผลักดันให้เกิดโครงการอันเป็นรูปธรรมในการสร้างความนิยมของประชาชน ในส่วนของพรรคพลังธรรมก็เช่นกัน ได้มีความพยายามในการผลักดันให้เกิดโครงการอันเป็นรูปธรรมหลายโครงการด้วยกัน แต่เกือบจะทั้งหมดเรียกได้ว่า เป็นการพยายามกระทำในนามของพรรคพลังธรรมแต่เพียงพรรคเดียว โดยไม่สนใจต่อสถานะของการร่วมรัฐบาลที่ผลงานต้องเป็นในนามของรัฐบาล โครงการที่ผลักดันโดยพรรคพลังธรรมที่ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งมีดังนี้

1. โครงการแก้ไขปัญหาราจรในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ที่พรรคพลังธรรมขัดแย้งกับพรรคประชากรไทย ว่าพรรคใดควรจะเป็นผู้ดูแลโครงการเพราะทั้งสองพรรคมีความมุ่งมั่นในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวเหมือนกัน โดยกำหนดเป็นนโยบายของพรรคและใช้ในการหาเสียงมาโดยตลอด แม้ในที่สุดแล้วจะได้มีการแบ่งสรรการดูแลโครงการออกเป็นเขตกรุงเทพมหานครที่พรรคพลังธรรมเป็นผู้ดูแล และเขตปริมณฑลที่พรรคประชากรไทยเป็นผู้ดูแลแล้วก็ตาม ก็ยังมีการกระทบกระทั่งกัน จนในที่สุด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมี

พระราชดำรัสให้มีการปรับความเข้าใจกัน และทรงแนะนำให้มีความสามัคคีกันในการร่วมรัฐบาล ความขัดแย้งดังกล่าวจึงสงบลง และกลับมาโจมตีกันและกันอีกครั้งต่อประเด็นการใช้ป้ายรณรงค์การจราจรของพรรคพลังธรรม ที่พรรคประชากรไทยตำหนิว่า สร้างความไม่เป็นระเบียบ และทำให้กรุงเทพมหานครเลอะเทอะ

2. โครงการก่อสร้างทางด่วนขั้นที่สอง สายแจ้งวัฒนะ-บางพูน-บางไทร มูลค่ากว่า 22,000 ล้านบาท ของการทางพิเศษแห่งประเทศไทย เพื่อรองรับการแข่งขันกีฬาเอเชียนเกมส์ ในความรับผิดชอบของ นางสุดารัตน เกตุราพันธ์ เลขาธิการพรรคพลังธรรม ที่มีการโจมตีจาก นายบุญชู ตริทอง, นายเนวิน ชิดชอบ และนายเฉลิม อยู่บำรุง ว่า บริษัททางด่วนกรุงเทพฯ ได้รับสัมปทานโดยไม่ได้มีการประมูล และกล่าวว่า พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร มีหุ้นอยู่ในบริษัทดังกล่าวเป็นมูลค่าถึง 16 ล้านบาท (จำนวนเงินกว่า 300 ล้านบาท) จึงเป็นไปได้ว่ามีการใช้ตำแหน่งทางการเมืองในการแสวงหาผลประโยชน์จากโครงการของรัฐบาล (มติชน, 19 พฤศจิกายน 2538: 3) ซึ่งในที่สุด โครงการดังกล่าวได้รับการตีกลับให้มีการประมูลใหม่

3. โครงการรถไฟฟ้าขนส่งมวลชนกรุงเทพ (รฟม.) ที่ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง เป็นผู้ผลักดัน ได้รับการคัดค้านจากพรรคร่วมรัฐบาล โดยเฉพาะพรรคประชากรไทย ว่า เป็นโครงการที่ใช้เงินลงทุนจำนวนมหาศาลและอาจจะก่อให้เกิดปัญหามลพิษตามมา โดยโครงการนี้ได้รับการคัดค้านจากหลายฝ่ายมาตั้งแต่สมัยรัฐบาลนายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรีแล้ว

นอกจากโครงการเหล่านี้แล้ว ยังมีโครงการอื่น ๆ ที่พรรคพลังธรรมมีความขัดแย้งกับพรรคร่วมรัฐบาลอีกหลายโครงการ เช่น การคัดค้านโครงการย้ายโรงงานยาสูบที่เสนอโดย นายเนวิน ชิดชอบ เพราะมีข่าวว่ามีการกว้านซื้อที่ดินที่เป็นที่ตั้งของโรงงานยาสูบแห่งใหม่ที่อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา การคัดค้านโครงการก่อสร้างที่จอดรถใต้ดินบริเวณสนามหลวงที่เสนอโดยนายเนวินอีกเช่นกัน (มติชนสุดสัปดาห์, 21 พฤศจิกายน 2538: 11)

การคัดค้านการอนุมัติให้มีสายการบินแห่งชาติ สายที่ 2 ที่เสนอโดย นายสมศักดิ์ เทพสุทิน ส.ส. พรรคความหวังใหม่ การคัดค้านโครงการดาวเทียมทหารและโทรศัพท์ระบบ พีเอชเอช (PHH) ของพรรคความหวังใหม่ การคัดค้าน พ.ร.บ.บำเหน็จบำนาญข้าราชการตุลาการ ที่ให้ต่ออายุราชการจาก 60 ปี เป็น 65 ปี ที่เสนอโดย ร.ต.อ.เฉลิม อยู่บำรุง การขัดแย้งกับนายมนตรี พงษ์พานิช เรื่องการซื้อเมล็ดพันธุ์พืชเพื่อช่วยเหลือเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากภาวะน้ำท่วม

ความขัดแย้งในการกดดันให้มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาล ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในขณะที่พรรคพลังธรรมเป็นพรรคร่วมรัฐบาลนั้น นอกจากในเรื่องของโครงการต่าง ๆ ที่พรรคเป็นผู้เสนอ และการคัดค้านโครงการที่เสนอโดยพรรคอื่นแล้ว ยังมีความขัดแย้งเพื่อกดดันให้มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลในเรื่องของตัวบุคคลอีกด้วย ที่ปรากฏเป็นความขัดแย้งอย่างมาก มีดังนี้

1. การกดดันให้มีการปรับรัฐมนตรี โดยภายหลังจากที่มีการสำรวจความคิดเห็นของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตกรุงเทพมหานคร ของสวนดุสิตโพล (สถาบันราชภัฏสวนดุสิต) ในเรื่องของความพึงพอใจต่อการทำงานของรัฐบาล ในรอบ 3 เดือน พรรคพลังธรรมได้ออกมาขานรับผลการสำรวจดังกล่าวในทันทีว่า ต้องการให้รัฐบาลรับฟังเสียงของประชาชนโดยไม่สนใจต่อสถานะของการร่วมรัฐบาลที่ต้องมีการปรึกษาหารือกันก่อนที่จะมีการแสดงความคิดเห็นใดลงไป พรรคพลังธรรมต้องการให้มีการปรับ นายสุรเกียรติ์ เสถียรไทย และ นายเนวิน ชิดชอบ ออกจากการเป็นรัฐมนตรี และให้ นายอำนาจ วีรพรพรรณ มาดำรงตำแหน่งแทน

2. การงดออกเสียงลงมติไว้วางใจ นายสุชาติ ตันเจริญ และ รัฐมนตรีจากกลุ่ม 16 อันเนื่องมาจากปัญหาการบุกรุกป่าทำชนะ จังหวัดชุมพร ของพรรคพลังธรรม สร้างความไม่พอใจให้กับพรรคร่วมรัฐบาลพรรคอื่นเป็นอันมาก โดยเฉพาะพรรคประชากรไทยและ

พรรคมวลชน ที่กล่าวประนามการกระทำดังกล่าวว่า เป็นการกระทำเพื่อต้องการหาเสียงเข้าตัว ทั้งที่ในความเป็นจริงตามมารยาทในการร่วมรัฐบาลแล้ว ควรจะยกมือสนับสนุน ส่วนพรรคพลังธรรมต้องการให้รัฐมนตรีดังกล่าวพ้นจากตำแหน่งหรือไม่อย่างไร ให้มาทำความตกลงกันในภายหลัง

3. กรณีเงินสินบนเพื่อตั้งธนาคารพาณิชย์แห่งใหม่ มูลค่ากว่า 750 ล้านบาท ที่มีการพาดพิงว่า มีความเกี่ยวข้องกับคนใกล้ชิดของ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ หัวหน้าพรรคพลังธรรม

จากสภาพของความขัดแย้งกับพรรคร่วมรัฐบาลดังกล่าว สังเกตได้ว่ามีลักษณะร่วมที่เกิดขึ้น พอจะนำเสนอเป็นข้อสรุปได้ดังนี้

1. ความขัดแย้งกับรัฐบาลในเรื่องของโครงการที่สามารถนำมาซึ่งเครดิต และความนิยมชมชอบของคนเป็นจำนวนมาก ในแต่ละโครงการที่มีความขัดแย้งมีลักษณะของโครงการที่ต้องใช้เงินลงทุนจำนวนมาก ใช้เวลาในการดำเนินการตามโครงการเป็นเวลานาน และที่สำคัญคือหากสามารถดำเนินได้ตามโครงการแล้ว จะนำมาซึ่งผลประโยชน์ต่อประชาชนเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะในเขตกรุงเทพมหานครที่เป็นฐานคะแนนเสียงที่สำคัญของพรรค

2. ความขัดแย้งเกิดขึ้นเพราะต้องการให้มีเครดิตว่า เป็นผลงานของพรรคตน เป็นสำคัญ หรือไม่ก็พรรคตนเป็นผู้ริเริ่มให้เกิดโครงการนั้น ๆ

3. การตัดสินใจใด ๆ ของพรรคพลังธรรมในฐานะพรรคร่วมรัฐบาล มักจะดำเนินการตามความต้องการของพรรคตนเป็นสำคัญ ไม่มีการปรึกษาหารือกันก่อนในบรรดาพรรคร่วมรัฐบาลทั้งหมด ถือเป็นการไร้มารยาทและส่งเสริมให้เกิดการไร้ระเบียบวินัยไม่เคารพ

กฎเกณฑ์ในการร่วมรัฐบาล และมักจะมีเหตุตามที่พรรคกล่าวอ้างว่าเป็นการกระทำตามประชา
มติหรือความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่

โดยสรุปแล้ว ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นของพรรคพลังธรรมในการร่วมรัฐบาล หาก
พิจารณาโดยผิวเผินแล้วจะเห็นว่าเป็นเรื่องธรรมดาที่เกิดขึ้นกับพรรคการเมืองที่มีฐานคะแนน
เสียงในกรุงเทพมหานคร ที่ต้องการให้โครงการที่มีประโยชน์เกิดขึ้นกับผู้สิทธิที่เลือกตั้งพรรค
ของตน แต่ที่ผิดปกติหรือผิดไปจากภาพลักษณ์ดั้งเดิมของพรรค คือ การแก่งแย่งกับพรรคอื่น
เพื่อต้องการคะแนนนิยมว่า พรรคตนเป็นผู้ผลักดันให้เกิดโครงการนั้นโครงการนี้ ซึ่งผิดกับหลัก
สัญญาประชาคมข้อที่ 3 ที่ว่าต้องไม่แก่งแย่งแข่งขันกัน เพราะในที่สุดแล้วไม่ว่าใครจะเป็นเจ้า
ของโครงการ ผลประโยชน์ก็ตกอยู่กับประชาชนอยู่ดี

ในเรื่องของการตัดสินใจโดยอิสระ ไม่ฟังเสียงคัดค้านจากพรรคร่วมรัฐบาลก็
เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ย้อนกลับมาตอกย้ำความรูุ้ดมการณ์ของพรรคพลังธรรมได้เป็นอย่างดี
เพราะการที่ตัดสินใจโดยไม่ฟังเสียงของพรรคร่วมรัฐบาล ถือว่าละเมิดต่อมติของเสียงส่วนใหญ่
เท่ากับเป็นการทำลายหลักการระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ตรงข้ามกับที่พรรคพลัง
ธรรมได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการก่อตั้งพรรค ที่ว่า "เพื่อจรรโลงการปกครองระบบ
ประชาธิปไตย" แม้จะมีการกล่าวอ้างว่าทำตามเสียงของประชาชนส่วนใหญ่ ก็ไม่สมเหตุสมผล
เพราะการจะวัดว่าความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเช่นไรนั้น ไม่ใช่เรื่องที่จะสามารถ
กระทำได้โดยง่าย โดยเฉพาะเมื่อมีการลงมติไม่ไว้วางใจรัฐบาลที่ถือว่ารัฐบาลอยู่ในฐานะ
ลำบากนั้น ไม่ว่าจะด้วยเหตุใดก็ตามควรจะช่วยเหลือรัฐบาลให้ผ่านพ้นวิกฤตการณ์ด้วยการยก
มือสนับสนุนรัฐบาลเสียก่อน การเอาตัวรอดด้วยการอ้างว่าเป็นความต้องการของประชาชนจึง
เป็นการกระทำที่สวนทางกับวัฒนธรรมไทยที่เน้นการรักพวกพ้องโดยสิ้นเชิง

4. การสำรวจความนิยมของประชาชนที่มีต่อพรรคพลังธรรม

พรรคพลังธรรมจัดได้ว่าเป็นพรรคการเมืองที่ค่อนข้างใหม่ แต่มีความสามารถในการก้าวขึ้นมาเป็นพรรคชั้นนำในเวลาอันสั้นและมีการก้าวกระโดด ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับความสามารถในการนำเสนอจิตวิญญาณทางการเมือง ที่จะทำความสะอาดการเมืองไทยที่มีความสกปรกอยู่มากโดยใช้ศาสนาเป็นตัวนำ และแสดงออกโดยบุคลิกภาพของหัวหน้าพรรคผู้เริ่มก่อตั้งพรรค คือ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง พร้อมทั้งการประกาศถึงหลักการดำเนินบทบาททางการเมืองของพรรค ที่จะต้องอาศัยสัญญาประชาคม 4 ข้อ และอุดมการณ์อื่น ๆ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวลักษณะเช่นนี้หลายคนมองว่าเป็นการสร้าง "ภาพลักษณ์" ตามวิธีการทำตลาดทางการเมือง คือการสร้างมายาภาพว่าสินค้าสอดคล้องกับความต้องการหรือจุดประกายความคาดหวังของผู้บริโภค ภาพลักษณ์จึงเป็นหัวใจสำคัญของการทำตลาดการเมืองมากกว่าเนื้อหาของสินค้า (Scammell, 1995: 60) ดังที่ได้พิศุจน์การวิจัยในบทที่ 3 ว่า ความเจริญรุ่งเรืองของพรรคพลังธรรมเป็นผลมาจากการสร้างอุดมการณ์ตามแบบพุทธศาสนาอันเป็นภาพลักษณ์ที่สนองต่อความต้องการของผู้บริโภคคือประชาชนในขณะนั้นได้ โดยการสื่อภาพลักษณ์ดังกล่าวผ่านบุคลิกภาพของผู้นำพรรคอย่างเช่น พล.ต.จำลอง ศรีเมือง

จนกระทั่งเกิดข้อสงสัยเกี่ยวกับศีลธรรมของพล.ต.จำลอง ศรีเมือง ตามแบบพุทธศาสนา โดยที่พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ยังอิงอยู่กับกลุ่มญาติธรรมสันติอโศก อันเป็นกลุ่มที่แยกตัวออกจากพุทธศาสนาอย่างสิ้นเชิง ประกอบกับข้อสงสัยในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 และพฤษภาทมิฬ ทำให้ภาพลักษณ์ของการเป็นผู้มีศีลธรรม และคุณธรรมตกต่ำลง เห็นได้จากการสำรวจความนิยมที่มีต่อพล.ต.จำลอง ศรีเมือง ก่อนการเลือกตั้ง เมื่อวันที่ 13 กันยายน 2535 ดังนี้

1. การสำรวจ "โพลนิด้า" ซึ่งจัดทำขึ้นโดย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
สำรวจความเห็นของประชาชนที่มีต่อนักการเมืองที่เหมาะสมเป็นนายกรัฐมนตรี หลังการเลือก

ตั้ง เมื่อวันที่ 13 กันยายน 2535 ระหว่างวันที่ 20 สิงหาคม - 2 กันยายน 2535 ทั่วประเทศ ผลปรากฏว่า

- อันดับที่ 1 พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ได้รับความนิยมร้อยละ 30
- อันดับที่ 2 นายชวน หลีกภัย ได้รับความนิยมร้อยละ 25.7
- อันดับที่ 3 พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ได้รับความนิยมร้อยละ 14.4
- อันดับที่ 4 พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ได้รับความนิยมร้อยละ 5.6

2. การสำรวจของ “นิยมโพล” ซึ่งจัดทำขึ้นโดย ศูนย์สำรวจและวิจัยของบริษัท ชินวัตร คอมพิวเตอร์ แอนด์คอมมิวนิเคชั่น จำกัด สำรวจความคิดเห็นของประชาชนทั่วประเทศ บุคคลใดเหมาะสมที่จะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีภายหลังการเลือกตั้ง เมื่อวันที่ 2 กันยายน 2535 ผลปรากฏว่า

อันดับที่ 1	นายชวน หลีกภัย	มีความเหมาะสมร้อยละ 31.6
อันดับที่ 2	พล.ต.จำลอง ศรีเมือง	มีความเหมาะสมร้อยละ 24.9
อันดับที่ 3	พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ	มีความเหมาะสมร้อยละ 22.7
อันดับที่ 4	พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ	มีความเหมาะสมร้อยละ 15.0

เป็นที่น่าสังเกตว่า อันดับที่ 1 คือ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง กับอันดับที่ 2 คือ นายชวน หลีกภัย แห่งพรรคประชาธิปัตย์นั้นมีคะแนนต่างกันไม่มากนัก ทั้งที่เดิมพล.ต.จำลอง ศรีเมือง เคยมีคะแนนทิ้งห่างผู้แข่งขันทุกคนในแทบจะทุกครั้งของการเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร และพรรคพลังธรรมเองก็อยู่ในช่วงกำลังได้รับความนิยมก่อนหน้านี้ ปัจจัยที่น่าจะมีผลกระทบต่อการลดความนิยมมากที่สุด คือ เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ที่ พล.ต.จำลอง ศรีเมืองมีส่วนร่วม รวมไปถึงข้อกล่าวหาต่าง ๆ ที่เกิดกับ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง นั่นเอง

ต่อมาเมื่อพล.ต.จำลอง ศรีเมือง ยกตำแหน่งหัวหน้าพรรคให้กับนายบุญชู โรจนเสถียร จนเกิดความแตกแยกภายในพรรคออกเป็นสายวัด - สายรัฐมนตรี และพล.ต.จำลอง

ศรีเมือง ได้กลับมาดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคอีกครั้งหนึ่ง ก่อนที่จะมีการลงมติออกเสียงไว้
วางใจรัฐบาลนายชวน หลีกภัย เป็นผลให้นายกรัฐมนตรีต้องประกาศยุบสภา และมีการเลือก
ตั้งทั่วไปขึ้นในวันที่ 2 กรกฎาคม 2538 โดยมี พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร ดำรงตำแหน่งหัวหน้า
พรรคแทนนั้น ก่อนหน้านั้นการสำรวจความนิยมของประชาชนในกรุงเทพมหานคร โดย "สวนดุสิต
โพล" จัดทำโดย สถาบันราชภัฏสวนดุสิต สำรวจทัศนคติของผู้มีสิทธิเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทน
ราษฎรในหัวข้อ ส.ส.ในอุดมคติ ระหว่างวันที่ 1 - 6 เมษายน 2538 (เนชั่นสุดสัปดาห์, 29
มีนาคม 2539: 17) ผลปรากฏว่า

อันดับที่ 1	นายสมักร สุนทรเวช	ได้รับความนิยมร้อยละ 19.67
อันดับที่ 2	นายชวน หลีกภัย	ได้รับความนิยมร้อยละ 16.78
อันดับที่ 3	พล.ต.จำลอง ศรีเมือง	ได้รับความนิยมร้อยละ 10.79
อันดับที่ 4	นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ	ได้รับความนิยมร้อยละ 10.75

การสำรวจความนิยมของประชาชนที่เรียกว่า "โพล" นั้น ปรากฏอย่างมากมาย
ในช่วงก่อนการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม 2538 ทั้งนี้เมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้วพบว่า
การเลือกตั้งครั้งนี้มีลักษณะเด่นอยู่หลายประการด้วยกัน (รัฐสภาสาร ปีที่ 44 ฉบับที่ 3
มีนาคม 2539 , 1-9)

ประการแรก ระยะเวลาของการรณรงค์หาเสียงมีเพียง 40 วันเศษ ทำให้การ
เตรียมตัวของพรรคการเมืองใหม่ และนักการเมืองที่อยู่นอกพรรคร่วมรัฐบาลประสบกับการเสีย
เปรียบ

ประการที่สอง การเลือกตั้งเกิดขึ้นตรงกับฤดูฝนทำให้การรณรงค์หาเสียงแบบ
ตั้งเดิมกระทำไม่ได้ไม่สะดวก เนื่องจากต้องกรำฝนหาเสียงหรือฟังการปราศรัยนั้น เป็นสิ่งซึ่งไม่
น่าพิสมัยนักในยุคปัจจุบันซึ่งทุกคนต้องดิ้นรนในการทำมาหากิน

ประการที่สาม ในเขตซึ่งมีการจราจรคับคั่ง เช่นที่กรุงเทพมหานคร การเดินทางไปฟังการหาเสียงโดยความสมัครใจท่ามกลางสายฝน และรถติดแบบวิกฤตนั้นเกิดขึ้นได้ยาก ดังนั้น จึงมีการว่าจ้างให้มาฟังการหาเสียงกันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน

ประการที่สี่ เนื่องจากเหตุผลสามประการดังกล่าวมาเบื้องต้น ได้นำไปสู่การใช้สื่อกันอย่างดาษดื่น ทั้งหนังสือพิมพ์รายวัน การซื้อสปอร์ตวิทิว และการซื้อเวลาโทรทัศน์ นอกเหนือจากนั้น พรรคการเมืองบางพรรคยังใช้เทคโนโลยีขั้นสูงในการรณรงค์หาเสียง ทำให้ได้เปรียบพรรคการเมืองอื่น ๆ ที่ไม่มีเทคโนโลยีดังกล่าว และที่เห็นได้ชัดที่สุดคือ พรรคเล็กที่ขาดเงินทุนต้องอยู่ในฐานะเป็นเบี้ยล่างอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ประการที่ห้า ธุรกิจการเลือกตั้งเกิดขึ้นอย่างพลวัต โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริษัทที่เก่งกาจในการโฆษณาสร้างภาพพจน์ หรือบริษัทที่เก่งในการหาตลาดเพื่อการขายสินค้า โดยปรับเปลี่ยนสินค้าเป็นผู้สมัครรับเลือกตั้งและเป็นพรรคการเมืองแทน

ประการที่หก การเลือกตั้งในครั้งนี้มีลักษณะเป็นการเลือกตั้งนายกรัฐมนตรีบวกกับพรรคกลาง ๆ โดยคนที่ลงคะแนนเสียงทราบว่า ถ้าลงให้พรรคชาติไทยก็เท่ากับเป็นการเลือกนายบรรหารเป็นนายกรัฐมนตรี แต่ถ้าเลือกประชาธิปัตย์ก็เท่ากับเป็นการเลือกนายชวนหลักภัย ให้กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง

จากการประมวลการสำรวจความนิยมของประชาชน ที่มีต่อพรรคการเมืองต่าง ๆ ในขณะนั้น มีทั้งหมด 6 โพลด้วยกัน ที่ทำนายผลการเลือกตั้งทั่วประเทศดังนี้

1. "นิยามโพล" โดย นายนิยาม ปูราคำ อดีตผู้อำนวยการสำนักงานสถิติแห่ง ซึ่งในขณะนั้น ทำงานอยู่กับกลุ่มชินวัตรคอมพิวเตอร์ ระบุว่า พรรคประชาธิปัตย์ได้รับความนิยมเป็นอันดับ 1 พรรคชาติไทยเป็นอันดับ 2 พรรคพลังธรรมและพรรคชาติพัฒนาได้รับความนิยม

เป็นอันดับที่ 3 เท่ากัน ตามมาด้วยพรรคความหวังใหม่และพรรคนำไทย โดยโพลนี้ได้รับการเปิดเผยเมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม 2538 ก่อนการเลือกตั้งประมาณ 42 วัน

2. "โพลสันติบาล" เป็นการรายงานข่าวจากทางสันติบาล กรมตำรวจ ว่า พรรคประชาธิปัตย์กับพรรคชาติไทยจะได้รับเลือกจำนวนเท่ากัน คือ 75-85 คน รองลงมาเป็น พรรคชาติพัฒนา พรรคความหวังใหม่ ส่วนพรรคพลังธรรมนั้นอยู่ในเกณฑ์เดียวกับพรรคนำไทย คือ 15-20 คน โพลนี้เปิดเผยเมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม 2538

ทั้งสองโพลล้วนเป็นการทำนายผลการเลือกตั้งก่อนที่จะมีการรับสมัครเลือกตั้ง ซึ่งฐานคะแนนที่เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเก่ายังไม่ชัดเจน แต่เมื่อการรับสมัครเลือกตั้งสิ้นสุดลง ก็ได้มีโพลปรากฏขึ้นอีก 4 โพลด้วยกัน คือ

3. "สันติบาลโพล" ปรากฏในวันที่ 12 มิถุนายน 2538 ระบุว่า พรรคชาติไทยจะชนะการเลือกตั้งด้วยจำนวน ส.ส. 110 คน (คลาดเคลื่อนไม่เกิน 10 คน) พรรคประชาธิปัตย์จำนวน 80 คน (คลาดเคลื่อนไม่เกิน 5 คน) เป็นอันดับ 2 ส่วนอันดับ 3 คือ พรรคชาติพัฒนา พรรคพลังธรรมและพรรคนำไทยได้รับเลือก 40 คน (คลาดเคลื่อนไม่เกิน 10 คน) พรรคความหวังใหม่มาเป็นอันดับที่สี่

4. "มหาดไทยโพล" โดยกระทรวงมหาดไทย ทำการสำรวจความนิยมของประชาชน ซึ่งเปิดเผยเมื่อวันที่ 13 มิถุนายน 2538 ระบุว่า พรรคชาติไทยจะได้รับเลือกสูงที่สุดคือ 120 คน พรรคประชาธิปัตย์ 100 คน พรรคความหวังใหม่ 60 คน พรรคชาติพัฒนา 55 คน พรรคพลังธรรม 35 คน พรรคกิจสังคม 25 คน และพรรคนำไทย 15 คน

5. "ธีรยุทธโพล" โดย นายธีรยุทธ บุญมี เปิดเผยเมื่อวันที่ 13 มิถุนายน 2538 ระบุว่า พรรคชาติไทยจะได้ 108 คน พรรคประชาธิปัตย์ 90 คน พรรคชาติพัฒนา

46 คน พรรคความหวังใหม่ 44 คน พรรคพลังธรรม 25 คน พรรคกิจสังคม 20 คน พรรคนำไทย 19 คน และพรรคประชากรไทย 16 คน

6. "สวนดุสิตโพล" โดยสถาบันราชภัฏสวนดุสิต เปิดเผยเมื่อวันที่ 16 มิถุนายน 2538 ระบุว่า พรรคชาติไทยได้รับความนิยมอันดับหนึ่ง พรรคประชาธิปัตย์อันดับสอง พรรคชาติพัฒนาอันดับสาม พรรคความหวังใหม่อันดับสี่ พรรคพลังธรรมอันดับห้า และพรรคนำไทยอันดับหก (รายละเอียดตามตารางที่ 4.3)

ตารางที่ 4.3 สรุปลโพลสำนักต่าง ๆ ก่อนการเลือกตั้งวันที่ 2 กรกฎาคม 2538

พรรคการเมือง	นิยมโพล	สันติบาล1	สันติบาล2	มท. โพล	ธีรยุทธ โพล	สวนดุสิต โพล
ประชาธิปัตย์	อันดับ 1	75-85	80+-5	100	90	อันดับ 2
ชาติไทย	อันดับ 2	75-85	110+-10	120	108	อันดับ 1
ชาติพัฒนา	อันดับ 3	45-65	40+-10	55	46	อันดับ 3
พลังธรรม	อันดับ 3	15-25	40+-10	35	25	อันดับ 5
ความหวังใหม่	อันดับ 4	25-45	30+-10	60	44	อันดับ 4
นำไทย	อันดับ 5	15-25	40+-10	15	19	อันดับ 6
กิจสังคม	-	10-20	20+-5	25	20	อันดับ 7
เสรีธรรม	-	5-10	10+-5	10	8	อันดับ 10
เอกภาพ	-	5-10	10+-5	8	8	อันดับ 9
มวลชน	-	5-10	10+-5	8	6	อันดับ 11
ประชากรไทย	-	5-10	10+-5	10	16	อันดับ 8
ดำรงไทย	-	-	-	2	1	-

ที่มา มติชนสุดสัปดาห์ ปีที่ 15 ฉบับที่ 774 (20 มิถุนายน 2538)
หน้าที 10

จากการสำรวจความนิยมทั้งหกโพลนั้น ได้ข้อสรุปที่คล้ายคลึงกันคือ พรรคพลังธรรมได้รับความนิยมในระดับที่ลดลงกล่าวคืออยู่ในระดับที่ 5 ซึ่งจากเดิมในการเลือกตั้งครั้งที่แล้วที่มีการสำรวจความนิยม พรรคพลังธรรมได้รับการคาดหมายว่าจะสามารถครองความนิยมเป็นอันดับหนึ่งได้ด้วยซ้ำไป หรือแม้การสำรวจความนิยมของประชาชนเฉพาะในเขตกรุงเทพมหานครก็ยังคงแสดงให้เห็นว่า ความนิยมของประชาชนที่มีต่อพรรคพลังธรรมลดลง ในขณะเดียวกัน ความนิยมที่มีต่อพรรคประชากรไทยกลับสูงขึ้น (มติชนสุดสัปดาห์ ปีที่ 15 ฉบับที่ 774, 20 มิถุนายน 2538: 10-11)

จากกระแสความตกต่ำของความนิยมในพรรคพลังธรรม สะท้อนให้เห็นความพยายามของพรรคในการเรียกศรัทธากลับคืนมา ในช่วงที่ผ่านมาได้มีการกระทำที่สำคัญ 2 ประการ คือ

ประการแรก การถอนตัวออกจากรัฐบาลนายชวน หลีกภัย ภายหลังจากการเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาลทั้งคณะของพรรคฝ่ายค้าน เมื่อวันที่ 17-18 พฤษภาคม 2538 ที่ผ่านมา เพื่อประกาศจุดยืนที่ชัดเจนของตน

ประการที่สอง การใช้ไม้เด็ดสำคัญด้วยการประกาศ "ถอย" ของ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ออกจากการนำทางการเมืองระดับประเทศกลับเข้าสู่การเมืองระดับท้องถิ่นที่ตนถนัด ด้วยการประกาศจะลงสมัครผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครแทน และดึงเอา พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร นักธุรกิจโทรคมนาคมโด่งดังมาเป็นหัวหน้าพรรคแทน

เหตุการณ์เช่นนี้ เป็นปรากฏการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงภาวะการ " ผลัดใบ " และปรับตัวครั้งสำคัญของพรรคพลังธรรม เป็นความพยายามที่จะเสริมสร้างศักยภาพของพรรคทั้งในด้านการเงิน ด้านการบริหารจัดการ และการดำเนินนโยบายที่เปิดกว้างในระดับประเทศและระดับสากลมากขึ้น นอกเหนือจากเรื่องคุณธรรมที่เป็นจุดขายสำคัญของพรรคมาโดยตลอด แต่ทว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการสวนทางกับความรู้สึกของประชาชนที่ยังคงยึดติดอยู่กับภาพลักษณ์เดิมของพรรคพลังธรรม

อย่างไรก็ตาม การเข้าดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคพลังธรรมของ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร แม้จะสามารถสร้างภาพพรรคให้มีความใหม่ได้ แต่ทว่าความโด่งดังของ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ เองก็มีการมองในด้านลบอยู่ไม่น้อย คือ การเข้ามาเล่นการเมืองเพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจ ซึ่งเป็นประเด็นที่นักธุรกิจที่เข้าเล่นการเมืองจะถูกตั้งข้อครหาไว้ล่วงหน้าเสมอ ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ยังคงมีภาพซ้อนของความไม่ชัดเจนในประเด็นของความจริงใจ จุดยืน และความสามารถทางการเมืองของหัวหน้าพรรคคนใหม่ ปรากฏให้เห็นอยู่ ซึ่งจากการวิจัยสำรวจของสำนักวิจัยมติชน (มติชน, 30 พฤษภาคม 2538: 11) พบว่าประชาชนที่คิดว่า พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร เข้ามาเล่นการเมืองเพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจมีจำนวนถึงร้อยละ 31 ในขณะที่ประชาชนที่ไม่เห็นด้วยมีเพียงร้อยละ 24.3 และพวกที่ไม่แน่ใจมีจำนวนสูงถึงร้อยละ 44.7 (รายละเอียดตามตารางที่ 4.4)

ตารางที่ 4.4 แสดงความคิดเห็นจากการสำรวจทัศนคติที่มีต่อ พ.ต.ท.ทักษิณ

ความคิดเห็น	เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วย	ไม่แน่ใจ
	ร้อยละ	ร้อยละ	ร้อยละ
คนรุ่นใหม่ที่ประสบความสำเร็จ	83.70	3.20	13.10
เป็นนักธุรกิจที่มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล	79.60	3.80	16.60
เป็นผู้บริหารที่กล้าตัดสินใจ	66.80	3.60	29.50
มาเล่นการเมืองเพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจ	31.00	24.30	44.70
ด้อยประสบการณ์ทางการเมือง	40.10	24.60	35.30
ไม่มีจุดยืนที่เด่นชัดเหมือน พล.ต.จำลอง	24.00	33.00	43.00
อื่น ๆ	83.30	-	16.70

ที่มา หนังสือพิมพ์มติชน ฉบับวันที่ 30 พฤษภาคม 2538 หน้าที่ 4-5

นอกจากนั้น พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร ยังถูกมองว่า " ด้อยประสบการณ์ทางการเมือง " ในจำนวนที่สูงถึงร้อยละ 40.1 ในขณะที่เรื่องการไร้จุดยืนทางการเมืองเมื่อเทียบกับ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง แล้ว ดูจะไม่แตกต่างกันเท่าใดนัก คือ มีผู้ที่เห็นด้วยร้อยละ 24 ผู้ที่ไม่เห็นด้วยร้อยละ 33 และผู้ที่ไม่แน่ใจร้อยละ 43 ซึ่งหมายความว่า ประชาชนเป็นจำนวนมาก ยังไม่สามารถวาดภาพของ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร ทางการเมืองได้ และเมื่อผลการเลือกตั้ง วันที่ 2 กรกฎาคม 2538 ปรากฏออกมาว่า พรรคชาติไทยได้รับเลือกตั้งเป็นอันดับหนึ่ง ด้วยจำนวน ส.ส. 92 คน พรรคประชาธิปัตย์จำนวน 86 คน พรรคความหวังใหม่จำนวน 57 คน พรรคชาติพัฒนาจำนวน 53 คน และพรรคพลังธรรมจำนวน 23 คน เป็นพรรคที่ได้รับการเลือกตั้งเป็นอันดับที่ 5 ตามการคาดหมายของโพลสำนักต่าง ๆ เป็นเครื่องชี้ได้ดีว่า ในทัศนะของคนทั่วไปนั้น พรรคพลังธรรมได้ตกต่ำลงจริงและเป็นการตกต่ำที่เกิดขึ้นมานานแล้ว ด้วย

ในประเด็นที่ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ประกาศลาออกจากตำแหน่งหัวหน้าพรรค และจะลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร เพราะคิดว่าตนยังพอมีฐานคะแนนเสียงในกรุงเทพมหานครอยู่นั้นก็ไม่ได้เป็นจริง เมื่อสังเกตจากการสำรวจของสำนักวิจัยข้างต้นที่ได้ทำการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนต่อการกลับมาเลือกตั้งเป็นผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครอีกครั้งของ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง พบว่า มีประชาชนจำนวนเล็กน้อยเพียงร้อยละ 34.4 ที่เห็นด้วย ในขณะที่คนส่วนใหญ่ร้อยละ 44.1 ไม่เห็นด้วย (ที่เหลือไม่แสดงความคิดเห็น) ซึ่งผลการสำรวจดังกล่าวสอดคล้องกับการสำรวจความนิยมของโพลสำนักต่าง ๆ ก่อนการเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครจะมีขึ้น โดยคาดหมายกันว่า พล.ต.จำลอง จะไม่ได้รับการเลือกตั้ง แต่ นายพิจิตต รัตตกุล จะได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครแทน ดังรายละเอียดต่อไปนี้ (มติชนสุดสัปดาห์ ปีที่ 16 ฉบับที่ 824, วันอังคารที่ 4 มิถุนายน 2539: 16)

1. โพลมติชน ระบุว่า นายพิจิตต รัตตกุล ได้รับความนิยม 50.70 เหนือ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ที่ได้ 32.20
2. โพลวัฏจักร ระบุว่า นายพิจิตต รัตตกุล ได้รับความนิยม 49.3 เหนือ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ที่ได้ 26.1
3. โพลฐานเศรษฐกิจ ระบุว่า นายพิจิตต รัตตกุล ได้รับความนิยม 47.3 เหนือ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ที่ได้ 29.37
4. โพลบางกอกโพสต์ ร่วมกับมหาวิทยาลัยรามคำแหง ระบุว่า นายพิจิตต รัตตกุล ได้รับความนิยม 43.9 เหนือ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ที่ได้ 29.9

5. โพลกรมประชาสัมพันธ์ ระบุว่า นายพิจิตต รัตตกุล ได้รับความนิยม 44.9 เหนือ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ที่ได้ 27.8 และ

6. โพลคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ระบุว่า นายพิจิตต รัตตกุล ได้รับความนิยม 46.6 เหนือ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ที่ได้ 25.6

นั่นหมายความว่า ความนิยมที่มีต่อ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ได้ลดลงอย่างสิ้นเชิง ประกอบกับผลการเลือกตั้ง ฯ ที่ปรากฏว่า นายพิจิตต รัตตกุล ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครด้วยคะแนน 768,994 คะแนน ในขณะที่ พล.ต.จำลอง ศรีเมืองได้รับการเลือกตั้งด้วยคะแนนเพียง 514,401 คะแนน ตามที่ได้มีการคาดการณ์กันเอาไว้ล่วงหน้า

ความเปลี่ยนแปลงในคะแนนนิยมที่เกิดขึ้นกับ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง นั้น เกิดจากสาเหตุของความเบื่อหน่ายทั้งตัวบุคคลคือ ผู้นำพรรค และการไร้จุดยืนของพรรค เป็นหลัก แม้จะได้มีการเปลี่ยนแปลงผู้นำพรรคแล้วก็ตาม แต่ภาพพจน์ของพรรคที่ไร้อุดมการณ์ก็ยังไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ ในเมื่อผู้ที่มีบทบาทสำคัญในพรรคพลังธรรมยังคงเป็น พล.ต.จำลอง เช่นเดิม ความตกต่ำดังกล่าวได้มาถึงที่สูงสุดในพรรคแต่ได้มีการก่อตั้งพรรคมาในการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2539 ซึ่งจากการสำรวจทัศนคติของประชาชนก่อนการเลือกตั้งของโพลสำนักต่าง ๆ ปรากฏผลดังต่อไปนี้

1. "มติชนโพล" โดยสำนักวิจัยมติชน ได้ทำการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนกรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2539 ผลปรากฏว่า ประชาชนส่วนใหญ่ร้อยละ 55 เลือกพรรคประชาธิปัตย์ ร้อยละ 20 เลือกพรรคพลังธรรม ร้อยละ 15 เลือกพรรคประชากรไทย ที่เหลือเลือกพรรคอื่น ๆ โดยคาดหมายว่า พรรคพลังธรรมจะได้รับเลือกตั้งไม่เกิน 10 ที่นั่งเท่านั้น

2. "เดลินิวส์โพล" โดยสำนักพิมพ์เดลินิวส์ ทำการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนทั่วประเทศ พบว่า ในเขตกรุงเทพมหานครนั้นแทบจะทุกเขตนิยมพรรคประชาธิปัตย์ มีเพียงเขต 7 ที่นิยมพรรคพลังธรรม และเขต 12 ที่นิยมพรรคชาติพัฒนาไล่เรียงกับพรรคประชากรไทย

3. "รามคำแหง - บางกอกโพสต์โพล" โดยสำนักวิจัยมหาวิทยาลัยรามคำแหง ร่วมกับหนังสือพิมพ์บางกอกโพสต์ ทำการสำรวจประชามติของประชาชนกรุงเทพมหานคร ระหว่างวันที่ 27 - 28 ตุลาคม 2539 ได้ผลสรุปว่า พรรคการเมืองที่ได้รับความนิยมสูงสุดในพื้นที่กรุงเทพมหานคร คือ พรรคประชาธิปัตย์ ร้อยละ 47.3 พรรคพลังธรรมร้อยละ 19.5 พรรคชาติพัฒนา ร้อยละ 11.0 และพรรคประชากรไทย ร้อยละ 10.8

ตามการพิจารณาและวิเคราะห์ของนักวิชาการต่าง ๆ หลายท่านให้ความเห็นที่ตรงกันว่า พรรคพลังธรรมคงจะต้องเป็นพรรค "ต่ำสิบ" คือ ได้รับการเลือกตั้งในจำนวนไม่ถึง 10 คน อย่างแน่นอน (อาทิตย์วิเคราะห์ ปีที่ 19 ฉบับที่ 1011, 25 -31 ตุลาคม 2539: 26) และเมื่อผลการเลือกตั้งปรากฏออกมาว่า พรรคพลังธรรมได้รับเลือกตั้งทั่วประเทศเพียง 1 คนเท่านั้น คือ นางสุดารัตน์ เกยุราพันธุ์ ผู้สมัครเขต 7 กรุงเทพมหานคร เท่ากับเป็นการเน้นย้ำถึงความตกต่ำของพรรคพลังธรรมได้ดีที่สุด ซึ่ง พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร หัวหน้าพรรคพลังธรรมในขณะนั้นเอง ก็ตระหนักดีถึงความตกต่ำดังกล่าว จึงชิงลาออกจากตำแหน่งหัวหน้าพรรคก่อนที่จะมีการเลือกตั้งในวันที่ 17 พฤศจิกายน 2539 และไม่ลงสมัครรับเลือกตั้งในนามพรรคพลังธรรมอีกเลย

ภายหลังการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม 2538 ได้มีการวิจัยสำรวจความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่ออัยการเมืองที่ตนชื่นชอบมากที่สุด ดังนี้

อันดับ 1	พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร	ได้รับความนิยมร้อยละ 24.18
อันดับ 2	นายชวน หลีกภัย	ได้รับความนิยมร้อยละ 20.59

อันดับ 3	นายสมัคร สุนทรเวช	ได้รับความนิยมน้อยละ 18.19
.....อันดับ 10	พล.ต.จำลอง ศรีเมือง	ได้รับความนิยมน้อยละ 4.14

จากการสำรวจทัศนคติ จะเห็นได้ถึงการเปลี่ยนแปลงความนิยมที่ประชาชนมีต่อตัว พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ว่าได้ลดลงเป็นอย่างมาก และพล.ต.จำลองเองก็ตระหนักถึงความเป็นจริงข้างต้นดี จึงมอบตำแหน่งหัวหน้าพรรคให้กับ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร แต่ถึงกระนั้น พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ก็ไม่ได้รับความนิยมน้อยอย่างเด็ดขาดเท่าที่ควร เห็นได้จากคะแนนความนิยมที่ได้รับมีสัดส่วนใกล้เคียงกับ นายชวน หลีกภัย อดีตนายกรัฐมนตรีก่อนที่จะประกาศยุบสภาก่อนหน้านี้นี้ไม่นาน ในขณะที่ พล.ต.จำลอง ได้รับความนิยมเป็นอันดับที่ 10 ด้วยคะแนนนิยมเพียงร้อยละ 4.14 เท่านั้น ตกต่ำจากการเลือกตั้งครั้งที่แล้วอย่างสิ้นเชิง

ภายหลังการเลือกวันที่ 2 กรกฎาคม 2538 สถาบันราชภัฏสวนดุสิตได้ทำการสำรวจความนิยมของประชาชนในหัวข้อ "นักการเมืองที่คนต่างจังหวัดชื่นชอบมากที่สุด" ระหว่างวันที่ 1-20 ธันวาคม 2538 ผลปรากฏว่า

อันดับ 1	นายชวน หลีกภัย	ได้รับความนิยมน้อยละ 24.17
อันดับ 2	นายบรรหาร ศิลปอาชา	ได้รับความนิยมน้อยละ 19.76
อันดับ 3	พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร	ได้รับความนิยมน้อยละ 13.99
อันดับ 4	นายสมัคร สุนทรเวช	ได้รับความนิยมน้อยละ 6.30
อันดับ 5	นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ	ได้รับความนิยมน้อยละ 5.90
.....อันดับ 11	พล.ต.จำลอง ศรีเมือง	ได้รับความนิยมน้อยละ 1.82

ต่อมาเป็นการสำรวจของ "สวนสุนันทาโพล" เนื่องในวันเด็ก หัวข้อ "นักการเมืองยอดนิยมและมีคุณสมบัติเป็นแบบอย่างที่ดีแก่เด็ก" ระหว่างเดือนมกราคม 2539 ผลปรากฏว่า

อันดับ 1	นายชวน หลีกภัย	ได้รับความนิยมน้อยละ 28.0
----------	----------------	---------------------------

อันดับ 2	พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร	ได้รับความนิยมร้อยละ 22.8
อันดับ 3	นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ	ได้รับความนิยมร้อยละ 13.0
อันดับ 4	พล.ต.จำลอง ศรีเมือง	ได้รับความนิยมร้อยละ 6.0
อันดับ 5	นางสุดารัตน์ เกยุราพันธ์	ได้รับความนิยมร้อยละ 5.5

ข้อสังเกตประการหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการสำรวจทั้งสองครั้ง คือ ได้รับความนิยมต่อดัวของ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ลดลงอย่างเห็นได้ชัดและมากเป็นพิเศษ ในทำนองเดียวกัน ได้รับความนิยมต่อดัวของ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร ภายหลังการบริหารพรรคพลังธรรมได้เพียง 6 เดือน ก็ตกต่ำลงเช่นเดียวกัน โดยบุคคลที่ได้รับความนิยมเป็นอันดับหนึ่งแทนที่ คือ นายชวน หลีกภัย หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์

ในกรณีของ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง นั้น พิจารณาได้ว่า ได้รับความนิยมตกต่ำลงเพราะ ความไม่ชัดเจนในภาพพจน์และการปฏิบัติตน ที่เริ่มจะปรากฏให้เห็นเด่นชัดมากขึ้น ประกอบกับสถานการณ์ทางการเมืองที่ พล.ต.จำลอง ตัดสินใจในการแก้ไขปัญหานั้น ไม่สามารถเรียกคะแนนนิยมให้กลับคืนมาได้ ทำให้หลายฝ่ายมองกันว่า อุดมการณ์ของพรรคพลังธรรม ที่แท้จริงนั้นยังคงเป็นแบบเดิมหรือไม่ จนกระทั่งมาถึงยุคสมัยของ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร ความเคลือบแคลงดังกล่าวก็เริ่มมีความชัดเจนมากขึ้น เพราะพรรคพลังธรรมได้เปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ของตน ไม่ว่าจะเป็นแนวทางการดำเนินงานทางการเมืองหรือจุดยืนต่อปัญหาต่าง ๆ เริ่มคล้ายคลึงกับพรรคการเมืองทั่วไป การแสดงออกทางการเมืองใด ๆ ก็ล้วนเป็นไปเพียงเพื่อสร้างคะแนนนิยมแก่พรรคเท่านั้น ไม่มีความถาวรในการกระทำดังกล่าว จึงส่งผลต่อความตกต่ำของพรรคในที่สุด

หากพิจารณาความตกต่ำของพรรคพลังธรรมตามแต่ละครั้งที่ได้ทำการเลือกตั้ง ซึ่งมีทั้งหมด 5 ครั้ง จะเห็นความเปลี่ยนแปลงของจำนวน ส.ส. พรรคพลังธรรมที่ได้รับการเลือกตั้งแต่ละครั้ง ตามตารางที่ 4.5 ดังนี้

ตารางที่ 4.5 เปรียบเทียบจำนวนที่นั่ง ส.ส. พรรคพลังธรรมในการเลือกตั้งแต่ละครั้ง

วันที่เลือกตั้ง พื้นที่	(1) 24 ก.ค. 2531	(2) 22 มี.ค.2535	(3) 13 ก.ย.2535	(4) 2 ก.ค.2538	(5) 17 พ.ย.2539
กทม.	10	32	23	16	1
ภาคกลาง	3	6	8	4	-
ภาคเหนือ	-	2	4	3	-
ภาคอีสาน	-	-	9	-	-
ภาคใต้	1	1	3	-	-
รวม	14	41	47	23	1

จากตารางที่ 4.5 จะเห็นถึงแนวโน้มของความเปลี่ยนแปลงจำนวน ส.ส. ของพรรคพลังธรรมว่า จากการเลือกตั้งครั้งที่ 1 ถึง 3 พรรคพลังธรรมมีแนวโน้มของความเจริญรุ่งเรืองมาก แต่หลังจากนั้นในการเลือกตั้งครั้งที่ 4 และ 5 พรรคพลังธรรมก็ตกต่ำลงอย่างเห็นได้ชัดเจนตามที่ได้กล่าวมา เมื่อพิจารณาถึงแนวโน้มของคะแนนที่พรรคพลังธรรมได้รับในการเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครแต่ละครั้งที่ผ่านมาจะเห็นถึงความเปลี่ยนแปลงในลักษณะเดียวกัน คือ การเจริญรุ่งเรืองในระยะเวลาอันสั้นและตกต่ำลงอย่างรวดเร็ว ตามตารางที่ 4.6 ดังนี้

ตารางที่ 4.6 แสดงผลการเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครในแต่ละครั้ง

ผลการเลือกตั้ง เมื่อวันที่	ชื่อผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร	คะแนน	สังกัดพรรค
14 พฤศจิกายน 2528	พล.ต.จำลอง ศรีเมือง	480,233	พลังธรรม
7 มกราคม 2533	พล.ต.จำลอง ศรีเมือง	703,671	พลังธรรม
19 เมษายน 2535	ร.อ. กฤษฎา อรุณวงษ์ ณ อยุธยา	363,668	พลังธรรม
2 มิถุนายน 2539	นายพิจิตต รัตตกุล	768,994	ลงสมัครอิสระ

จากผลการเลือกตั้งผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครเท่าที่ผ่านมา นับแต่พรรคพลังธรรมยังมีฐานะเป็นกลุ่มรวมพลังอยู่ จนกระทั่งจัดตั้งเป็นพรรคการเมืองตามกฎหมาย มีการเลือกตั้งผู้ว่าฯ กรุงเทพมหานคร ทั้งหมด 4 ครั้งด้วยกัน ในสามครั้งแรก ผู้สมัครพรรคพลังธรรมสามารถครองตำแหน่งดังกล่าวได้ แต่ในสมัยที่สี่กลับสูญเสียตำแหน่งดังกล่าวให้กับ นายพิจิตต รัตตกุล ผู้สมัครอิสระ โดย พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ได้รับคะแนนเพียง 514,401 คะแนน หากพิจารณาในช่วงที่เกิด "จำลองพีเวอร์" คือ พ.ศ. 2533 คะแนนที่ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ได้รับที่มองกันว่ามีมากมายแล้วนั้น ยังไม่สูงเท่าคะแนนที่ นายพิจิตต รัตตกุล ได้ในการเลือกตั้งผู้ว่าฯ กรุงเทพมหานคร ครั้งล่าสุดเลย และเมื่อพิจารณาเฉพาะคะแนนที่ พล.ต.จำลอง ได้รับ ก็จะมีแนวโน้มของความตกต่ำเช่นกัน

ความตกต่ำของพรรคพลังธรรม

มีข้อน่าสังเกตอยู่ว่า พัฒนาการของพรรคพลังธรรมนั้น แม้จะเริ่มต้นจากฐานการสนับสนุนของชนชั้นกลางในเมืองใหญ่ แต่ทว่าก็คงจะปฏิเสธไม่ได้ด้วยเช่นกันว่า ฐานสนับสนุนอีกส่วนหนึ่งนั้นมาจากกลุ่มชนชั้นล่าง ที่น่าสนใจไปกว่านั้น ก็คือว่า ในขณะที่พรรค

พลั้งธรรมได้คะแนนนิยมเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากชนชั้นล่างในหัวเมือง คะแนนนิยมในเมืองใหญ่อย่างกรุงเทพมหานครกลับตกลง ซึ่งก็แปลความได้ว่าชนชั้นกลางจำนวนหนึ่งได้ปฏิเสธแนวทางของพล.ต.จำลองและพรรคพลั้งธรรม

จำนวนที่นั่งของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เขตกรุงเทพมหานคร จากที่เคยได้รับจำนวน 32 ที่นั่ง เมื่อคราวเลือกตั้งวันที่ 22 มีนาคม 2535 และลดลงมาเป็น 23 ที่นั่งในการเลือกตั้งวันที่ 13 กันยายน 2535 จนเหลือ 16 ที่นั่งในการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม 2538 และได้รับการเลือกตั้งเพียง 1 คน ในการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2539 ขณะที่ในเขตหัวเมือง จำนวนที่นั่งเพิ่มขึ้นจากเดิม คือ ในภาคใต้จากเคยได้รับ 1 ที่นั่ง เพิ่มขึ้นเป็น 3 ที่นั่ง ภาคเหนือจาก 2 ที่นั่ง เพิ่มขึ้นเป็น 6 ที่นั่ง และภาคอีสานจากที่ไม่เคยมีที่นั่งแม้แต่ที่นั่งเดียว กลับได้เข้ามาถึง 9 ที่นั่ง ส่วนภาคกลางยังคงเท่าเดิม คือ 6 ที่นั่งและตกต่ำลงเหลือภาคกลาง 4 ที่นั่ง ภาคเหนือ 3 ที่นั่ง จนในที่สุดฐานคะแนนในต่างจังหวัดไม่มีเหลือเพียงพอที่จะได้รับเลือกตั้งแม้แต่คนเดียว

สถิติข้างต้นนี้ หากนำมาพิจารณาประกอบกับการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงในองค์การของพรรคพลั้งธรรมเท่าที่ผ่านมา ก็คงจะทำให้มองเห็นสิ่งที่ปรากฏอย่างน้อย 2 ประการ ด้วยกัน

ประการแรก การที่พรรคพลั้งธรรมดึงเอาคนรุ่นหนุ่มที่เคยผ่านขบวนการปฏิวัติสังคมนิยมครั้งสำคัญ เข้ามาร่วมดำเนินกิจกรรมของพรรคย่อมถือเป็นศักยภาพใหม่ นอกเหนือไปจากกลุ่มนักการเมืองที่มาจากพรรคการเมืองอื่น และกลุ่มนักธุรกิจอันทำให้ภาพของพรรคพลั้งธรรมมิใช่ภาพของพรรคสายนั้นสายนี้อีกต่อไป หากแต่เป็นภาพของพรรคที่ประกอบไปด้วยบุคคลหลากหลายภูมิหลัง และ

ประการที่สอง การดึงเอานักธุรกิจเข้ามาร่วมด้วยนั้น ทำให้เกิดคำถามขึ้นมาว่า พรรคพลังธรรมกับพรรคการเมืองอื่น มีความแตกต่างกันอย่างไร ในเมื่อทุกพรรคล้วนแต่มีนักธุรกิจระดับนำเข้าไปบริหารพรรคด้วยกันทั้งนั้น

เป็นความจริงว่า การที่แต่ละพรรคต้องดึงนักธุรกิจเข้ามาร่วมด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักธุรกิจที่มีความเป็นเทคโนโลยีเป็นที่ยึดต้องการอย่างมาก ล้วนเป็นการสะท้อนถึงความแข็งแกร่งของระบบทุน ที่ทำให้พรรคการเมืองทั้งหลายต้องวิ่งหาคนประเภทนี้มาเป็นหลักประกันให้แก่กลุ่มนายทุนและชนชั้นกลางทั่วไปมันใจ และที่สำคัญ ก็เป็นการหาคะแนนนิยมจากกลุ่มนี้ด้วย แต่ทว่า นอกเหนือไปจากนี้แล้ว นักธุรกิจแบบเทคโนโลยีของพรรคพลังธรรมจะสามารถประสานแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแบบที่เป็นอยู่ ให้เข้ากับแนวทางของพรรคได้อย่างไร กล่าวอีกนัยหนึ่ง พรรคพลังธรรมจะประสานประโยชน์ระหว่างนายทุน ชนชั้นกลาง และชนชั้นล่าง ให้เข้ากันได้ได้อย่างไร ในส่วนของกลุ่มนักธุรกิจนั้น การดึงนักธุรกิจระดับสูง รวมทั้งนักธุรกิจแบบเทคโนโลยีเข้ามาร่วม หากดึงเข้ามาเพื่อสอดคล้องกับกระแสการเติบโตของระบบทุนนิยมในสังคมไทย และเพื่อลดแรงต้านจากฝ่ายที่มองว่า พรรคพลังธรรมไม่ค่อยมีนักธุรกิจมืออาชีพเข้าร่วมด้วย ย่อมนับว่าอันตรายอยู่ไม่น้อย แต่หากว่า การดึงดังกล่าวเป็นไปเพื่อให้บุคคลหลากหลายอาชีพเข้ามาร่วมคิดหาแนวทางแก้ไขปัญหาของสังคมไทย ก็ดูน่ารับฟังมากกว่า แต่เมื่อพิจารณาถึงดุลอำนาจภายในพรรค ตลอดจนนโยบายและบทบาทของนักธุรกิจในการกำหนดนโยบายของพรรคแล้ว ในระยะหลังพรรคพลังธรรมได้มีการเปลี่ยนแปลงจากเดิมจนถูกครอบงำโดยนักธุรกิจ ที่มีการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองเชิงทุนนิยมมากขึ้น จนไม่หลงเหลือแนวทางเดิมที่ได้มีการวางเอาไว้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง พรรคพลังธรรมได้ละทิ้งอุดมการณ์ของตน เพื่อเข้าสู่รูปแบบของพรรคการเมืองทั่วไปที่มีความยืดหยุ่นมากขึ้นนั่นเอง

การละเลยต่ออุดมการณ์เดิมของพรรคพลังธรรม ปรากฏให้เห็นตลอดเวลาของการบริหารพรรคของผู้นำพรรค โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อพล.ต.จำลอง ศรีเมือง ได้รับเอา พ.ต.

ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร เข้ามาเป็นหัวหน้าพรรคพลังธรรมแทนตน ได้ส่งผลต่อแนวทางตามอุดมการณ์พรรคพลังธรรมให้สิ้นสุดลง เริ่มต้นจากการที่ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร พยายามเสนอภาพของความทันสมัย หรือภาพของโลกาภิวัตน์ ด้วยการละเลยต่อสัญญาประชาคมและทำการเปลี่ยนแปลงคำขวัญที่เคยเป็นเอกลักษณ์ของพรรคเสียใหม่ รวมทั้งการสนับสนุนบทบาทของนักธุรกิจภายในพรรคให้เด่นชัดมากขึ้น แม้ว่าในขณะนั้นดูจะเป็นเรื่องปกติในทางการเมืองของพรรคการเมืองแทบจะทุกพรรคก็ว่าได้ แต่เมื่อพิจารณาในกรณีของพรรคพลังธรรมแล้วจะพบว่า พรรคพลังธรรมเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาได้เพราะอุดมการณ์ที่เน้นทางด้านศีลธรรมและคุณธรรม เป็นอุดมการณ์ที่สวนกระแสของสังคมและสามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้เป็นอย่างดี และเป็นอุดมการณ์ที่แตกต่างจากพรรคการเมืองอื่นโดยสิ้นเชิง การเปลี่ยนแปลงในสิ่งเหล่านี้ด้วยการเน้นที่ความต้องการของประชาชนเป็นหลักเพื่อให้ได้มาซึ่งคะแนนนิยมนั้น จึงเป็นสิ่งที่ทำให้ประชาชนที่เป็นฐานคะแนนเสียงของพรรคพลังธรรมหันเหศรัทธาที่เคยมีให้กับพรรคนี้ไป ด้วยเมื่อพรรคพลังธรรมมีความคล้ายคลึงกับพรรคการเมืองอื่นแล้ว การจะลงคะแนนเสียงให้กับพรรคใดจึงไม่มีความแตกต่างกัน ประกอบกับการที่ผู้นำพรรคเป็นผู้นครอำนวยการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองของพรรคมาโดยตลอด จนทำให้คนทั่วไปมองว่าพรรคพลังธรรมเป็นพรรคการเมืองที่ดั่งขึ้นมาเป็นการเฉพาะกิจเพียงเพื่อสนองความต้องการของผู้นำที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา จึงทำให้พรรคพลังธรรมตกต่ำในที่สุด

สรุปผลการศึกษา

จากการศึกษา พบว่า การเปลี่ยนแปลงในจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรคพลังธรรมที่ได้รับการเลือกตั้งในจำนวนที่น้อยลงจนกล่าวได้ว่าเป็นความตกต่ำของพรรคพลังธรรมนั้น เกิดขึ้นจากปัจจัยสำคัญที่เข้ามามีส่วนร่วม 3 ประการด้วยกัน คือ 1. ข้อกล่าวหาอันเกี่ยวข้องกับ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง 2. ความเปลี่ยนแปลงภายในพรรคพลังธรรม 3. ความขัดแย้งกับพรรคร่วมรัฐบาล โดยความตกต่ำของพรรคพลังธรรมเริ่มต้นมาจากข้อกล่าวหาที่มีต่อ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ว่ามีส่วนพัวพันกับกรณีเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 มีความสัมพันธ์กับสำนักสันติอโศกที่แยกตนออกจากพุทธศาสนา และเป็นต้นเหตุให้ประชาชนต้องเสียชีวิตในเหตุ

การณ์พฤษภาทมิฬ ที่ประชาชนทั่วไปเริ่มมีความเคลือบแคลงในอุดมการณ์ของพรรคพลังธรรม แต่ปัจจัยที่มีส่วนสำคัญที่สุด คือ ความเปลี่ยนแปลงภายในพรรคพลังธรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงผู้นำพรรค ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ของพรรค จากพรรคที่เน้นในเรื่องของศีลธรรม และคุณธรรม มาเป็นพรรคการเมืองที่เน้นเรื่องความสามารถในการบริหารแทน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังส่งผลต่อภาพพจน์ของพรรคตามไปด้วย

แต่จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ผู้วิจัย พบว่าแท้จริงแล้ว สิ่งที่เราเรียกว่าเป็นอุดมการณ์ของพรรคพลังธรรมคือ การกระทำตามความต้องการของประชาชนเพื่อมุ่งหวังในเรื่องของคะแนนนิยมเป็นหลัก เพียงแต่ใช้หลักการทางคุณธรรม ศีลธรรม และจริยธรรม เข้ามาเป็นวิธีการหนึ่งในการให้ได้มาซึ่งอุดมการณ์สูงสุดที่แท้จริง กล่าวได้ว่าเป็นยุทธวิธีในการหาเสียงและคะแนนนิยมจากประชาชนเท่านั้น ข้อพิสูจนีในประเด็นนี้เมื่อทำการศึกษาปัจจัยที่สามคือ ความขัดแย้งกับพรรคร่วมรัฐบาล พบว่า ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเกือบจะทั้งหมดล้วนมีที่มาจากกรณีที่พรรคพลังธรรมต้องการได้ชื่อว่าเป็นผู้ผลักดันโครงการขนาดใหญ่ต่าง ๆ เพื่อสร้างความนิยมให้เกิดกับพรรคตนในเขตกรุงเทพมหานคร และการตัดสินใจใด ๆ ที่ไม่ฟังมติของพรรคร่วมรัฐบาลก็มักกล่าวอ้างว่า กระทำตามความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่หรือประชา
มติ

และเมื่อการที่อุดมการณ์ของพรรคพลังธรรมคือ การมุ่งหวังในเรื่องของคะแนนนิยมจากประชาชนเป็นหลัก ดังนั้น จึงไม่มีความแตกต่างจากพรรคการเมืองอื่น ๆ พอที่จะแยกแยะได้ว่า เอกลักษณ์ของพรรคพลังธรรมคือสิ่งใด และเมื่อประกอบกับความเบื่อหน่ายของประชาชนที่มีต่อบทบาทของพรรคพลังธรรมในการร่วมรัฐบาลจึงเป็นที่มาของความตกต่ำของพรรคพลังธรรม ดังที่ได้มีการสำรวจความนิยมของประชาชนที่มีต่อทั้งหัวหน้าพรรคพลังธรรม และองค์กรพรรคพลังธรรมตลอดระยะเวลาที่มีการดำเนินการทางการเมืองมา

ข้อสรุปที่ได้รับเป็นการทดสอบตามสมมุติฐานที่ว่า " การเปลี่ยนแปลงผู้นำพรรค ประกอบกับสภาพการณ์ทางการเมือง เป็นตัวผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ของพรรคพลังธรรม และส่งผลให้พรรคพลังธรรมตกต่ำลง "